

146206

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEMEL ANLAMBİLİM (SEMANTİK) KAVRAMLARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME

146206

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Soner AKŞEHİRLİ

DANIŞMANI : Prof.Dr. Rıza FİLİZOK

İZMİR-2004

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Soner Akşehirli

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 21/07/2004 tarih ve 26/27 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Soner Akşehirli'nin "Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı tezini incelemiş ve adayı 16/08/2004 günü saat 14'de 1 süren tez savunmasına almıştır.

saat

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

Akiliz

BAŞKAN

Prof. Dr. Rıza Filizok

Başarılı

Başarısız

ÜYE

Doç. Dr. Şevket Toker

Başarılı

Başarısız

ÜYE

Doç. Dr. Mustafa Öner

Başarılı

Başarısız

Not: Yüksek Lisans Tezi Savunma Süresi asgari 45 dakika - azami 90 dakikadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	iii
Metinde Kullanılan Kısaltma ve İşaretler.....	vi
I. BÖLÜM: ANLAMBİLİME GİRİŞ	1
1. ANLAMBİLİMİN TARİHÇESİ.....	2
1.1. Kuruluş Aşaması.....	2
1.2. Yirminci Yüzyılda Anlambilim.....	4
2. ANLAMBİLİM TÜRLERİ.....	6
2.1. Genel Anlambilim.....	7
2.2. Felsefî Anlambilim.....	8
2.3. Dilbilimsel Anlambilim.....	10
3. DİLBİLİMSEL ANLAMBİLİM MODELLERİ.....	13
3.1. Yapısal Anlambilim.....	13
3.2. Üretici Anlambilim.....	14
3.3. Yorumlayıcı Anlambilim.....	14
3.4. İlk Örnekler Anlambilimi.....	16
3.5. Metin Anlambilimi.....	16
4. ANLAM TEORİLERİ.....	16
4.1. İdeci Yaklaşım.....	17
4.2. Saussure ve İşaret Teorisi.....	17
4.3. Ogden-Richards ve Anlam Üçgeni.....	18
4.4. Yapısalcılık Açısından Anlam.....	19
4.5. Göndergeci Anlam Teorileri.....	20
4.6. Davranışçı Anlam Teorisi.....	21
4.7. Pragmatik Yaklaşım ve Söz Edimleri Teorisi.....	21
4.8. Bilişsel / Kavramsal Anlam Teorisi.....	23
5. ANLAMBİLİM VE DİĞER BİLİM DALLARI.....	23
Giriş Bölümü Kaynakçası.....	26
II. BÖLÜM : TERİMLER.....	28
Terimler Bölümü Kaynakçası.....	189

ÖNSÖZ

Dil, düşünce tarihinin ele aldığı konuların en başta gelenlerinden biridir. Düşünceden ayrı olmayan, onunla bir bütün teşkil eden dilin işleyişi, dış dünya ile olan bağlantısı antik çağdan bu yana ilgi ve merak konusu olmuştur. 20.yüzyıla gelinceye kadar Aristo, Leibniz, Locke gibi ünlü filozofların, bir kısmı bugün de geçerliliğini koruyan görüşleri bir yana bırakılırsa dil konusunda daha çok spekülâtif tezler ortaya atılmıştır. 20.yüzyılda ise Ferdinand de Saussure ile birlikte çağdaş dilbilim doğmuş ve bu yüzyılın en önemli bilim dallarından biri hâline gelmiştir.

Dilin asıl görevi, anlam iletmektir. Dil ile gerçekleştirilen her türlü eylemin temelinde “anlam” olgusu yer almaktadır. Dilin sanatı olan edebiyat için de aynı şey geçerlidir. Edebiyat, dille iletilen anlamı estetik bir çerçeveye sokar. Bir bakıma edebiyat –en geniş biçimiyle- anlam sanatıdır. Dilbilim çalışmaları başlangıçta dilin bu en önemli yönüne, yani anlama gereken ilgiyi göstermemişse de günümüz Batı dünyasında anlambilim, dil ve edebiyat araştırmalarının merkezine yerleşmiştir. Burada hemen belirtmek gerekir ki anlambilim her bilim dalında olduğu gibi tek başına gelişmiş bir bilim dalı değildir. Dilbilimin diğer dallarının yanı sıra işaret bilimi (*semiotics*), edebiyat teorisi, felsefe, mantık, psikoloji, antropoloji ve hatta son yıllarda bilgisayar bilimi anlambilimle sürekli bir etkileşim içindedir. Günümüzde bu bilimler “bilişsel” ya da “zihnî” (*cognitive*) adıyla birleştirilmiş, dil ve edebiyat, zihnî bilimlerin verileriyle incelenir hâle gelmiştir. Avrupa’da, Amerika’da ve Japonya, Kore gibi Uzakdoğu ülkelerinde hem üniversite hem de lise seviyesinde dilbilim, işaret bilim ve anlambilim, dil ve edebiyat eğitiminin vaz geçilmez unsurları olmuştur. Zengin birikimleri ile Türk dilinin ve edebiyatının da bu yeni bakış açılarıyla ele alınmasının önemli yararlar ve veriler sağlayacağı açıktır.

Türk-İslam geleneği içinde yer alan belâgat eserlerindeki bazı konular Batıda revaçta olan yaklaşımlarla örtüşmekle birlikte, ülkemizde dilbilim ve anlabilime dayalı araştırmalar, Batı dillerinden yapılan tercümeler ve az sayıdaki tanıtıcı telif eserden oluşmaktadır. Ancak bu eserlerde, Türk Dil Kurumu tarafından Berke Vardar başkanlığında hazırlanan “Dilbilim Terimleri Sözlüğü” hâric tutulursa söz konusu bilim dalının klasik ve çağdaş terimlerinin bir bütün halinde sunulmadığı görülmektedir.

Terim-tanım-tasnif üçlüsü, bilimin temelidir. Terimler, bir bilim dalı ile anlaşmayı sağlayan dili oluşturur. Bir bilim dalı ile anlaşabilmek için, o bilim dalının terminolojisini öğrenmek gerekir. Herhangi bir dilde ya da Batı dillerinde gelişen bir bilim dalının terimlerinin bir başka dile uygun bir şekilde aktarılabilmesi için, öncelikle bu terimlerin tanımının yapılması gerekir. Tanımı bilinen, kavranan bir terime karşılık bulmak çok daha kolaydır. Ayrıca bir dilin bilim dili olabilmesi, o dilin işleyişine, kelime hazinesine değil, o dilde bilim yapılmasına bağlıdır. Bir dilde bilim yapabilmek için de söz konusu bilime âit terimlerin o dilde “tanımlanması” gerekir.

Bu noktalardan hareketle hazırlamaya çalıştığımız bu tez çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde anlambilimin tanımı, tarihçesi, çeşitli anlambilim modelleri ve türleri hakkında çok kısa bilgiler verilmiştir. Asıl bölüm olan ikinci bölümde ise anlambilimde kullanılan terimler tanımlanmıştır. Bu çalışmada yer alan terimlerin önemli bir kısmı internette anlambilimle ilgili sayfalardan derlenmiştir. Özellikle yurt dışındaki üniversitelerin resmî sayfaları, çeşitli sözlükler ve makaleler taranmış, ayrıca Türkçe kaynaklardaki kullanım sıklığı en yüksek olan terimler seçilmiştir. Elbette anlambilimin kullandığı terimler bunlarla sınırlı değildir. Burada, mümkün olduğu kadar temel terimler seçilmiştir. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi anlambilimin başka disiplinlerle de ilişkili olması nedeniyle, diğer bilim dallarına âit bazı terimler de çalışmada yer almıştır. Batı dillerinde kullanılan ve büyük bir kısmı üzerinde anlaşma sağlanmış olan bu terimlerin Türkçe karşılıkları konusunda ise belli bir anlaşma yoktur. Bu tezin, terimlere Türkçe karşılık bulmak gibi bir iddiâsı olmadığından, karışıklığa ve anlaşmazlığa sebep olmamak için madde başı olarak terimin İngilizcesi kullanılmıştır. İngilizce terimden sonra parantez () içinde bu terim için, bilim adamlarının önerdiği ve kullandığı Türkçe karşılığa ve varsa Osmanlı Türkçesindeki karşılığa yer verilmiştir. Terim için önerilen bir karşılık bulunamamışsa, tanıma uygun olarak bir Türkçe karşılık tarafımızdan belirtilmiştir. Ancak bazı terimler için böyle bir riske girilmemiş ve bu durum (.....) ile gösterilmiştir. Bazı terimlerin farklı disiplinlerde farklı tanımlandığı görülmüş, bu farklı tanımlar aynı madde içinde ilgili bilim dalı ile birlikte belirtilmiştir. [Bkz.Metinde kullanılan kısaltma ve işaretler] Terimler bölümü bir sözlük şeklinde hazırlandığı için, bu bölümde kullanılan kaynaklar dipnotlarla belirtilmemiş; bunun yerine her kaynağa bir numara verilmiş ve her madde

için yararlanılan kaynakların numarası, ilgili maddenin sonunda parantez içinde verilmiştir. Yararlanılan kaynak eğer basılı bir eserse sayfa numarası da kaynakça numarasından sonra verilmiştir. [Mesela (60-40) 60 numaralı kaynağın 40.sayfasına işaret eder.] Açıklanan terim ile ilgili veya adı geçen terimlere gönderim yapılmıştır. Terimler bölümü için yararlandığımız kaynaklar, bölümün sonunda numara sırasına göre toplu halde yer almaktadır. Bu kaynakça alfabetik olarak değil, kaynaklardan yararlanma sırasına göre hazırlanmıştır. Ayrıca terimler bölümünün hazırlanmasında birebir olarak kullanmadığımız, ancak anlambilim hakkında önemli bilgilerin yer aldığı bazı kaynaklar da bu sıralama içinde yer almaktadır.

Türkiye’de çağdaş dil ve edebiyat kavramlarını ele alan eserler arasında, tez danışmanım, Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalı öğretim üyesi Sayın Rıza Filizok’un “Anlam Analizine Giriş” isimli eseri ayrı bir yere sahiptir. 2001 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlanan bu eser, özellikle edebiyat araştırmacılarını yakından ilgilendiren bir çok kavramı açıklamaktadır. Eserin en önemli özelliği ise, ülkemizde yayınlanan çeviri ve telif eserlerden kolayca anlaşılamayan bazı konuların, belki de ilk defa Türkoloji dili kullanılarak açık bir şekilde anlatılmış olmasıdır. Bu eser benim de anlambilime yönelmem konusunda en büyük rolü oynamıştır. Bir yıllık ders süresinin ardından böyle bir tez hazırlamam için beni teşvik eden, tez çalışmam boyunca benden eşsiz yardım ve ilgisini esirgemeyen, ayrıca biz öğrencilerine hem düşünmenin bilimini hem de bilimi düşünmeyi öğreten sayın hocam Prof.Dr. Rıza Filizok’a teşekkür ve saygılarımı sunarım. Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalı başkanı sayın Prof.Dr. Ömer Faruk Huyugüzel ve öğretim üyesi sayın Doç.Dr. Şevket Toker’e de sürekli destek ve yardımları için teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak Araştırma Görevlisi sayın Mevlit Çelik’e, dostluk ve yardımlarından ötürü teşekkürlerimi sunarım.

Soner AKŞEHİRLİ

İzmir, Temmuz 2004

Metinde Kullanılan Kısaltmalar ve İşaretler:

() : Metne âit açıklamalar, kaynakça numaraları

* : Yazar tarafından önerilen Türkçe karşılıklar

[] : Yazara âit açıklamalar

Anl. : Anlambilim

Bel. : Belâgat

Dil. : Dilbilim

Fel. : Felsefe

Gen. : Genel Terim

Man. : Mantık

Otû. : Osmanlı Türkçesi

Prag. : Pragmatik

Ret. : Retorik

Sem. : (Semiotics) İşaretbilim, göstergebilim

Söz. : Sözdizim (syntax)

T. : Türkçe

I. BÖLÜM

ANLAMBİLİME GİRİŞ

1.ANLAMBİLİMİN TARİHÇESİ

1.1. Kuruluş Aşaması

Her ne kadar ‘anlambilim’ (semantics) adıyla bir bilim dalının doğuşu ve temel kavramlarını geliştirmesi 19.yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başında gerçekleşse de anlama duyulan ilgi ve anlam üzerine yapılan çalışmalar çok daha eskilere dayanır. Hatta anlama duyulan ilgi ile dile duyulan ilginin tarihinin özdeş olduğunu söylemek de mümkündür¹. Çünkü her zaman dilin en çok ilgi çeken, en çok merak edilen yönü ‘anlam’ olmuştur. Anlama duyulan ilginin büyüklüğünün bir göstergesi olarak Lyons, yalnızca Batıda değil dilin incelendiği her yerde çok sayıda sözlük yapılmış olmasını gösterir².

Doğan Aksan bu tarihî geçmişi, anlam sorunu ile dolaylı yoldan ilgilenen çalışmaları da katarak Eski Hint ve Eski Yunan’a kadar gidebileceğini söyler: “4.yüzyılın ünlü Hint dilbilgini Panini’nin Ashtadhyayi adlı çok önemli eserini tamamlamaya çalışan öteki Hint dilcileri kelimelerin, nesnelere kendisini mi yoksa türünü mü gösterdikleri, tek tek harflerin anlamları olup olmadığı gibi sorunlar üzerinde durmuşlardı. Nagesa Bhatta adlı bilginin de kelimeyle nesne arasındaki ilişkiyi aydınlatmaya yönelik kuramlar koyduğunu öğreniyoruz”³.

Eski Yunan’da anlam sorunu denilince akla gelen ilk eser Platon’un *Kratylos* diyalogudur. Bu eser, çağdaş dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure’ün 20.yüzyılda son noktayı koyduğu, dil birimleri ile onların işaret ettikleri nesnelere arasındaki ilişki konusu üzerinedir. Bu diyalogda konuşan Kratylos daha önceki filozoflardan Herakleitos’un fikirlerini tutmakta, karşısındaki Hermogenes ise, Demokritos’un fikirlerini yansıtmaktadır. Kratylos’a göre insan dilindeki kelimeler, anlamlarını doğuştan kazanmışlardır. Bu bakımdan kelimeler ile, bunların gösterdikleri nesnelere ve kavramlar arasında doğuştan gelen bir bağ vardır. Onun için her nesne veya kavramın ancak bir tane doğru kelimesi olmalıdır. Hermogenes’e göre ise, kelimelerin ses yapısı ile, gösterdikleri nesne veya kavramların yapısı arasında ayrılıklar bulunmakta ve

¹ Kocaman, Ahmet. “Dilbilimsel Anlambilim” Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları, TDK yay. Ankara 1980, s.80

² Lyons, John. “Kuramsal Dilbilime Giriş” Çev.Ahmet Kocaman, TDK yay. Ankara 1983, s.358

³ Aksan, Doğan. “Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim” TDK yay. Ankara 1995, s.464

kelimelerin anlamları, gösterdikleri şeylerle ilgili olmamaktadır. Kelimeler anlamlarını, insanlar arasındaki karşılıklı bir anlaşmadan, bir uyuşmadan sonra kazanmışlardır⁴. John Lyons'a göre Sokrates dönemi Yunan felsefecileri ve daha sonra Platon, sorunu o günden bu yana ele alınan biçimde düzenlemiştir⁵. Ancak Eski Yunanda anlam konusundaki tartışmalar, geniş ölçüde 'gerçeğin niteliği' konusundaki genel tartışmanın yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır⁶.

17.yüzyılda John Locke, Francis Bacon, 18. yüzyılda Alman düşünürleri Leibniz, Herder ve daha sonraları Wilhelm Von Humboldt, sözcüklerin anlamı ve dilin düşünceyle ilişkisi konularına değinmişlerdir⁷.

Felsefe temelli bu çalışmaların dışında, doğrudan doğruya dil ve dilin anlam yönüyle ilgili çalışmaların, yani anlambilimin başlangıcı olarak Alman dilcisi H.Reisig gösterilir. Reisig 'Latin Dilbilimi Üzerine Dersler' adlı eserini hazırlarken (1826-1827) Yunanca *sema* (anlam) kökünden türettiği *semasiology* terimi ile bu alanı adlandırmıştır [Bkz.Terimler Bölümü, 'Semasiology' maddesi]. Bu eserle birlikte anlambilim, gramerin ayrı bir bilgi alanı olarak doğmuştur⁸. 19.yüzyılın önemli dilbilimcilerinden Arsene Dermesteter de "Sözcüklerin Yaşamı"(*La vie des Mots, Paris, 1885*) adlı eserinde anlam konusuna geniş yer vermiş, biçim sorunlarıyla iç içe olarak anlam olayları, anlam değişimleri üzerinde önemle durmuştur⁹.

Anlambilimde 19.yüzyıldaki en önemli aşama ise, Fransız dilcisi Michel Bréal'in *Essai de Sémantique* adlı eseri ile olmuştur. Bréal bu eserinde, bu bilim dalı için ilk kez 'semantics' terimi kullanmıştır. Bir isim olarak 'semantics' kelimesi yeni bir kelimedir ve Aristo tarafından 'Yorum Üzerine' (*On Interpretation*) adlı eserde dilbilimsel bir anlamda kullanılan Yunanca bir sıfat olan *semantikos* (anamlı) kelimesine dayanır¹⁰.

⁴ Altun, Mustafa. "İbrahim ibn-Bali'nin Hikmet-nâme'si (1b-149a), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2003 (<http://mdilci.sitemynet.com/>)

⁵ Lyons, Jhon. a.g.e. s.361

⁶ Kocaman, Ahmet. a.g.e. s.88

⁷ Aksan, Doğan. a.g.e. s.465

⁸ Ullmann, Stephen. "The Principles of Semantics" Glasgow 1959, s.1

⁹ Aksan, Doğan. a.g.e. s.465

¹⁰ Encyclopædia Britannica "Semantics" maddesi. [Aynı kaynakta *semantics* kelimesinin bir isim olarak, bilinen ilk kullanımının Arsène Darmesteter'in bir kitabına (*La Vie des mots étudiée dans leurs significations*, Paris 1887) Gaston Paris tarafından yazılan bir tanıtım yazısında olduğu, hatta Paris tarafından kullanılan "*semantics* denen bu dilbilim bölümü henüz muğlak ve çok yenidir" ifadesinden, *semantics* kelimesinin daha önce de kullanıldığı anlaşılmaktadır." denilmektedir.]

Bréal, adı geçen eserinde anlam konusunu geniş bir şekilde ele almış, onun biçimle ilgisi, anlamların oluşumu, sözdizimiyle olan bağlantısı, eşanlamlılık, anlam değişimleri gibi sorunlara geniş yer vermiştir¹¹. Bréal'in bu eserinden sonra dilin anlamla ilgili yönünü inceleyen dilbilim dalı için *semantics* terimi kullanılmaya başlamıştır.

Böylece bu yeni bilim dalının ilk klasik eserleri ortaya konmuş, Erdmann, Jaberg ve Meillet'in monografileri, Paul ve Wundt'un doktrinlerinde anlambilim teorisi şekillenmeye başlamıştır. Aynı sıralarda, dil yapısı içindeki anlamın tespit edilmesi ve etimoloji incelemelerinde anlamın yeri ile ilgili olarak gittikçe artan bir ilgi doğmuştur. Bu yeni problemler bir taraftan mantık ve retorik, diğer taraftan birleşimsel psikoloji tarafından ele alınmış, ayrıca dilbilimsel coğrafyanın gelişmesi, kelime-nesne ilişkileri gibi konular anlambilimsel araştırmalara tarihî, kültürel ve sosyolojik yeni bakış açıları getirmiştir. Kr.Nyrop'un dört bölümden oluşan *Grammaire historique de la langue Française* (1913) adlı eseri bu aşamanın tamamlandığının bir göstergesidir.1920'lerde anlambilim çalışmalarında ânî ve beklenmedik bir canlılık görülmüştür. Falk ve Hatzfeld, Carnoy ve Wellander gibi bilim adamları tarafından bir çok güvenilir sentezler yayınlanmıştır. Bu çalışmalar organik olarak daha önceki düşünce ekollerinden kaynaklanmasına rağmen, Hans Sperber tarihsel anlam incelemelerine, Freud'un bakış açıları ile yaklaşarak yeni bir zemin sağlamayı denemiştir¹².

1.2. Yirminci Yüzyılda Anlambilim

20.yüzyıl dil çalışmalarına damgası vuran isim İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'dür. Onun, ölümünden sonra öğrencileri tarafından yayınlanan "Genel Dilbilim Dersleri" (*Cours de Linguistique Générale*, Paris 1916) adlı eseri, sadece dilbilimde değil 20.yüzyıl düşünce hayatında çığır açan, devrim yapan bir eserdir. Saussure bu eserinde dilin bir dizge (*system*) olduğu anlayışını getirmiş ve dilin bir bilim nesnesi olarak 'kendi içinde, kendisi için' ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu eserle birlikte doğan 'yapısalcılık' (*structuralism*) anlayışı dil incelemelerinde bütünüyle hâkim olmuştur. Dilin bütün öğelerinin birbiriyle sıkı ilişkili ve birbirlerini

¹¹ Aksan, Doğan. "Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi" Engin yay. Ankara 1998, s.18

¹² Ullmann, Stephen. a.g.e., s.1

bütünler biçimde görev gördükleri yolundaki bu ilke benimsendikten sonra anlam alanındaki çalışmalarda da kelimedenden öteki birimlere ve dilin bir bütün olarak işleyişinin anlam yönüne geçilmiştir. Prag, Kopenhag ve Cenevre okullarıyla Amerikan dilbilim okulu dilin ses ve biçim yönünü çözümleme çalışmaları sırasında, bunlarla ilişkili olarak anlam sorununa da yer vermiştir¹³.

Saussure'ün eserinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Charles K.Ogden ve Ivor A.Richards, anlambilimin klasik eserlerinden biri olarak kabul edilen "Anlamın Anlamı" (*The Meaning of Meaning*, London 1923) adlı eseri yayınlamışlardır. Bu eserde 'anlam üçgeni' olarak bilinen anlam şeması, hem daha önceki anlam teorilerinin bir sentezidir hem de bundan sonraki anlam teorilerine model oluşturmuştur. Bu üçgenin en önemli özelliği, Saussure'ün işaretleyen (signifier) – işaretlenen (signified) olarak ikiye ayırdığı işarete(sign) ek olarak 'gönderge' (*referent*) kavramını da eklemesidir.[Bkz.Anlam Teorileri]

1931 yılında J.Trier'in Almandaki bilgi terimleri üzerine yayınladığı bir makale anlambilimdeki en önemli dönüm noktalarından biridir.(*Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*, vol. 1: Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jh. Heidelberg: Winter.) Bu eser Saussure'ün ilkelerinin anlambilime ilk uygulaması olarak kabul edilir ve 'anlam alanları' kuramının temelini oluşturur¹⁴. [Bkz.Terimler Bölümü: "Semantic field"] Fransa ve Almanya'daki çalışmalarda yapısalcılığın anlambilime uygulanması, bu alanda yeni kavram ve görüşlerin ortaya konmasını sağlamıştır.1951'de Stephen Ullmann yapısalcı anlayışa uygun eserini kaleme alır. Fransız P. Guiraud morfo-semantik alanları adıyla anlam alanı üzerine eğilir¹⁵. 1966 yılında Fransa'da A.J.Greimas'ın yayınladığı *Semantique Structurale* adlı eserle yapısalcılık anlambilimde de bir ekol hâline gelmiştir. Aynı zamanda B.Pottier'nin de yapısal anlambilime önemli katkıları olmuştur.

Amerikan dilbilim okulunun davranışçılığı (*behaviorism*) temel alan anlambilim çalışmalarının yanı sıra Chomsky'nin 1965'te yayınlanan *Aspects* adlı eseriyle, bundan sonraki çalışmalarla ve özellikle Kotz ve Fodor'un katkılarıyla bir "yorumlayıcı anlambilim" (*interpretative semantics*) akımı belirlemiştir. Dönüşümlü üretimsel

¹³ Aksan, Doğan. "Her Yöntyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim" TDK yay. Ankara 1995, s.467

¹⁴ Kocaman, Ahmet. a.g.e., s.90

¹⁵ Altun, Mustafa. a.g.k.

dilbilimin anlam açısından pekiştirilmesi sayılabilecek olan bu akımın yanı sıra yine üretimsel dilbilimi çerçevesi içinde ve onu tamamlayıcı bir doğrultuda gelişen “üretimsel anlambilim” (*generative semantics*) belirlemiştir¹⁶.

1956 yılında Benveniste’in “Zamirlerin Öz Niteliği Üzerine” adlı bir yazısı sözcüleme dilbiliminin (*enonciateve linguistics*) doğmasına yol açmıştır. [Bkz.Terimler Bölümü: “enonce”, “utterance”] Saussure’den sonra gelişen yapısal ve işlevsel dilbilim okullarının daha çok sesbilim (*phonology*) ve sözdizime (*syntax*) ağırlık vermeleri, anlamı Saussure’ün dil-söz, Chomsky’nin edinç-edim ayrımlarındaki dil ya da edinç olguları içinde ele almalarına rağmen sözcüleme dilbilimi söz’e önem verir¹⁷.

Anlamalı birimlerin bir cümle içindeki, yani sözdizimindeki yerlerini belirlemek için N.Chomsky’nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramını J.J.Katz, J.A.Fodor ve P.M.Postal anlambilime uygulamış ve yeni modeller geliştirmişlerdir¹⁸. Son dönemlerde mantıksal anlambilim (*logical semantics*) ve bilişsel anlambilim (*cognitive semantics*) önem kazanmıştır.[20.yüzyıldaki çeşitli anlambilim modelleri ‘Dilbilimsel Anlambilim’ bölümünde incelenecektir.]

2. ANLAMBİLİM TÜRLERİ

Anlambilim, çağdaş gelişimi içinde üç ayrı kola ayrılmıştır. Bunlar genel anlambilim, felsefi anlambilim ve dilbilimsel anlambilimdir. Bu üç ayrı anlambilim türünü, dilbilimsel anlambilimin kendi içindeki çeşitli inceleme modelleri ile karıştırmamak gerekir. [Bkz.3.Anlambilim Modelleri] *Semantics* terimi ilk kez dilbilim alanında kullanılmıştır. Dilbilimin yanı sıra felsefecilerle mantıkçılar da anlam sorununa gittikçe artan bir ilgi göstermişler ve *semantics* terimine özel anlamlar yüklemişlerdir. Felsefi anlambilim ve genel anlambilim bu doğrultuda gelişmiştir.¹⁹ Coseriu ve Geckeler anlambilimi üçe ayırırken, felsefi anlambilim yerine ‘mantıksal anlambilim’ terimini kullanmış; disiplinler arası oluşan anlambilim gelenekleri olarak da felsefi anlambilim,

¹⁶ Aksan, Doğan. a.g.e., s.467

¹⁷ Günay, Doğan. “Dil ve İletişim” Multilingual yay. İstanbul 2004, s.159

¹⁸ Vardar, Berke. “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü” Multilingual yay. İstanbul 2002

¹⁹ Vendryes.J.V. “Dil ve Düşünce” Çev.Berke Vardar, Multilingual yay. İstanbul 2001, s.149-150 [Bu kitaptaki ‘Semantik Akımlar’ bölümü, B.Vardar, N.Arıklı, T.Tunçdoğan tarafından hazırlanmıştır. Biz de bu yazıdan faydalandık.]

atropolojik anlambilim ve psikolojik anlambilimi saymıştır²⁰. J.Peregrin ise *semantics* teriminin iki anlamı olduğunu belirtir: Dil alanına âit yani dil içindeki anlam olgusunu inceleyen anlambilim ve dil-dünya ilişkileri üzerine kurulu anlambilim²¹. Bunlardan birincisinin dilbilimsel anlambilim, ikincisinin de felsefi anlambilim olduğu söylenebilir. Ancak genel kabul görmüş ayırım yukarıda verilen üçlü ayırımdır. Burada asıl konumuzun dilbilime bağlı anlambilim olması nedeniyle genel anlambilim ve felsefi anlambilim kısaca tanıtılacaktır.

2.1. Genel Anlambilim (General Semantics)

Polonyalı bilim adamı A.Korzybski'nin 1933 yılında yayınladığı *Science and Sanity* adlı eseriyle doğmuştur. Korzybski eserinde "Genel anlambilim çalışmasında *semantics* terimini korumak istiyoruz; çünkü onun uluslar arası bir karakteri ve genel bir uygulanabilirliği vardır. Kelimeler ve gerçekler arasındaki ilişki ile ilgili olduğumuzdan, genel bir değer teorisi, genel bir gerçeklerin, ilişkilerin, duyguların değerlendirilmesi teorisine işaret etmek için *Genel Anlambilim* terimini geliştirdim." demektedir²². Korzybski, hüküm süren düşünce alışkanlıklarının, modern bilimin dilbilimsel ve mantıksal varsayımlarının çok gerisinde kaldığını iddia eder. Görecelilik teorisi, kuantum mekaniği, nöroloji ve matematiksel mantığın, Aristocu değerlendirme alışkanlıklarına karşı bir devrim olduğunu söyler²³. İlk bakışta yanıltıcı olabilecek 'genel anlambilim' terimi, bu disiplini dilbilime ve felsefeye bağlı anlambilimden ayırt etmek için seçilmiştir ve bunu dilbilimin, anlam tipolojilerini inceleyen dalı ile karıştırmamak gerekir. Genel anlambilim, bildirişim aracı olan dili psikoloji, sosyoloji ve mantık açısından inceleyen bir daldır. Korzybski her ruhsal tepkinin bir işarete (*sign*) cevap olduğunu, bir başka deyişle 'semantik' bir görünüme büründüğünü savunur. "Bireylerin semantik çevreye nörosemantik ve nörolinguistik tepkilerini inceleyen Korzybski anlamlı birimlerin nasıl kullanıldığını, bu birimlerin kendilerini kullananları nasıl etkilediğini araştırır. Bütün organik ve toplumsal hastalık ve huzursuzlukları semantojen köklü gördüğünden, bir bildirişim pedagojisiyle birlikte bildirişim

²⁰ "Semantics and Semiotics" <http://rmcisadu.let.uniroma1.it/~orlandi/iasulez/biblio/noth03.html#>

²¹ Peregrin, Jaroslaw. "Linguistics and Philosophy" www.cuni.cz/~peregrin

²² <http://www.generalsemantics.org/about.htm>

²³ Encyclopedia Britannica, Volume 20

bozukluklarını giderecek bir yöntem kurmaya çalışır.”²⁴ Genel anlambilimle ilgili önemli eserler arasında şunlar gösterilebilir: C.K.Ogden ve I.A.Richards’ın ‘The Meaning of Meaning (1923), S.I. Hayakawa’nın ‘Language in Thought and Action’ (1939), Susanne K.Langer’ın ‘Philosophy in a New Key’ (1948), Catherine Minteer’in ‘Words and What They Do to You’ (1952), Alfred Korzybski’nin ‘Science and Sanity’ (1958), Louis B.Salamon’un ‘Semantics and Common Sense’ (1966) adlı eserleri²⁵.

2.2. Felsefi Anlambilim

Dilbilimsel konulara karşı giderek artan ilgi, 20.yüzyıldaki entellektüel çalışmaların en belirleyici özelliklerinden biridir. W.M. Urban dile karşı olan bu ilginin, tarihte insan kültürünün eleştirel bir noktaya vardığı her zaman görülen normal bir şey olduğunu teşhis etmiştir. Urban’a göre 20.yüzyıla gelinceye kadar bu ilginin görüldüğü dört dönem vardır:

- 1 – Yunan Sofistleri Dönemi
- 2 – Ortaçağ skolastik düşüncesinin ikinci dönemi
- 3 – 18.yüzyıl epistemolojisi
- 4 – 19.yüzyılın idealist akımı

Felsefi anlambilim, mantıksal pozitivistizmin bir dalıdır. Bu terim bu anlamda ilk olarak 1922’de Polonyalı mantıkçı Chwistek tarafından kullanılmış ve 1935 yılında Paris’te gerçekleştirilen Felsefe Kongresinde onun görüşleri sunulmuştur. Viyana okulunun katkıları ve bazı davranışçı (*behaviourist*) görüşlerin katılımıyla zenginleşen bu yeni bilim Charles Morris tarafından, işaret bilimi (*semiotics*) veya genel işaret teorisinin daha geniş çerçevesi içinde tamamlanmıştır. Görüşlerini Carnap’ın da onayladığı bu bilim adamına göre işaret bilimi üç dala ayrılıyordu: 1- Anlambilim, işaretlerle nesnelere arasındaki ilişkileri inceler 2- Pragmatik, işaretlerle onları kullananlar arasındaki ilişkileri incelenir. 3-Sentaks, işaretlerin kendi aralarındaki şekli ilişkileri inceler²⁶. Bu ayırım, işaret biliminin, anlambilime bakış açısını yansıtır. Buradaki anlambilim, işaret biliminin bir dalıdır ve dilbilimsel anlambilimi de içeren daha geniş bir kavramdır. Carnap’a göre, “Eğer biz dili, kullanıcılarından soyutlar ve

²⁴ Vendryes, J.V. a.g.e., s.154

²⁵ Ullmann, Stephen. a.g.e.,s.23

²⁶ Ullmann, Stephen. a.g.e. s.7-8

sadece ifadelerle onların işaretlenenlerini “designata” analiz edersek, anlambilimin alanındayız demektir.”(1942) Carnap ayrıca “tarihsel olarak bir dilin semantik özelliklerinin empirik incelemesi” olan tasvirî (*descriptive*) anlambilim ile “semantik sistemlerinin soyut oluşumu ve analizi” olan saf (*pure*) anlambilimi birbirinden ayırmıştır²⁷. Buna göre işaret (*sign*) ile işaretlenen nesne (*designata* veya *referent*) arasındaki bağıntıyı inceleyen felsefi anlambilim, işaretlerle ilgili genel teorinin, yani işaret biliminin bir dalıdır. İşaret bilimi ayrıca anlambilimin mantığı olarak tarif edilebilir. İşaret bilimi, anlam sistemlerini inceleyen bilimlerin metodolojisidir²⁸.

İşaret biliminin dışında ‘dil felsefesi’ olarak adlandırılan felsefe disiplini de felsefi anlambilim ile yakından ilişlidir. Hatta pratikte bu ikisi arasında çok net bir ayırım yoktur. Felsefe sorunlarının bir dil içinde ifade edilmek zorunda olması ve sonunda dilin kendisi ile ilgili soruşturmalar hâline dönüşmesi bir bakıma dil felsefesinin temelini oluşturur. Ayrıca 20.yüzyıl filozoflarının dile karşı ortak bir eğilimi ve giderek artan bir ilgileri olmuştur. R.Rorty bunu “dilsel dönüş” (*the linguistic turn*) olarak adlandırır. Yirminci yüzyılda dil felsefesinden yararlanan başlıca akımlar arasında fenomenoloji, hermeneotik, iletişim etiği ve analitik felsefe ilk göze çarpanlardır²⁹.

Analitik felsefe büyük oranda Frege ve Russell’in çalışmalarıyla doğmuştur. Her iki filozof, yirminci yüzyılın başlarında aritmetiğin temelleri üzerinde çalıştıkları sırada, bazı matematiksel kavramların doğurduğu mantıksal ve felsefi güçlükleri çözmek için bir dizi dil felsefesi araştırmasına girişmişlerdir. Çıkış noktalarındaki bu özellik, yirminci yüzyılın ilk yarısında dil felsefesi anlayışlarının tümünü karakterize etmiştir. Gerçekten de 1950’li yıllara gelinceye kadar filozofların bir çoğunun anlam sorununa “doğruluk” kavramı merkezinde çözüm aradıkları görülmektedir. Bu dönemin önemli ismi Wittgenstein’dir.

Frege’in matematikteki fonksiyonlardan esinlenerek oluşturduğu cümle fonksiyon teorisi, anlambilimdeki en önemli cümle anlamı teorilerinden biridir. Aynı bilim adamının mânâ (*sense*) – gönderim (*reference*) arasındaki ayrımı da

²⁷ “Semantics and Semiotics” <http://rmcisadu.let.uniroma1.it/~orlandi/iasulez/biblio/noth03.html>

²⁸ Filizok, Rıza. “Anlam Analizine Giriş” Ege Üniversitesi Edebiyat Fak.yay.No:115, İzmir 2001, s.37

²⁹ Altınörs, Atakan. “Dil Felsefesine Giriş” İnkılap yay. İstanbul 2003, s.111

anlambiliminin temel kavramları arasındadır. [Bkz.Terimler Bölümü: “sense”, “reference”]

Russell, dildeki mantıksal atomların dünyadaki atomsal olgulara denk geldiğini öne sürdüğü ‘mantıksal atomculuk’ teorisi ile felsefi anlambilime katkıda bulunmuştur. [Bkz.Terimler Bölümü: “definite description”]

20.yüzyıldaki dil felsefesinin ya da felsefi anlabilimin merkezî tartışma konuları ise özellikle Viyana Çevresi (Carnap, Reichenbach, Natkin, Wittgenstein, Russell, Ayer) tarafından öne sürülen doğrulama ilkesi, Wittgenstein’in “resim-tasarım teorisi ve dil oyunları” adıyla bilinen yaklaşımıdır. Bunlar dildeki ifadelerin anlamını, dile getirdikleri olgu, nesne ya da kavramla açıklayan kuramlardır³⁰. Anlam teorileri arasında “göndergeci çözüm” adıyla bilinen teori bunlardan kaynaklanmaktadır.[Bkz. Anlam Teorileri] Ayrıca mantıksal doğrulama ilkesine dayalı olarak gelişen anlabilim ekolüne de “doğruluk şartlarına bağlı anlabilim” (*Truth-conditional semantics*) denir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan, analitik felsefedeki ikinci gelenek ise, mantıkçı pozitivistlerin doğrulama ilkesine karşı çıkararak olgusal bildirimler dışındaki dilsel ifadeleri de kapsayacak bir anlam görüşü geliştirmeyi denemektedir. Gündelik dilin felsefesi (*ordinary language philosophy*) adı verilen bu akımın başlıca temsilcileri arasında Auistin, Searle ve Strawson sayılabilir³¹.

2.3. Dilbilimsel Anlabilim (Linguistic Semantics)

Dilbilime bağlı anlabilim, dilbilimin diğer dallarına oranla daha yeni olan bir daldır. 20.yüzyıla gelinceye kadar anlam araştırmaları, dilin diğer yönlerine ilişkin araştırmalarda olduğu gibi art zamanlı yöntemle yürütülmüştür. Art zamanlı yöntem temelde anlam değişmelerini konu alır. Buna bağlı olarak iki dal vardır. Kavrambilim (*semasiology*), bir kelimenin zaman içinde kazandığı anlamları, adbilim (*onomasiology*) ise bir kavrama verilen çeşitli isimleri inceler. Çağdaş dilbilimde bu ikisi ‘geleneksel anlabilim’ olarak adlandırılmaktadır. Saussure’ün geliştirdiği dilbilim anlayışı anlam incelemelerine de yeni bir yön vermiştir. Geleneksel çalışmaların, yeni işaret (*sign*) teorisinden faydalanmasının yanında, eşzamanlı olarak bir dil içindeki anlam olgusu,

³⁰ Altınörs, Atakan. a.g.e. s.123

³¹ Altınörs, Atakan. a.g.e. s.113

anlamın doğası inceleme konusu olmuştur. Dilbilime bağlı anlambilim dilin anlam açısından incelenmesidir. Temelde dilbilimin bir dalıdır, klasik sınıflandırmada sözlük biliminin (*lexicology*), dolayısıyla gramerin bir alt dalıdır³². J.Lyons dilbilimsel anlambilimi “bir doğal dilin söz varlığı ve gramerinde sistematik olarak kodlanmış anlamın incelenmesi”³³ olarak tanımlar. P.Guiraud’ya göre anlambilim kelimeleri dil içinde inceler ve kelime nedir? Bir kelimenin biçim ve anlamı arasındaki ilişkiler, kelimelerin ilişkileri nelerdir? Kelimeler işlevlerini nasıl yerine getirir?³⁴ gibi sorulara cevap arar. Bir çok kaynakta ise anlambilim “dildeki kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin anlamını inceleyen dilbilim dalı” şeklinde tanımlanır. Yani anlambilim sadece kelime anlamı ile değil, cümle anlamı ile de ilgilenir.

“İletişimi sağlanacak şey ile iletişimi sağlayan şeyi birbirine bağlayan bir iletişim sistemi, yani bir yanda mesaj diğer yanda ise işaret ya da semboller kümesinin yer aldığı bir sistem olarak”³⁵ değerlendirebileceğimiz dilin asıl görevi anlam taşımaktır. İletilen mesajın ya da ifadenin şekli ve türü ne olursa olsun neticede bunların bir anlamı vardır. Dilbilim dalları ifadelerin ve ifadelerin üretildiği dilin farklı yönleri ile ilgilenir. Ses bilgisi (*phonetics*) bir dildeki seslerin fiziksel incelemesini yapar. Onların üretilme şekillerini, düzlük, yuvarlaklık vs. özelliklerini, telaffuzlarını inceler. Ses bilimi (*phonology*) ise dile âit sesleri bildirişimdeki fonksiyonları açısından inceleyen bilim dalıdır. Saussure’ün “dil/söz” (*langue/parole*) ayrımından hareket eden Prag okulu ses bilimini “dil” ile, ses bilgisini ise “söz” ile ilişkilendirmiştir. Bir başka deyişle ses bilimi sesleri bir dilde yükledikleri fonksiyon açısından değerlendirirken, ses bilgisi sesleri herhangi bir dile bağlı olmadan inceler³⁶. Biçimbilim (*morphology*), kelimelerdeki biçim değişikliklerini inceler. Dildeki ekler, kökler, bu ek ve köklerin birleşme şekilleri morfolojinin konusudur. Söz dizim ise en genel şekliyle cümle bilgisidir. Cümleyi oluşturan birimler arasındaki birleşme şekillerini inceler. Ancak sözdizim dilde anlamın oluştuğu iki eksenden biri [Bkz.Terimler Bölümü: Syntagmatic relations] olduğu için anlambilim ve sözdizim arasında çok yakın bir ilişki vardır.

³² Filizok, Rıza. a.g.e. s.51

³³ <http://www.cs.bilkent.edu.tr/~akman/book-revs/ls/ls.html>

³⁴ Guiraud, Pierre. “Anlambilim” Çev.Berke Vardar, Multilingual yay.İstanbul 1999, s.9

³⁵ Palmer, F.R. Semantik: Yeni Bir Anlambilim Prejesi” Kitâbiyât yay. Ankara 2001, s.16

³⁶ Filizok, Rıza. a.g..e. s.53

Sesbilgisi, sesbilim, biçimbilim ve sözdizim aynı zamanda dilbilimde “gramer” konularını oluşturur.

Anlambilimde kelime ve cümle olmak üzere iki anlam seviyesi vardır. Kelime anlambilimi ile “sözlüksel anlambilim” (*lexical semantics*) ilgilenir. Sözlüksel anlambilim eşanlamlılık (*synonymy*), çok anlamlılık (*polysemy*), altanlamlılık (*hyponymy*), belirsizlik (*ambiguity*) gibi geleneksel konuları çağdaş yaklaşımlarla ele alır. Yapısalcılığın anlambilimdeki uygulaması olarak anlam alanı, kavram alanı, sözlüksel alan (*lexical field*) gibi uygulamalar da bu kapsama girer. Ayrıca hakikî anlam (*literal meaning*) – mecazî anlam (*metaphorical meaning*), temel anlam (*denotation*) – yan anlam (*connotation*) ve içlem (*intension*) – kaplam (*extension*) mukabiliyetleri de sözlüksel anlambilimin merkezî konularıdır. [Bu kavramlar için Bkz. Terimler Bölümü] Cümle anlamı ise anlambilimde çeşitli modellerle ele alınır. Bu konudaki temel zorluk, kelime anlamının –en azından bir yönüyle– dil sistemi içinde kodlanmış ve anlaşmaya dayalı (*conventional*) olmasına rağmen, cümle anlamının daha belirsiz ve karmaşık oluşudur. Anlambilimde cümle ile ilgili olarak sözdizimsel belirsizlik (*syntactic ambiguity*), önvarsayım (*presupposition*), gerektirme (*entailment*) gibi pragmatik konularının yanı sıra önermeler ve önermeler arası ilişkiler gibi mantık kökenli konular önem kazanmıştır.

Pragmatik cümle anlamı konusunda çok önemli olan ve anlambilimin ayrılmaz bir parçası hâline gelen bir bilim dalıdır. [Bkz. Terimler Bölümü: “Pragmatics”] Pragmatik bilimi anlamı, sistem içindeki değeri ile değil, kullanımdaki değeriyle ele alır. Bir dil kullanımında anlamı etkileyen dil içi ve dil dışı bağlamları inceler. [Bkz. Terimler Bölümü: “Context”] Pragmatik buna bağlı olarak iki tür anlam ayırt etmiştir: Cümle anlamı ve konuşucu anlamı. (*speaker meaning*) Konuşucu anlamının ele alındığı seviye olarak da sözce (*utterance*) tesbit edilmiştir. Dilbilimde, cümle anlamı ile anlambilimin, sözce anlamı ile de pragmatikğin ilgilendiği genel olarak kabul edilmektedir³⁷. Anlambilim hem pragmatikteki sözce anlamı, hem de mantıktaki önerme kavramlarıyla cümle anlamı konusunu ele alır.

Anlambilimle iç içe olan diğer bir bilim dalı da işaret bilimidir. (*semiotics*). Saussure’ün “işaretlerin toplum yaşamı içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim” olarak

³⁷ Palmer. F.R. a.g.e. s.19

tasarladığı ve Peirce, Hjelmslev, Greimas, Barthes gibi bilim adamlarının çalışmaları ile gelişen işaret bilimi dil de dahil olmak üzere bütün işaret sistemlerini ve bu sistemlerdeki işaretleme ya da anlamlama (*signification*) olgusunu ele alır. Günümüzde “anlambilim” terimi genellikle, daha geniş semiotik anlamdaki anlambilime zıt olmaksızın dilbilimsel anlambilimin kısaltılmış şekli olarak kullanılır. Ancak bazı dilbilimciler, anlambilimi, genel sistemlerin incelenmesi olan işaret bilime mukabil olarak, dildeki anlamın bilimi olarak tanımlamayı tercih ederler. (Mounin, Toussaint)³⁸ Anlambilim, dildeki anlamın incelemesi ile dilbilime, dilin bir işaret sistemi olması nedeniyle de işaret bilime bağlıdır. İşaret biliminin bir çok kavramı anlambilimde de temel kavram olarak kullanılır. Ayrıca genel işaret teorisi, 20.yüzyıldaki anlambilimin mantığını oluşturur.

3. DİLBİLİMSEL ANLAMBİLİM MODELLERİ

3.1. Yapısal Anlambilim (Structural Semantics)

Başlangıcı itibarıyla tarihsel, yani art zamanlı incelemelerden oluşan anlambilim, Trier'den kaynaklanan ‘anlam alanı’ (*semantic field*) kuramı başta olmak üzere, Saussure’ün yapısalcı görüşleri doğrultusunda gelişim göstermiştir. Yapısal anlambilimin temel düşüncesine göre “kelimelerin anlamı yoktur, yalnızca kullanımları vardır; bir kelimenin anlamları, bunların kullanımlarının toplamından başka bir şey değildir.”³⁹ Buna göre dildeki bir işaretin (*sign*) anlamı işaretleyenle (*signifier*) işaretlenen (*signified*) arasındaki ilişkiyle sınırlanamaz, aynı zamanda bu işaretin diğer işaretlerle olan ilişkisinin bir sonucu olarak ele alınmalıdır. Dilbilimde yapısal yöntem hem teori hem de uygulama açısından ilk olarak Prag dil çevresinin sesbirim (*phoneme*) çalışmalarında görülmüştür. Buradan hareketle her alanda eş zamanlı olgular ve iç inceleme ilkesi önem kazanmıştır. Ancak yapısal uygulamalara karşı en büyük direnişi anlambilim göstermiştir⁴⁰. Kelimelere ilişkin yapısal incelemeler arasında ‘anlam alanı’ kuramı önemli bir yer tutar. [Bkz.Terimler Bölümü: “semantic fields”] Ipsen, Jolles, Porzig, Sckommodau ve özellikle J.Trier bu kuramın önde gelen isimleridir. Ayrıca

³⁸ “Semantics and Semiotics” <http://rncisadu.let.uniroma1.it/~orlandi/iasulez/biblio/noth03.html#>

³⁹ Guiraud, Pierre. a.g.e. s.107

⁴⁰ Vendryes, J.V. a.g.e. s.167

P.Guiraud ve J.Dubois, alan kuramını değişik yönlerde geliştirmişler ve dildeki söz varlığının yapısal düzenini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bernard Pottier *Linguistique Générale, théorie et description* (Paris, 1974) adlı eserinde orijinal bir yapısal anlam çözümleme yöntemi geliřtirmiştir⁴¹. [Bkz.Terimler Bölümü: “seme”, “sememe”, “semanteme”, “classeme”, “virtueme”] Bu alandaki en önemli eserlerden biri de A.J.Greimas’ın *Semantique Structurale* (1966) adlı eseridir. Bileşen çözümlemesi (*component analyses*) yapısal anlambilimin bir diğer yaklaşımıdır. Bileşen çözümlemesi de tıpkı anlam alanları kuramında olduğu gibi sesbilim (*phonology*) kaynaklı bir yöntemdir ve Trubetzkoy’un sesbilimde uyguladığı ayırıcı nitelikler düzeninin anlabilime uygulanmasıdır⁴² [Bkz.Terimler Bölümü: “semantic component”] Bu yöntemin uygulayıcıları arasında Katz, Fodor, Weinrech, Lamb ve Nida gibi isimler sayılabilir.

3.2. Üretici Anlambilim (Generative Semantics)

Chomsky tarafından başlangıçta bir dilin sonsuz sayıdaki cümleler bütününi üretmeye yönelik bir kurallar sistemi olarak tasarlanan üretici dilbilgisi sadece sözdizim düzlemini dikkate alıyor, anlam düzlemine ise yer vermiyordu. Ancak Chomsky 1965 yılında yayınladığı *Aspects* isimli eseriyle anlam konusuna yer vermiştir. Bu eserle birlikte anlam düzlemi, üretici dilbilgisi kuramında temel bir işlev kazanmıştır. [Bkz.Terimler Bölümü: “generative semantics”]

3.3. Yorumlayıcı Anlambilim (Interpretative Semantics)

İki felsefeci Jerrold J.Katz ve Jerry Fodor *Language* adlı eserlerinde *The Structure of Semantic Theory* adlı bir makaleye yer verirler. 1964 yılında Katz ve Paul Postal’ın yazdıkları *An Integrated Theory of Linguistic Description* adlı makaleyle daha da geliştirilen bu makalede bir anlambilimsel model tasarlanır. *Language* adlı eserdeki bu makale ve Katz-Postal’n makalesi, Chomsky tarafından *Aspects of the Theory of Syntax* adlı eserde önerilen üretici-dönüşümsel modelin önemli bir kısmının gözden geçirilmesinden oluşur.

⁴¹ Filizok, Rıza. a.g.e. s.137

⁴² Kocaman, Ahmet. a.g.e. s.99

‘Standart teori’ olarak da anılan yorumlayıcı anlambilim, bir cümlenin yorumunu sağlayan yansıtma (projection) kurallarına dayanır. Bu modele göre her sözlük biriminin ilişki içinde olduğu bir dizi özellik vardır. Mesela herhangi bir fiil, kendisinden önce ve sonra belirli gramatikal kategorileri gerektirir. Yani, ‘yürümek’ gibi bir geçişsiz fiil, öznenin dışında herhangi bir şey gerektirmez; oysa ki ‘vurmak’ fiili hem özne hem nesne gerektirir. ‘Ahmet gördü’ gibi bir cümlede, fiilin bu kesin kategorizasyona bağlı gereklilikleri yerine gelmemiştir; bu cümlede geçişli fiilden önce gelmesi gereken unsur yoktur.

Alt bölümlenme (subcategorization) temelde anlamsal meselelerle değil, sentaktik konularla ilgilendir. Ancak her sözlüksel unsurun ilişki içinde olduğu anlamsal özellikler de vardır. Anlamsal belirleyiciler, gramerde genel öneme sahip olan anlam özellikleridir. Bir anlamsal belirleyici, (*semantic marker*) sadece bir tek kelimenin değil, pek çok kelimenin özelliğidir. Anlamsal ayırt ediciler (*semantic distinguisher*) ise sadece tek bir kelime ile ilişkilidir. Bir ayırt edici, bir sözlük unsurunu diğerlerinden ayıran anlam özelliğidir. Mesela en genel anlamında “bekar” kelimesi için ‘insan’, ‘erkek veya kadın’, ve ‘yetişkin’ özellikleri anlamsal belirleyiciler, ‘hiç evlenmemiş’ ise ayırt edicidir.

Projeksiyon kurallarının işlevi bu özellikleri taramak, bu özellikleri diğer sözlüksel unsurlarla birleştirmek ve bu özelliklerin hangisinin belirli bir düzlemde birbirleriyle uyumlu olduklarını belirlemektir. Yani projeksiyon kuralları “çay” kelimesinin belirsiz (*ambiguous*) olduğunu gösterebilir.[“çay” kelimesi tek başına çok anlamlı bir kelimedir.] Ancak aynı kurallar “çay içmek” ifadesinin belirsiz olmadığını, çünkü ‘içmek’ kelimesinin, “çay” kelimesinin ancak içecek anlamıyla uyuşabilir olduğunu gösterir. Projeksiyon kuralları bu nedenle belirleme, belirsizliği ortadan kaldırma (*disambiguation*) kuralları olarak görülebilir. Projeksiyon kuralları bütün bir cümleye uygulandıktan sonra anlam özellikleri cümle için de uygulanır. Yani cümlede karmaşık anlam, aykırılık olup olmadığına bakılır. Sentaktik özelliklerle semantik özellikler arasında bir ayırım yaparak, aykırı veya belirsiz bir cümlede sentaks veya semantik bakımından sapma (*deviant*) olup olmadığı da söylenebilir⁴³.

⁴³ Nilsen, Don. L.F. “Semantic Theory : A Linguistic Perspective, U.S.A. 1975, s.27

3.4. İlk Örnekler Anlambilimi (Prototype Semantics)

Bu modelde Wittgenstein'in, kelime anlamının bir çekirdek alanı bir de çevresel alanı olduğu yolundaki görüşünü temel alır. Anlam bileşenlerinin çözümlemesinde olduğu gibi anlambirimcik listeleri yapmak yerine, bir kavramın ilk örnek niteliğindeki temsilcisinin konuşucunun zihnindeki imgesi dikkate alınır⁴⁴. [Bkz. Terimler Bölümü:Prototype]

3.5. Metin Anlambilimi (Text Semantics)

Sesbirimleri, biçimbirimleri, kelimeleri ve cümleleri temel birimler olarak ele alan dilbilim yönelimlerine tepki olarak ortaya çıkan metin dilbilimine (textlinguistics) bağlı bir modeldir. Metin anlambilimi, bir metnin bütününe anlamını, anlam yapısını ve metin içindeki anlam ilişkilerini inceler⁴⁵. Bu modelde metnin kavranma düzeyleri, kapalı metinler ele alınır. Kapalı bir metin sözdizim yönünden belirlenmiş, anlambilim yönünden bağlanmış bir önermeler dizisidir. Kültürlerin belirlediği atasöz, koşma, gazel, kaside, hikâye, roman gibi formlarla diyalog gibi hâle bağlı formlar kapalı metin sayılabilir. Metin anlambiliminde bir metni okurken art arda elde edilen kavrayışların toplam bir kavrayışa ulaşım şemaları ve mantığı incelenir⁴⁶.

4. ANLAM TEORİLERİ

Anlam teorileri, anlamın ne olduğunu, nasıl bir doğasının olduğunu, bir varlık olarak nerede bulunduğunu veya bir süreç olarak nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışır. Antik çağdan bu yana dil filozofları, dilbilimciler, psikologlar bu sorulara cevap aramışlar ve çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Anlam teorilerinin hepsi aslında anlam olgusunun bir yönünü aydınlatmaktadır. Teorilerin bir çoğu sadece kelime anlamını açıklamaya yöneliktir. Cümle anlamı ise çok daha karmaşık bir meseledir. Çünkü kelime anlamının en azından bir yönüyle dil sistemi içinde kodlanmış olmasına rağmen, dil sürekli olarak ve sonsuz sayıda cümle üretir ve bunların –deyimler ve atasözleri dışında- kodlanmış bir anlamı yoktur. Bir dilbilimsel anlam teorisi, temelde bir işaret sistemi olan dilin şu özelliklerini açıklamaya çalışır:

⁴⁴ Toklu, Osman. "Dilbilime Giriş" Akçağ yay. Ankara 2003, s.104

⁴⁵ Toklu, Osman. a.g.e. s.136

⁴⁶ Filizok, Rıza. a.g.e. s.150

1 – Dildeki anlamlar sistematik bir şekilde birbiriyle nasıl ilişki içindedir? (*systematicity*)

2 – Sınırlı bir sistem yardımıyla potansiyel olarak sonsuz sayıda anlam nasıl oluşturulabilmektedir? (*productivity*)

3 – Anlam çocuklar ya da yeni bir dil öğrenen kişiler tarafından nasıl kazanılmaktadır? (*acquisition*)

4 – Anlam nasıl iletilir? (*communication*)⁴⁷

Anlam teorileri bazı kaynaklarda çeşitli sınıflamalara tâbî tutulmuştur. Ancak bu sınıflamaların bazı teorileri dışarıda bıraktığı görülmektedir. Biz burada herhangi bir sınırlama yapmaksızın belli başlı anlam teorilerini vereceğiz.

4.1. İdeci Yaklaşım

İdeci yaklaşım olarak bilinen anlam teorisi John Locke tarafından “İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma” (*An Essay concerning Human Understanding*) adlı eserde geliştirilmiştir. Locke bilgiyi konu edinen bu araştırması sırasında dolaylı olarak anlam konusuna da değinir. Locke’a göre insanlar, îcât ettikleri işaretler aracılığıyla düşüncelerini başkalarına iletirler. Kelimeler, karşılıklı konuşma etkinliği sırasında idelerin yerini tutan anlamlı işaretlerdir. Anlaşmaya bağlı olan kelimeler konuşan ve dinleyen arasında ide alış verişine imkân sağlamaktadır. Yani Locke’a göre bir kelimenin anlamı, o kelime aracılığıyla dilde temsil edilen “ide”dir. Kelimeler her şeyden önce, onları kullananların zihinlerindeki idelerin işaretleridir. Locke ayrıca, insanların sadece kendi zihinlerindeki şeyler hakkında değil, aynı zamanda gerçeklikteki şeyler hakkında da konuştuklarının hatalı bir varsayım olduğunu belirtir. Çünkü kelimeleri zihinde bulunan idelerden başka bir şeyin temsilcisi olarak kullandığımızda, kelimelerin kullanımını saptırmış ve anlamlarına belirsizlik getirmiş oluruz⁴⁸.

4.2. Saussure ve İşaret Teorisi

Çağdaş dilbiliminin kurucusu Saussure’ün geliştirdiği işaret teorisi anlamın ne olduğunu açıklar. Saussure’e göre bir dil işareti (*sign*) işaretleyen (*gösteren, signifiant, signifier*)

⁴⁷ Zlatev, Zordan. “Types of Theories of Meaning”

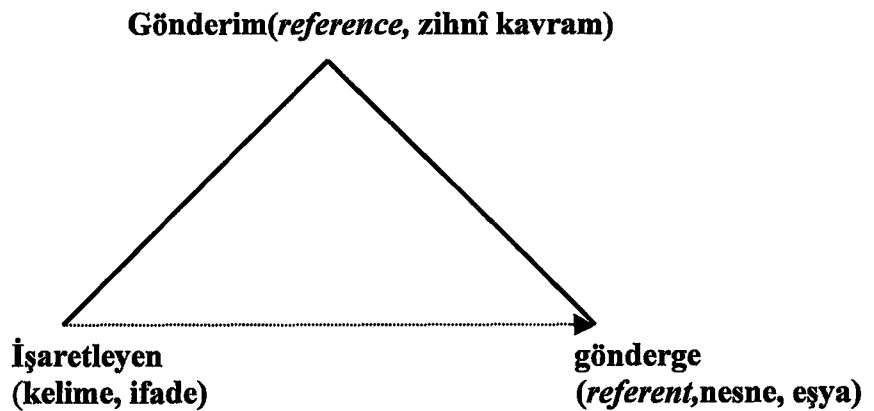
<http://www.ling.lu.se/education/homepages/ALS032/Lecture2HT03.pdf>

⁴⁸ Altınörs, Atakan. a.g.e. s.60

ve işaretlenenden (*gösterilen, signifié, signified*) oluşur. İşaretleyen, bir dil işaretinin zihinde canlandırdığı ses imajıdır. İşaretlenen ise dil işaretinin ifade ettiği kavramdır. Saussure'e göre bir dil işareti, işaretle nesneyi birleştirmez; zihni bir kavramla bir ses imajını birleştirir. İşaretin, işaretleyen ve işaretlenen kısımları, bir yaprağın iki yüzü gibi tek bir gerçeklik oluşturur. Bu iki yüzü birbirine bağlayan ilişkiye ise "işaretleme" ya da "anamlama" (*signification*) adı verilir⁴⁹. [Bkz. Terimler Bölümü: "sign"] Bu teoride dış gerçeklik, yani nesne (*gönderge, referent*) ile işaret arasındaki ilişki işaretin iç yapısını doğrudan doğruya ilgilendirmez. Herhangi bir gönderge algılaması ya da anımsaması ile birlikte konuşucunun zihninde bir kavram canlanır; bu kavram çağrışım yoluyla söz konusu göndergeye ilişkin işaretin ses imajını ya da işaretleyenini uyarır ve seslendirme işlemi aracılığıyla, algılanabilir ses ya da sesler dizisi oluşur. Şartlar elverişliyse dinleyicinin kulağına ulaşarak onun zihninde de ses imajını canlandırır ve çağrışım yoluyla işaretleneni uyarır. Bu olgu, daha sonra Ogden ve Richards'ın üçgeninde çok iyi bir şekilde ortaya konmuştur⁵⁰.

4.3. Ogden-Richards ve Anlam Üçgeni

Ogden ve Richards'ın, *The Meaning of Meaning* adlı eseri bizzat anlam olgusunu ele alan en önemli eserlerden biridir. Bu eserde önce 20'ye yakın anlam tanımı verilmiştir. Daha sonra yazarlar semiotik üçgen olarak da bilinen 'anlam üçgeni' vasıtasıyla kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır:

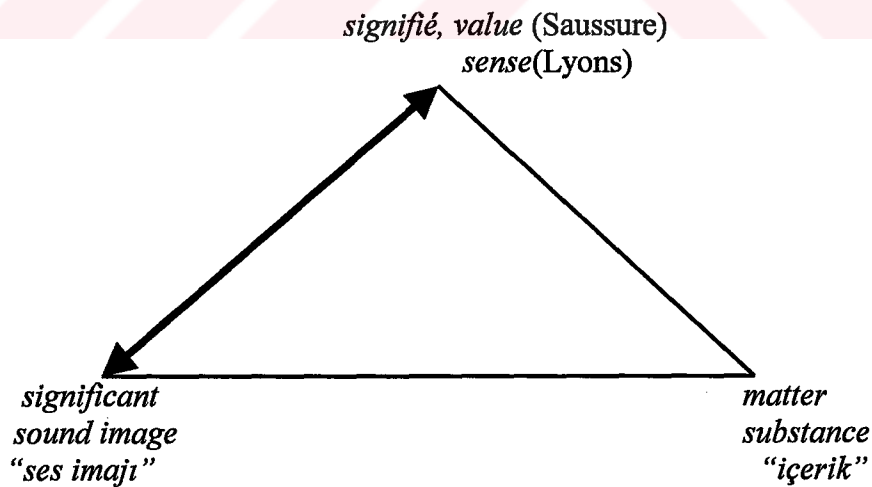
⁴⁹ Filizok, Rıza. a.g.e. s.56

⁵⁰ Vardar, Berke. "Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri" Multilingual yay. İstanbul, 1998, s.78-79

Ogden ve Richards bu üçgen vasıtasıyla, Saussure'ün de belirttiği gibi işaretleyenin doğrudan doğruya eşyayı göstermediğini, eşyayı 'gönderim' [Bkz.Terimler Bölümü: "reference", "referent"] vasıtasıyla dolaylı bir yoldan gösterdiğini ispatlamışlardır. İşaret ile eşya arasındaki ilişki dolaylı olduğundan, üçgende bu ikisi arasında noktalı çizgi bulunmaktadır⁵¹. S.Ullmann bu üçgeni günlük dildeki kelimeler ile ele almayı tercih eder ve isim (*name*), mânâ (*sense*) ve nesne(*thing*) kelimelerini kullanır. Ayrıca Ullmann, bu teorinin yeni olmadığını, Ortaçağda da bir kelimenin nesneye kavramlar vasıtasıyla işaret ettiğinin bilindiği belirtir⁵². Bu üçgen anlambilimde temel olarak kabul edilmiş ve diğer anlam teorileri de bu üçgenle ifade edilebilir bir hâle gelmiştir.

4.4. Yapısalcılık Açısından Anlam

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız gibi yapısal yaklaşımda anlam, bir dilbilimsel sistemin, bir yapının sonucunda oluşur ve diller gerçekliği farklı şekillerde bölümlediği için anlam dilden dile tanımlanamaz bir şekilde değişebilir. Sapir-Whorf ve Boas'ın dışında Avrupa'da Saussure, Benveniste ve Hejelmslev bu teorinin en önemli isimleridir. Anlam üçgeni ile bu teorinin ifadesi şöyledir⁵³:

⁵¹ Filizok, Rıza. "İşaret (Signe) ve Anlam" Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi IX, s.11-26

⁵² Ullmann, Stephen. "Semantics: An Introduction to the Science Of Meaning" Oxford 1972, s.54

⁵³ Zlatev, Zordan. a.g.k.

Burada farklı olan şey, ‘gönderim’ yerine, Saussure’ün geliştirdiği ‘değer’ (*value*) kavramının, eşya yerine de yine Saussure’e âit ‘içerik’ (*matter, substance*) kavramının kullanılmasıdır. Bu yaklaşıma bağlı olarak dildeki işaretler arasında seçme (*paradigma*) ve sıralama (*syntagma*) eksenli ilişkileri önem kazanmıştır. Dildeki anlamın açıklanmasında bu ilişkiler günümüzde de büyük önem taşımaktadır. [Bkz. Terimler Bölümü: “Syntagmatic Relations”, “Paradigmatic Relations”]

4.5. Göndergeci Anlam Teorileri

Göndergeci anlam teorileri dil felsefesi, mantık ve matematiğe dayanır. Bu tür teoriler anlamın doğasını açıklamaktan çok ifadeler ve dış dünya arasındaki ilişki ile ilgilenir⁵⁴. Bu yaklaşımı ilk şekillendiren kişi Alman filozof Gottlob Frege’dir. Russell, Wittgenstein, Ayer ve Viyana çevresi üyeleri bu teorinin önde gelen savunucuları olmuştur. Frege ilk olarak mânâ(*sense*), gönderge(*reference*) ve tasarımlar (ide) kavramlarını birbirinden ayırır. Buna göre dil ifadesinin göndergesi, onun resmettiği nesnedir; anlamı ise göndermede bulunduğu nesneyi sunuş kipidir. (*mode of presentation*) Frege bu ayrımını ünlü sabah yıldızı – akşam yıldızı örneği ile açıklar. Her ikisinin de göndergesi (Venüs gezegeni) aynı olduğu halde, bu gezegeni sunuş kipleri, yani mânâları birbirinden farklıdır.

Russell ise “Anlam ve Doğruluk” (*Meaning and Truth*) adlı eserinde bir cümlenin anlamlı olmasının şartı olarak, ona bir doğruluk değeri verilebilmesini gösterir. Bu da o cümlenin, gönderimde bulunduğu nesne ya da olgu durumuyla uygunluğunun denetlenmesiyle belirlenebilir⁵⁵. Her iki yaklaşımda da anlam, dünyadaki nesne veya gerçekliklere yapılan bir gönderimdir. Mesela ‘Ahmet’ gibi bir özel isim, taşıyıcısına, yani adı Ahmet olan kişiye işaret eder. (*denotation, reference*) Bu nedenle göndergeci teoriye “denotasyonel” teori de denildiği gibi, “kaplamsal” (*extensional*) teori de denir. Aynı zamanda, ifadelerin anlamını onların doğruluk değeri ile açıklayan anlambilim modeline de “doğruluk şartlarına bağlı anlambilim” (*truth-conditional*

⁵⁴ “What is Semantics About”

http://www.stanford.edu/class/linguist130a/docs/Chapter_1_What_is_meaning.pdf

⁵⁵ Altmörs, Atakan. a.g.e. 64

semantics) denir.Doğruluk şartlarına bağlı anlambilimde temel birim cümledir ve bir cümlenin anlamı belirlemek, onun doğruluk şartlarını belirlemektir⁵⁶.

Mantıkçılar *denotation* kavramı üzerinde durmuştur; mesela ‘sezgi’ gibi somut bir göndergesi olmayan kelimeler yerine ‘at’ gibi, belirli bir göndergesi olan kelimelerle uğraşırlar. Onlar bir kelimenin anlamsal niteliği olan “işlemsel anlam” (*intensional meaning*) ile bir kelimenin gerçek dünya ile ilişki kurma şekli olan “kaplamsal anlam” (*extensional meaning*) arasında bir ayırım yaparlar. Mantıksal ve matematiksel anlam yaklaşımları ile ilgili olarak şu eserler zikredilebilir: Willard Van Orman Quine: “Word and Object” (1960), Charles Morris : “Signification and Significance” (1964); Morton Schagin: “The Language of Logic” (1968); Geoffrey N.Leech: “Towards a Semantic Description of English”⁵⁷

4.6. Davranışçı (behaviourist) Anlam Teorisi

Davranışçı teorinin en önemli savunucusu Amerikalı dilbilimci Leonard Bloomfield’dır. Bloomfield *Language* (1935) adlı eserinde, bir dil formunun anlamını, konuşan kişinin onu içinde ürettiği durumla o dil formunun dinleyicide uyandırdığı tepki olarak açıklar⁵⁸. Burada ‘tepki’ ile, bir dil formunun her durumda dinleyicide uyandırdığı ortak tepki kastedilmektedir. Bloomfield bunu şöyle bir örnekle açıklar: Başka bir gezegenden gelen bir ziyaretçi kısa bir süre sonra insanların sözcelerinin belirli durumlarla ilgili ve belirli tepkilerle uyumlu olduğunu fark eder; ve yinelenen sözceleri anlamayı öğrenir; kapatmak, kapı, elma gibi kelimelerin bir şeyi kapatma ve belirli tür nesnelere ilgili olan konuşmalarda geçtiğini görür. Bu teori, anlamı analitik olarak açıklamadığı gibi dildeki bir çok ifadeyi de dışarıda bırakır. Bu teorinin asıl hareket noktası zihni (mental) teoriler ve Locke’ın ideci teorisine karşı bir eleştiridir.

4.7. Pragmatik Yaklaşım ve Söz Edimleri Teorisi

Dildeki anlamın kullanıma bağlı olduğu, yani pragmatik etkenlerle oluştuğunu ileri süren anlam teorilerinin başlangıç noktası olarak L.Wittenstein’in *Philosophical Investigations* (1953) adlı eseri gösterilebilir. Yüzyılın ilk çeyreğinde P.W.Bridgman

⁵⁶ “What is Semantics About” a.g.k.

⁵⁷ Nilsen, Don. L.F. a.g.e. s.27

⁵⁸ Altmörs, Atakan. a.g.e. s.70

Logic of Modern Physics adlı eserinde, bilimsel kavramlarla ilgili olarak, bu kavramlarla kullanımdan başka bir şeyin kastedilmediğini belirtir. ‘İşlemselcilik’ (*operationalism*) olarak da bilinen bu yaklaşım bilimsel kavramlardan genel olarak bütün kelimelere yayılmış ve şöyle özetlenmiştir: “Bir kelimenin gerçek anlamı, onu kullanan kişinin onunla ilgili olarak söylediği şeyin değil, onunla yaptığı şeyin gözlemlenmesi ile bulunabilir.” Wittgenstein da bir kelimenin anlamının, onun kullanımı olduğunu belirtir. Bu görüşünü somutlaştırmak için de kelimeler ve âletler arasında bir benzerlik kurar: “Bir alet kutusundaki aletleri düşünün: Çekiç, kerpeten, testere, tornavida, zank, çivi ve vidalar. Kelimelerin fonksiyonu da bu nesnelerin fonksiyonu gibi çeşit çeşittir.” Saussure’e benzer ancak ondan bağımsız bir şekilde Wittgenstein da dil ve satranç oyununu karşılaştırır. Bir kelimenin gerçekte ne olduğu sorusu, satrançtaki bir taşın ne olduğu sorusuna benzer. Bir taşın anlamı, onun oyundaki rolüdür⁵⁹.

Pragmatik yaklaşımın en önemli teorilerinden biri de J.L.Austin ve J.R.Searle tarafından geliştirilen söz edimleri (*speech acts*) kuramıdır. Bu filozoflar bir cümle sözcelemenin belirli kurallara dayalı bir davranışta bulunmak olduğunu ve o cümlenin anlamının, konuşucunun onu sözcelerken yerine getirdiği bu kurallarca belirlendiğini vurgular⁶⁰. Austin’e göre bir cümle sözcelemek, bir edimde bulunmakla özdeştir. Mesela “Benimle evlenir misin” diye soran kişi, bu cümleyle birlikte aynı zamanda bir evlenme teklifi edimini gerçekleştirmektedir. Bir sözce (*utterance*) ile gerçekleştirebilecek üç tür edim vardır:

- 1 – Düz söz edimi (*locutionary act*) : Bir dilin kurallarına uygun sözceler üretme edimi
- 2 – Edimsöz edimi: (*illocutionary act*): Bir sözce ile birlikte gerçekleştirilen edim. Yukarıdaki evlenme teklifi buna örnektir.
- 3 – Etkisöz edimi: (*perlocutionary act*): Konuşucu tarafından üretilen bir sözcenin, dinleyicide uyandırdığı etki, dinleyinin bu sözceden hareketle gerçekleştirdiği edim.[Bu kavramlar için bkz. Terimler Bölümü: “locutionary act”, “illocutionary act”, “perlocutionary act”; ayrıca bkz. “propositional act”]

⁵⁹ Ullmann, Stephen. a.g.e. s.65

⁶⁰ Altınörs, Atakan. a.g.e. s.74

Söz edimleri kuramı da tıpkı davranışçı teoride olduğu gibi anlamın doğasını açıklayıcı değildir ve aslen bir dil felsefesi teorisidir. Bununla birlikte dildeki her tür ifadeyi kapsamaması nedeniyle pragmatik çalışmalarında çok önemli bir yere sahiptir.

Bunun dışında Paul Grice'in "zımnîlik" (*implicature*) kavramı da kullanıma bağlı anlam üzerine ilgi çekici yaklaşımlar getirmiştir. [Bkz. Terimler Bölümü: "Conversational implicature", "Conventional implicature"]

4.8. Bilişsel / Kavramsal (cognitive) Anlam Teorisi

Dildeki ifadelerin anlamını imajlar, kavramlar ve sûretlerle açıklayan bilişsel anlam teorisinde dış dünyanın, yani gerçekliğin insan zihninde nasıl biçimlendiği, dille nasıl ifade edildiği incelenir. Charles Fillmore, Ray Jackendoff, George Lakoff, Ronald Langacker, Leonard Talmy, Anna Wierzbicka gibi bilim adamları tarafından temsil edilen bilişsel anlam teorisinin temel varsayımına göre anlam, insan zihninde kendi kuralları olan ve görsel algı, mantıksal çıkarımlar gibi diğer insan yetenekleriyle etkileşim halinde olan bir sunum (*representation*) formatındadır. Bu teorinin amacı dil ifadeleri ile onların bilişsel sunumları arasında ilişki kurmaktır.

Bu teori 1970'li yıllarda psikoloji, yapay zekâ, bilgisayar bilimi ve antropoloji gibi bilişsel (*cognitive*) bilimlerden esinlenmiştir. Bilişsel ya da kavramsal anlam yaklaşımına göre dildeki bir çok kelimenin temsil ettiği kategori net değildir. Mesela "zengin" kelimesi buna örnektir. Bazı insanların kesin olarak zengin, bazılarının da "fakir" olarak kolayca adlandırılabilmesine rağmen, çok geniş bir insan topluluğu için bu iki kelimedenden hangisinin kullanılacağı kesin değildir. Bilişsel anlambilim özellikle bu tür kavram ve nesnelerin insan zihninde nasıl kategorileştirildiğini inceler. Labov'a göre "dilbilim, kategoriler bilimidir; yani dillerin gerçekliği farklı birimler ve birim kümeleri halinde kategorileştirerek anlamı sese nasıl dönüştürdüklerini inceler."⁶¹

5. ANLAMBİLİM VE DİĞER BİLİM DALLARI

Anlambilim, sadece dilbilimcilerin ilgilendiği bir bilim dalı değildir. Günümüzde anlam olgusu ve dolayısıyla anlambilim "bilişsel bilim" (*cognitive science*) adıyla ortak olarak adlandırılan işaret bilimi, dilbilim, edebiyat teorisi, pragmatik, psikoloji, felsefe, mantık,

⁶¹ "What is Semantics About" a.g.k.

antropoloji, bilgisayar, iletişim, eğitim bilimlerinin merkezinde yer almaktadır. Hatta hukukta bile anlambilimsel yorum (*interpretation*) ve “gerektirme” (*entailment*) gibi bazı kavramlar bakımından anlambilimden faydalanılır⁶²

İşaret bilimi, yukarıda da belirtildiği gibi bütün anlam sistemlerinin mantığını teşkil eder. İşaret bilim ve anlambilimin bir çok kavramı ortaktır.

Dilbilimde önceleri çok fazla dikkate alınmayan anlam konusu, özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanmıştır. Sesbilgisi ve sesbilim alanında söyleyeceklerini büyük ölçüde tamamlamış olan dilbilimin, anlambilim üzerine söyleyeceği henüz çok şey vardır.

Edebiyat teorisi ve edebiyat incelemesi, bir başka deyişle metin analizi anlambilimin yavaş yavaş uygulandığı bir alandır. Malzemesi olan dil gibi asıl amacı anlam iletmek olan edebiyat, çağdaş anlambilimin teori ve kavramlarından uzak düşünülemez. Özellikle Avrupa’da anlabilime dayalı edebiyat araştırmaları gittikçe artmaktadır⁶³. Anlambilim, edebî eserlerin yorumlanmasında yeni bakış açıları sunmaktadır. Ayrıca edebiyat tarihi de bir bakıma dile getirilen anlamların ve bunların dile getiriliş biçiminin, yani anlam’ın tarihidir.

Pragmatik, anlambilimin tamamlayıcısıdır. Son zamanlarda önem kazanan pragmatik araştırmaları anlambilimin anlamla ilgili olarak eksik bıraktığı noktaları aydınlatmaya çalışarak dilbilimin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Psikoloji bilimi, insanın zihin ve düşünme yapısını anlamada zaman zaman anlambilimden faydalanır. Hatta anlambilim modellerinden biri psikolog Charles E.Osgood tarafından geliştirilmiştir. Yani psikoloji aynı zamanda anlabilime katkı da sağlayan bilimlerden biridir.

Felsefe ve mantık anlabilime en yakın olan bilim dallarıdır. Anlam antik çağdan bu yana felsefenin temel sorunlarından birisi olmuş ve anlamın doğasını açıklayan teorilerin büyük bir kısmı filozoflar tarafından ortaya atılmıştır. Ayrıca felsefe problemlerinin dille ifade edilmesinde karşılaşılan güçlüklerin aşılmasında anlambilimden faydalanılmaktadır. Mantıkta da özellikle 20.yüzyılda anlabilime hem

⁶² “Introduction to Semantics” <http://www.hku.hk/linguist/program/semantics1.html>

⁶³ [Tez çalışmamız için sık sık ziyaret ettiğimiz Avrupa üniversitelerinin internet sayfalarında bu durum açık bir şekilde görülmektedir.]

katkı sağlayan hem de anlambilime dayalı çalışmalar görülmektedir. Mantıksal anlambilim (*logical semantics*), günümüz anlabiliminin önemli dallarından biridir.

Özellikle Claude Levi-Strauss'un işaret bilimi ve anlambilim temelli antropoloji çalışmaları ile bu bilim dalı da anlambilimle ilişkili hâle gelmiştir. Bilgisayar biliminde progama dili, iletişim bilimindeki bazı teorilerde, dil öğrenimi konusunda yeni yöntemlerin geliştirilmesinde anlabilimin verileri de kullanılmaktadır.

GİRİŞ BÖLÜMÜ KAYNAKÇASI:

Aksan, Doğan. **“Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi”**
Engin yay. Ankara 1998

“Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim” TDK yay. Ankara
1995

Altınörs, Atakan. **“Dil Felsefesine Giriş”** İnkılap yay. İstanbul 2003

Altun, Mustafa. **“İbrahim ibn-Bali'nin Hikmet-nâme'si (1b-149a),** Doktora Tezi,
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
İstanbul 2003 (<http://mdilci.sitemynet.com/>)

Encyclopedia Britannica, Volume 20

Filizok, Rıza. **“Anlam Analizine Giriş”** Ege Üniversitesi Edebiyat Fak.yay.No:115,
İzmir 2001

“İşaret (Signe) ve Anlam” Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi IX, s.11-26

Guiraud, Pierre. **“Anlambilim”** Çev.Berke Vardar, Multilingual yay.İstanbul 1999

Günay, Doğan. **“Dil ve İletişim”** Multilingual yay. İstanbul 2004

<http://www.cs.bilkent.edu.tr/~akman/book-revs/ls/ls.html>

<http://www.generalsemantics.org/about.htm>

“Introduction to Semantics” <http://www.hku.hk/linguist/program/semantics1.html>

Kocaman, Ahmet. **“Dilbilimsel Anlambilim”** Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları, TDK
yay. Ankara 1980

Lyons, John. **“Kuramsal Dilbilime Giriş”** Çev.Ahmet Kocaman, TDK yay. Ankara
1983

Nilsen, Don. L.F. **“Semantic Theory : A Linguistic Perspective”** , U.S.A. 1975

Palmer, F.R. **“Semantik: Yeni Bir Anlambilim Prejesi”** Kitâbiyât yay. Ankara 2001

Peregrin, Jaroslaw. **“Linguistics and Philosopy”** www.cuni.cz/~peregrin

“Semantics and Semiotics”

<http://rmcisadu.let.uniroma1.it/~orlandi/iasulez/biblio/noth03.html#>

Toklu, Osman. **“Dilbilime Giriş”** Akçağ yay. Ankara 2003

Ullmann, Stephen. **“Semantics: An Introduction to the Science Of Meaning”** Oxford
1972

“The Principles of Semantics” Glasgow 1959

Vardar, Berke. **“Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü”** Multilingual yay. İstanbul
1972

“Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri” Multilingual yay. İstanbul,
1998

Vendryes.J.V. **“Dil ve Düşünce”** Çev.Berke Vardar, Multilingual yay. İstanbul 2001

“What is Semantics About”

http://www.stanford.edu/class/linguist130a/docs/Chapter_1_What_is_meaning.pdf

Zlatev, Zordan. **“Types of Theories of Meaning”**

<http://www.ling.lu.se/education/homepages/ALS032/Lecture2HT03.pdf>

2. BÖLÜM

TERİMLER

Abstract meaning (T. Soyut anlam, Otü.Mücerred mânâ) :Anl. Bir kelimenin ya da ifadenin bağlamdan (context) soyutlanmış, bağlam dışı anlamı. Soyut anlam; ‘sözlüksel anlam’(lexical meaning), ‘semantik anlam’ ya da ‘bağlam dışı anlam’ (decontextualized meaning) olarak da bilinir. Bu tür anlam, açıklamaların, anlatımların ve şekli tanımların tipik özelliğidir. Anlam oluşumu soyut anlama dayanan bildirişimlerde bağlamın ortak olduğu farz edilir.Bu tür anlam, bağlam ya da pragmatik etkilerle değil dilbilimsel unsurlarla oluşur. Karşılıklı anlaşma sadece dilbilgisine dayanır. (34; 79) Bkz. Context, lexical meaning

Abstract noun (T.Soyut isim, mücerred isim): Anl. Zaman ve mekânda fiziksel varlığı olmayan, duyu organlarının algılama alanına girmeyen varlıklara işaret eden isimler. Mesela “aşk” bir soyut isimdir. [Soyutluk ve somutluk aslında bir derecelenme sonucu ortaya çıkar. Yani varlıklar soyut ve somut olarak ikiye ayrılmazlar. Soyutluk ve somutluk bir içlem(intension) ve kaplam (extension) meselesidir.] (32; 33) Bkz.intension, extension, concrete noun

Abstract referent (T. Soyut gönderge): İdeoloji, sorun, duyu vs. gibi fiziksel varlığı olmayan, duyu organları ile algılanamayan kavramlar. [Buradaki ‘soyut gönderge’ tanımının bir kelimenin sözlüksel anlamına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Sözgelimi “Çocuklar canlı renkleri sever” cümlesinde “renk” kelimesi somut bir göndergeye sahiptir; ancak “Ahmet’in çok renkli bir kişiliği vardır” cümlesinde aynı kelimenin göndergesi soyuttur.] (6) Bkz.Reference, Referent.

Actant (T. Eyleyen): Tesniere’in kuramına göre yüklem ifade ettiği eyleme etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesnelerin her biri. Örneğin “Öğretmen çalışkan öğrenciye ödül verdi” cümlesinde 3 tane eyleyen vardır: Öğretmen, öğrenci, ödül. Eyleyenler isim nitelikli kelimelerdir ve hepsi de eyleme bağlıdır. Eyleyenlerin her birinin cümlede anlamsal rolleri vardır. [Actant kelimesi genellikle *argument* kelimesi ile özdeş olarak kullanılır.] (4) Bkz.semantic roles

Actor: Bkz.Semantic roles

Affixal negation (T.Ekli olumsuzluk): Bir kelimenin, eklerle sağlanan olumsuz şekli ve bu şekilde ortaya çıkan olumsuz anlam. [Türkçe’de ekli olumsuzluk, –ma/me olumsuzluk eki ve sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri oluşturan –lı/-li ve –sız/-siz ekleriyle yapılır.] (5)

Allegory (T.yerine, alegori; Otü.istiâre-i temsiliye, Mürekkeb istiâre): Ret. Bel. İlk planda görülen anlamının dışında, ikinci bir anlama sahip olan anlatım ya da tasvir. Kelime anlamı “başka bir şey söylemek” olan alegori, aslında bir sürekli istiâredir.(metaphor) Yani, herhangi bir istiârenin cümle, metin ve hatta söylem (discourse) boyunca devam etmesidir. Alegori genellikle kişileştirme (teşhis, personification) ile yapılır. Bir kavram ya da bir fikrin başka bir nesne vasıtasıyla anlatımı alegorinin bir başka tanımıdır. Belagatte “istiâre-i temsiliye” veya “mürekkeb istiâre” adıyla geçen alegori, değiştirme yoluyla soyut yerine somutu ikâme etme esasına dayanır. Somutun yarı şeffaflığı ardında soyutu yakalama imkânı aranır. Bu, alegori yoluyla kelimeler arasında gelişen çift anlamın sonucudur. İlk anda, yazarın kasdetmediği, görünen anlamla karşılaşılır; onun altında, bu anlamın vesîle olduğu asıl amaç gizlenir. [Atasözleri ve deyimler birer alegori örneğidir. Ayrıca edebiyatımızda bir çok alegorik eser bulunmaktadır. Klasik edebiyattaki bazı mesneviler (mesela “Hüsni ü Aşk), Şinasi’nin “Eşek ile Tilki Hikâyesi”, Tevfik Fikret’in “Gayyâ-yı Vücûd” isimli şiiri örnek olarak verilebilir. Alegori ile sembol birbirine karıştırılmamalıdır. Sembol, bir nesneyi ifade etmek için bir başka nesnenin kullanılmasıdır; oysa ki alegoride bir kavram, bir fikir, bir iddia, bir ahlâkî ders, nesnelere ve olaylar vasıtasıyla anlatılır.] (4; 52; 45; 51; 39; 33; 46-162) Bkz. Metaphor, symbol, personification.

Ambiguity (T.Belirsizlik): Bir kelime, kelime grubu veya cümlenin birden fazla anlamının bulunmasından kaynaklanan anlam belirsizliği. Belirsizlik eğer bir kelimedenden kaynaklanırsa buna “sözlüksel belirsizlik” (lexical ambiguity) denir. [Bazı kaynaklarda buna “anlambilimsel-semantic” belirsizlik denir. Mesela Türkçe’deki ‘çay’ kelimesi buna örnektir. “Çaya gidiyoruz” cümlesi “Çay içmeye gidiyoruz” , “Çay toplamaya gidiyoruz”, “Dereye gidiyoruz” gibi anlamlara gelebilir. Sözlüksel belirsizlik temelde

çokanlamlılığa (polysemy) dayanır. Bir dil içindeki çok anlamlı kelimeler anlam belirsizliğine yol açabilirler. Ancak bu, söz konusu kelime tek başına ele alındığında geçerlidir. Çok anlamlı bir kelime cümle içinde kullanıldığında, potansiyel anlamlardan sadece biri gerçekleşir. Cümlelerin yetersiz olduğu durumlarda *metin* ve *bağlam* devreye girer. Wittenstein'in "anlam yoktur, kullanım vardır" görüşü bu noktada önem kazanmaktadır. Ayrıca ünlü anlambilimci Kent Bach belirsizlik için dilbilimsel anlamın yani sözlük anlamının temel alındığını, bu nedenle de pragmatik belirsizliğin olamayacağını söylerse de belirsizliğin pragmatik de dahil olmak üzere dilin bütün seviyelerinde olabileceği yolunda görüşler de vardır.] Belirsizliğin bir diğer türü de 'yapısal belirsizlik'tir.(structural ambiguity) [Farklı kaynaklarda bu tür belirsizlik için sözdizimsel (syntactic), gramatikal belirsizlik isimleri de kullanılmaktadır] Yapısal belirsizlik, bir kelime grubu veya cümlelerin unsurlarından değil, sözdiziminden kaynaklanır ve aynı sözdiziminin iki farklı anlama gelecek şekilde yorumlanması sonucunu doğurur. Söz gelimi "Yarın Ankara'daki amcamlar ve dayımlar gelecek" cümlesinde böyle bir belirsizlik vardır. Cümleyi söyleyen kişinin dayısının da Ankara'dan gelip gelmeyeceği belirsizdir. Bir başka ifadeyle sözdizim düzleminde yüzey yapısının(surface structure) iki ya da daha çok sayıda derin yapıya (deep structure) bağlanabilmesi, belirsizliğe yol açar. Bazı kaynaklarda bu iki türden başka bir de 'göndergesel' (referential) belirsizlikten bahsedilir. Buna göre bu tür ifadelerde hangi nesneye gönderimde bulunulduğu, yani göndergenin ne olduğu belli değildir. "Ahmet bunu sever" cümlesinde Ahmet'in hangi Ahmet olduğu, "bu"nun ne olduğu belli değildir. (35; 36; 38; 13; 14; 7; 24; 32; 4; 41-72) Bkz: Deixis, reference, referent, text, context, vagueness

Analogy (T.Örnekseme; Otü.kıyâs, Bel.temâsil) I.Fel. Bir kaynak yapının nesnelere arasındaki ilişkilerin ve bu nesnelere özelliklerinin, hedef yapının nesnelere arasındaki ilişkiler ve bu nesnelere özelliklerini açıklamak için sistematik olarak karşılaştırılması.

II.Man. Bazı bakımlardan benzerlikleri gösterilen iki nesnenin diğer bakımlardan da benzer olması gerektiği varsayımına dayanan bir mantıksal çıkarım biçimi. Örnekseme genellikle az bilinen ya da hiç bilinmeyen bir şeyi açıklamak için, o şeyin daha çok bilinen bir şeyle benzer olan yönlerinin ortaya konması şeklindedir. Soyut kavramlar ve

nesneler örneksime yoluyla somut kavramlarla ilişkilendirilerek anlatılır. **III.Dil.** Dilbilgisel ya da sözlüksel örneklere uygun yeni öğeler yaratılmasına, dilsel birimler arasındaki bir bağıntı aracılığıyla kurulan bir orantıdan kalkılarak yeni biçimler oluşturulmasına, bazı öğelerin zihinde ilişki kurdukları başka öğelerin etkisiyle onlara benzer bir biçime girerek değişmesine yol açan süreç. Mesela “discourse” kelimesine karşılık olarak kullanılan *söylem* kelimesi, *eylem* kelimesi örnek alınarak üretilmiş örneksime ürünü bir biçimdir. Yansımali(onamatopic) kelimeler dışında dildeki bütün kelimelerin nedensiz olmasına rağmen, Saussure’e göre örneksime dilde kısmî bir nedensizlik sebebidir. [Çağdaş dilbilimin kurucusu Saussure “Genel Dilbilim Dersleri” adlı eserinde bu konuya iki bölüm ayırmıştır. Hem Saussure hem de takipçileri tarafından örneksime daha çok dildeki sesbilimsel (fonolojik), biçimbilimsel (morfolojik) ve sözlüksel (lexical) yeni unsurların oluşumunda etkili bir yöntem olarak gösterilmiştir. Örneksimenin anlambilim açısından önemi ise teşbih(benzetme-simile) ve istiâre (eğretileme-metaphor) sanatlarının temelini oluşturmasından kaynaklanır. Hem edebiyatın hem de anlam olgusunun önemli parçaları olan bu kavramlar örneksimeyi farklı şekillerde kullanırlar. Klasik belâgatımızda teşbih ve istiâre “Beyan” kısmında “Temâsil(Örneksime) Sanatları” olarak incelenir.] (4; 37; 38; 40; 42; 43; 44) Bkz. Metaphor

Analytic sentence (T. Analitik cümle): *Anl.* Kurucu öğelerinin anlamı nedeniyle tek başına doğru olan, başka bir doğruluğu gerektirmeyen cümleler. Mesela “Bekârlar evlenmemiştir” cümlesi analitik bir cümledir. (32) Bkz.Contingent sentence, necessary truth

Anaphora(T.yinelem; Otü. Tekrîr; atıf*): *I.Ret.Bel.* Aynı kelime veya kelime grubunun peşpeşe gelen cümlelerde veya mısralarda tekrar edilmesi. Klasik belâgatta “Tekrîr” adıyla bir lafız sanatı olarak geçen bu kavram “lafzın veya lafızların mevzû olduğu veya oldukları mânâyâ bir çok defa delâleti” olarak tanımlanır. [Buna bir örnek olarak Tevfik Fikret’in “Sis” şiirinde mısra başlarında “ey” kelimesinin kullanılmasını gösterebiliriz.] **II.Dil.** Bir cümlede veya metinde(sözcede) daha önce kullanılmış bir biçime [buna ‘öncül’ (antecedent) denir] daha sonra gelen bir öge aracılığıyla atıfta

bulunulması sonucu gerçekleşen sözdizimsel süreç. Bir başka ifadeyle yinelem, yorumunu aynı cümle veya metindeki, söylemdeki başka bir unsurdan alan dilbilimsel unsurdur. Mesela: “Ali bir araba almak istiyordu; ama önce onun bir işe girmesi gerekiyordu” cümlesindeki “o” zamiri “Ali”ye atıfta bulunur; yani ona gönderme yapar. Buna göre “o” bir yinelemdir; “Ali” ise ‘öncül’dür. [Bazı dillerde kurallı cümle dizilişine göre, genellikle zamir şeklindeki yinelemlerin kullanılması gerekir; ancak bunun kullanılmadığı durumlar da olur. Buna ‘boş’ (empty) kategori denir. Yukarıdaki cümlelerin İngilizcesi “Ali wants to buy a car; but first of all he needs to get a job” şeklindedir. Aynı cümle “he” zamiri kullanılmadan da kurulabilir. Ancak Türkçe bu bakımdan bir farklılık arz eder. Türkçe’de yinelem unsuru olan zamir kullanılmasa dahi kişiyi belirten bir iyelik eki bulunmak zorundadır. Yani “Ali bir araba almak istiyordu; ama önce işe girmesi gerekiyordu” cümlesinde yinelem unsuru olan zamir yoktur ama girme-*si* kelimesinde 3.şahıs iyelik eki mevcuttur. Bu bakımdan Türkçe’de gerçek anlamda boş kategoriyi, belki aynı cümleyi “Ali bir araba almak istiyordu; ama önce işe girmek gerekiyordu” şeklinde, daha az kullanılan bir yapıda ifade etmek mümkündür. Anlambilimde yinelemler ‘eşgönderim’ (coreference) olgusunu meydana getirirler. Örnek cümlemizdeki “Ali” ve “o”nun gönderimleri aynıdır. Yani bunlar aynı nesneyi ifade etmek için kullanılırlar. Buna ‘ikincil gönderim’ (secondary reference) de denir.] (32; 45; 24; 34; 4; 46) Bkz. Antecedent, Cataphora, Endophora, Coreference.

Anomaly (T.Aykırılık; Otü.Garâbet): Dil. Normal ya da beklenen biçimden, sıradan veya düzenden sapma. Dilbilimde aykırılık kavramı kelime, biçim ve anlam boyutunda karşımıza çıkar. Çağdaş dilbilimde özellikle cümle düzeyindeki dilbilgisel ve anlamsal aykırılıklar üzerinde durulmaktadır. Buna göre anlambilimde aykırılık, bir cümledeki sözdizimsel olarak kurallara uymasına rağmen kelimelerinin anlamındaki uyumsuzluk nedeniyle anlamsız ya da anlaşılmasız olması durumudur.[Anlambilimsel aykırılık, bir cümledeki unsurlar arasında ortak anlambirincik (sememe) bulunmamasından, bir başka deyişle kesişim kümesi bulunmamasından kaynaklanır. Mesela “Kuş vidayı okudu” cümlesi böyle bir örnektir.] **Bel.** Bir ibârede alışılmamış sözlerin kullanılmasından doğan fesahat arızası. Böyle lafızlar ‘garîb’ ya da ‘vahşî’ diye adlandırılır. [Aykırılık şiir dilinde sıkça karşımıza çıkan bir durumdur. Türk şiirinin her

döneminde bunun örnekleri vardır. Bazı kaynaklarda ‘sapma’ (deviation) kavramının tanımının *anomaly* kavramı ile aynı olduğu görülmektedir. Bu iki kavramı ayrı ayrı ele alırsak aykırılığı, sapmanın sonucu olarak görebiliriz.] (4; 37; 33; 46-31) Bkz. Deviation.

Antanaclasis (T.Çift anlamlı yineleme): Ret. Birbirinin peşisıra gelen iki cümlede, bir şiirin aynı kıtasında ya da bir metnin anlam bütünlüğü taşıyan aynı paragrafında bir kelimenin iki ayrı anlamda kullanılmasıyla oluşan yineleme türü. [Klasik şiirimizdeki bazı redifler bunun bir örneği sayılabilir:

Her kaçan gönlüme fikr-i ârız-ı dilber düşer

Güiyâ mir'âta aks-i pertev-i hâver düşer (Bâkî)

Bu beytin ilk mısrasındaki “düşer” kelimesi “hatırına gelmek, hatırlamak” anlamındadır. Aynı kelime ikinci mısradaki “yansımak, aksetmek” anlamında kullanılmıştır. Çift anlamlı yineleme bazı örneklerde cinâs sanatıyla özdeş görülebilir. Ancak cinâs sanatının kapsamına giren bazı örnekler çift anlamlı yinelemenin dışında kalır:

Bağda mey içilip nâleler eyler neyleyler

Sesi çıkmaz acabâ bülbül uyur mu neyleyler

Bu beyitte *neyleyler* kelimesi ilk mısradaki “ney” kelimesinin çoğulu olarak, ikinci mısradaki “ne eyler” cümlesinin bir yazılış özelliği olarak kullanılmıştır. Yani burada iki kullanım arasında bir imlâ aynılığı söz konusudur. Belâgatimizde cinas sanatı, anlamları farklı iki veya daha fazla kelime veya kelime grubu arasındaki telaffuz ya da yazılış benzerliği olarak tanımlanır.] (48-124; 48-260; 33; 45)

Antecedent (T.Öncül): (4; 33) I.Fel. Bir şartlı ifadedeki ilk ve temel şart. Mesela; hem “Eğer yağmur yağmazsa pikniğe gideceğiz” hem de “Eğer yağmur yağmazsa sıcaklık 19 dereceye varacak” cümlelerinin öncülü, yağmur yağmamasıdır. **II.Dil.** Bir zamirin gönderme yaptığı ve zamirden önce gelen öge. Örneğin Yahya Kemal’in

Çok insan anlayamaz eski mûsikîmizden,

Ve ondan anlamayan bir şey anlamaz bizden

mısralarındaki *eski mûsikîmiz*, “o” zamirinin öncülüdür. (38; 33; 4) Bkz.anaphora

Anthimeria(değişim):Ret.Dil. Bir kelimenin, ait olduğu kelime grubu yerine, başka bir kelime grubunun üyesi imiş gibi kullanılması. Özellikle şiir dilinde bazı kelimeler, içinde bulunmaları gereken kelime türünün dışındaki bir türün görevini yapmaya zorlanabilirler. Örnek:

Hepsi ulam ulam yangınlar, kıyımlar, ölümler

Senleniyorsun böyle bir gecenin içinden bana (İlhan Berk)

(33; 45; 48-146) Bkz.trope

Antithesis (T.Karşıtlam, Karşı tez, Otü.Tezat, Mukabele) I.Gen. İki fikir arasında, onları genellikle birbirine paralel ya da denk yapılarda bir araya getirerek kurulan karşıtlık, aykırılık ya da mukabiliyet (opposition) ilişkisi. Bir başka deyişle tezat, bir hükmün tersine çevrilmesidir. Burada tersine çevirme işlemi tek bir fikri anlatmak için yapılır. Neil Armstrong'un aya ayak bastıktan sonra söylediği *İnsan için küçük ama insanlık için büyük bir adım* sözü buna örnektir. **II.Bel.** bir anlam sanatı olarak, aralarındaki bir ilgiden dolayı, birbirine muhâlif iki anlamı bir ifadede toplamak. Cenap Şehabeddin'in

Ne hizmet edecektir o zinde-i bî-cân

mısrasındaki *zinde* ve *bî-cân* birbirine zıt iki tasavvurdur. Bir fikrin, zıddıyla ya da mukabiliyle daha kuvvetli anlatılması, tezâdı anlam sanatları içinde ayrı bir yere koymaktadır. Bu sanat, "mukabele" ile birlikte ele alınır. Tezatta zıt tasavvurlar, mukabelede karşılıklı(opposite) tasavvurlar ele alınır. Meselâ

Dilde gam var şimdilik gelme ey sürûr

Olamaz bir hânedede mihmân mihmân üstüne

beytinde önce *gam*, sonra da onun zıddı olan *sürûr* kullanılmıştır. Oysa ki mukabiliyette(opposition) mutlaka zıt unsurların karşılaştırılması gerekmez; iki zıt tasavvurun dışında kalan karşılaştırmalar da yapılır. Meselâ *yaz* kelimesinin mukabili *bahar* veya *güz* de olabilir. (46-184; 38; 39; 40; 44; 45) Bkz. Antonymy, Oppositon, Oxymoron

Antiphrasis(T.Karşıtlam, Otü.tesmiye bi'nnakis): Anl. Bir yargının, bir kavramın zıt anlamlı bir başka kelime ya da ifadeyle dile getirilmesi. Mesela “hastalanmak” anlamında “şifayı kapmak” ifadesinin kullanılması gibi. (4)

Antonomasia (T.....) : Ret.Anl. I. Bir özel ismin, bu isimle çağrışım ilişkisine sahip olan genel bir şeyin yerine kullanılması. Mesela bir tür elma için “Amasya” demek gibi. II. Bir özel ismin o ismi çağrıştıran bir nitelikle değiştirilmesi. Mesela “Mustafa Kemal Atatürk” yerine “Ulu Önder” demek. III. Özel ismi olan bir gönderge yerine genel bir terimin kullanılması. Mesela Osmanlı döneminde “İstanbul” için “Dersaadet” denmesi gibi. [Tanımlardan ve örneklerden anlaşılacağı üzere ‘antonomasia’ bir mürsel mecaz (metonymy) türüdür.] (45; 39; 33; 40) Bkz. Metonymy

Antonymy (T.Karşıtl anlamlılık, Zıt anlamlılık) : Anl. Anlam bakımından birbirinin karşıtı olan kelimelerin özelliği. Bir dilin söz varlığının incelemesinde bir kelimenin anlambilimsel anlamını, onun sözlüksel(lexical) anlamını belirleyen diğer kelimelerle karşılaştırarak ve farklılıkları belirleyerek inceleriz. Mesela ‘adam’ kelimesinin anlamı ‘insan’, ‘yetişkin’, ‘erkek’ ‘kadın’, ‘erkek çocuk’, ‘hayvan’ gibi kelimelerle kıyaslanabilir. Kelimenin anlamı bundan sonra bu tür karşılaştırmalara bağlı olarak belirlenir ve şöyle gösterilir: [+ işareti, belirtilen anlambilimsel özelliğin söz konusu sözlük biriminde varlığını, - işareti ise yokluğunu ifade eder]

Adam : + İNSAN, +YETİŞKİN, +ERKEK

Bu formül, “adam” kelimesinin göndergesinin (referent) erkek olmak dışında insan olmak, yetişkin olmak gibi anlambilimsel özelliklere de sahip olduğunu gösterir. Leksikal unsurların tek başına analizindeki gibi, ‘sıcak-soğuk’, ‘uzun-kısa’ vs. zıt anlamlı kelimeler de anlambilimsel özelliklerle (semantic features) analiz edilebilir. Mesela ‘uzun-kısa’ çifti için şöyle bir formül yazılabilir:

Uzun: + yükseklik

Kısa : - yükseklik

Bunu yaparak zıt anlamlı kelimelerin (+) veya (-) özellikleriyle farklı olduklarını görebiliriz. Ancak anlambilimsel özelliklere dayanan bu analizi yapmak her zaman

mümkün olmaz. “canlı-ölü” zıt anlamlı çiftinde bir anlambilimsel özellik ya artı ya da eksidir; yani bir şey ya canlıdır ya da ölüdür. Buna karşılık ‘sıcak-soğuk’ çiftini ele alalım. “Bugün hava sıcak değil” cümlesi “Bugün hava soğuk” anlamında olmak zorunda değildir. Bu cümle havanın serin ya da ılık olduğunu da ifade edebilir. “Canlı-ölü” çifti gibi, derecelendirme sıfatları (çok, az, biraz, bir hayli vs.) alamayan zıt anlamlılara ‘derecelendirilemez zıt anlamlılar’ (non-gradable antonyms) denir. (Bazı kaynaklarda binary antonym/ikili zıt anlam) Bunlara ayrıca ‘bütünleyiciler’(complementaires) de denir. ‘sıcak-soğuk’ çifti gibi, derecelendirme sıfatlarıyla nitelenebilen zıt anlamlılara ise ‘derecelendirilebilir zıt anlamlılar’ (gradable antonyms) denir. Herhangi bir derecelendirilebilir zıt anlamlı çifti arasında derecelenme basamakları vardır. Mesela ‘sıcak-soğuk’ çifti için bu basamaklar kavurucu, sıcak, ılık, serin, soğuk, dondurucu vs. olabilir. Dil sistemindeki derecelendirilebilir ve derecelendirilemez zıt anlamlı (ya da mukabil) çiftleri arasında temel bir fark vardır: Derecelendirilemez zıt anlamlı çiftleri birbirini tamamlar; derecelendirilebilir zıt anlamlı çiftleri ise en az iki unsuru, kendi özellikleri vasıtasıyla karşılaştırır. Mesela bir çok dilde aşağıdaki ilk iki cümledeki gibi bir şey söylemek mümkündür; ancak gündelik hayatımızda –bazı özel amaçlar dışında - normal olarak üçüncü örnekteki gibi bir ifadeyi kullanmayız:

- 1- Ahmet uzun değil, ama kısa da değil.
- 2- Bugün ne sıcak, ne de soğuk.
- 3- Ahmet, Mehmet’ten daha fazla erkektir.

Derecelendirilemez zıt anlamlı çiftleri beşerî tecrübelerimize bağlı olan tamamlayıcı kavram çiftleridir. [Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. ‘Zıt anlamlı’ ile ‘mukabil’ her zaman birbirinin aynısı değildir. Bir zıt anlamlı çifti aynı zamanda bir mukabil çiftidir; ama bir mukabil çifti her zaman zıt anlamlı değildir. Yani mukabiliyet (opposition) zıt anlamlılıktan daha geniş bir kavramdır. Mesela “sıcak”ın zıt anlamlısı değil, ancak mukabili olabilir ve bu serin, ılık, soğuk, kavurucu, dondurucu mukabillerinden biridir. Ayrıca sadece sıfatların değil isimlerin ve fiillerin de mukabili vardır. Mesela “çay”, “kahve”nin mukabillerinden biridir. Aynı şekilde “inmek” fiilinin mukabili çıkmak, yükselmek, binmek, şişmek vs. olabilir.] (4; 5; 60-114) Bkz.Semantic features, Opposition, Converse

Appelative function (T.seslenme fonksiyonu*) *Anl.* Bir kelimenin, muhatabı uyarmak, ona kendi adının dışında bir kelime ile seslenmek için kullanılması fonksiyonu. Mesela “şekerim”, “kuzum” kelimeleri gibi. (57-93) Bkz.nominative function, expressive function, deictic function, esthetic function

Archilexeme (T.Üstsözlükbirim):*Anl.* Yapısal anlambilimde, bir dizi anlamlı birimde bulunan, tümünün kesişim kümesi olan anlambirimcik demetini oluşturan sözlükbirim. Mesela *sandalye, koltuk, kanepes* vs.nin üstsözlükbirimi *oturacak*'tır. (4) Bkz.Lexeme, archilexeme, seme, sememe, archisememe.

Archimoneme (T.Üstanlambirim):*Anl.* İki ya da daha çok sayıda anlamlı birimin kesişim noktasını oluşturan anlambirim. Mesela *sandalye* ve *koltuk* anlambirimlerine oranla *oturacak* üstanlambirimdir. Bu birim gösterilen olarak ele alındığında üstanlambirimcik demetiyle özdeştir. [Üstsözlükbirim ile üstanlambirim arasındaki fark, birincisinin bir sözlük unsuru (lexeme) olmasına rağmen ikincisinin her zaman sözlük unsuru olmamasıdır.] (4) Bkz.Lexeme, archilexeme, seme, sememe, archisememe.

Archisememe (T.Üstanlambirimcik demeti): *Anl.* Yapısal anlambilimde bir dizi anlambirimin içerdiği ve tümünün kesişim kümesini oluşturan anlambirimcik demeti. Mesela *çay, kahve, meyve suyu, gazoz* vs.nin üstanlambirimcik demeti 'içecek'tir. (4) Bkz.Seme, sememe, archisememe, lexeme, archilexeme.

Argument: Bkz. Actant

Arity: (T.....) *Dil. Anl.* Bir cümlede yükleme bağlı olan eyleyen sayısı, eyleyenler bütünü. Sözelimi “Ali Ahmet'e hediye aldı” cümlesinde 3 tane eyleyen vardır: Ali, Ahmet, hediye. Dilbilime önermesel mantık ve matematikten gelen bu kavram, anlambilimde de tıpkı matematikteki gibi bir formülle ifade edilir. Eğer yüklem için Y,

eyleyenler için de a, b,c..... gibi birer sembol kullanılırsa yukarıdaki cümle şu şekilde formülleştirilir:

Y(aldı): (a,b,c)

Buna göre, bir yüklemde sahip olduğu eyleyen sayısı da “n” ile ifade edilir. Özellikle geçişsiz fiille kurulan cümlelerde tek bir eyleyen vardır. Mesela “Bebek uyuyor” cümlesi böyledir. Bunun gibi tek bir eyleyeni olan yüklemlere “bir eyleyenli yüklem” (one place predicate) denir. Yüklemler, eyleyenlerinin sayısına göre de “iki,üç..... eyleyenli yüklem” şeklinde isimlendirilir. Yüklemde sahip olduğu eyleyenlerin her birinin farklı anlambilimsel rolleri(semantic roles) vardır. (7; 32) Bkz. Actant, Semantic roles, one-place predicate

Aspect (T.Görünüş):Dil. Bir cümlede fiilin anlattığı iş, oluş ya da durumu konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi kategorisi. Doğan Aksan’a göre görünüş kavramı çoğu kez kılınış (manner of action) kavramı ile birbirine karıştırılır. Kılınış eylem niyeliği taşıyan kelimelerin tek başlarına, kendi içlerinde zaman açısından özelliklerinin belirlenmesi ile ilgilidir. İsimlerin ve sıfatların çoğunun durağan nitelik taşımalarına karşılık fiiller bir başlama, bir sürme, bir bitme anlatır. İşte fiillerin bu özelliğine *kılınış* denir. Sözelimi Türkçede *canlanmak, başlamak, kımıldamak* gibi fiiller başlama; *beklemek, sürmek, karıştırmak, oturmak(ikâmet etmek), gelişmek, dayanmak, çalışmak* fiilleri sürme anlatırken *bulmak, ulaşmak, varmak, bitmek, bitirmek, tükenmek, kotarmak, sönmek, tamamlamak, terk etmek* gibi fiiller bitme anlatır. Oysa görünüş, kılınıştan farklı olarak konuşan/yazan, cümleler üreten bir dil kullanıcısının fiili, içinde bulunulan durumla ilişkili olarak, kişisel görüş ve yorumuyla kullanımını, fiili öznel yorumlayışını anlatır. Türkiye Türkçesinde fiillerin geniş zaman çekimi her zaman gerçekleştirilen bir işi, bir etkinliği gösterir. “*Her Pazar yürüyüş yaparım*” cümlesinde böyle bir kullanım vardır. Ancak aynı çekim ekinin gerçekleşmiş bir olayı dile getirirken de kullanıldığı görülür. Mesela “*Liseyi bitirdikten sonra Edebiyat Fakültesine girer*” gibi. Aynı durum şimdiki zaman çekiminden geçmiş zaman anlatımında yararlanılmasında da görülür. [İngilizce kaynakların bir çoğunda görünüş (aspect), genelde bir cümlede fiiller tarafından gösterilen olayların zamansal yapısını ve fiillerin yargısını oluşturan özelliklerin tümünü kapsayan bir kavram olarak

tanımlanmaktadır. Bu kaynaklarda görünüşün bitmişlik (perfective), süreklilik (progressive), bitmemişlik (imperfective), dâimîlik (habitual), tekrarlılık (iterative) başlangıç (inchoative), sonuçlanmışlık (conclusive) gibi türleri gösterilir. Gerek bu sınıflama ve gerekse verilen örnekler, yukarıda bahsettiğimiz kılınış kavramı ile ilgilidir. Yani Doğan Aksan'ın belirttiği karışıklık bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu farklı ekollerin aynı kavrama farklı yaklaşımları olarak düşünmek mümkündür.] (41-86; 4; 51; 33; 32; 24) Bkz: Manner of Action, Tense.

Associative field (T.çağrışimsal alan): Dil. Çağrışım yoluyla aralarında biçimsel ya da anlamsal bağıntılar kurulabilen kelimelerin oluşturduğu bütün. Çağrışimsal alan kavramı Saussure tarafından geliştirilmiştir. Saussure'e göre herhangi bir kelime, bir şekilde kendisine bağlanabilecek her şeyi her zaman anımsatabilir ve bu işleme çağrışimsal bağıntı denir. Çağrışimsal bağıntılar dilin iki ekseninden biri olan dizisel ekseninde (paradigmatic axe) gerçekleşen, bir ifadede kullanılan birimlerle bunların yerini alabilecek, aynı türden, ama kullanılmamış potansiyel birimler arasında kurulan bağıntılardır. Her kullanılan birim belli bir diziye bağlanan birimler arasında yapılan bir seçmenin ürünüdür. Biçimsel çağrışım kelimeler arasındaki ses ve biçim benzerliğine dayanır. Mesela "saygı" kelimesi "kaygı" kelimesini biçimsel olarak çağrıştırır. Aynı kelime "hürmet" ya da "sevgi" kelimesini ise anlamsal olarak çağrıştırır. Ayrıca Saussure bir de köken çağrışımına değinmiştir. Buna göre "saygı" kelimesi ile "sayı, saygın" kelimeleri arasında kökensel çağrışım vardır. Çağrışimsal alan görüşü, dilin bir yapı olduğu ve dildeki her bir unsurun değerini, bu yapı içindeki diğer öğelerle kurduğu ilişkilerden aldığı ilkesine dayanır. (25-109; 28-86; 54-184) Bkz. Paradigmatic relations, Syntagmatic relations

Associative network (T.çağrışimsal ağ): Bkz. Associative field

Background knowledge (T. Varsayılan bilgi*): Anl. Bir metnin yazarı ya da konuşucu tarafından varsayılan bilgi. Bu tür bilgi metinde ya da konuşmada bulunmaz; okuyucu ya da dinleyicinin genel bilgi hazinesinde bulunur ya da bulunduğu var sayılır. [Edebî metinlerin bir çoğunda bu tür bilgi kullanılır. Mesela Orhan Veli "İstanbul'u

dinliyorum” şiirinde İstanbul hakkında bilgi vermez; okuyucunun İstanbul’u bildiğini farz eder. Didaktik eserler ise bu bakımdan tam tersi bir durum oluşturur.] (7) Bkz. Common ground

Binding theory (T.Bağlama kuramı*) : *Dil.* Bir ismin veya bir zamirin, aynı bağlam (context) içindeki bir başka isim veya zamirin gönderimini (reference) belirleme ilkelerini ortaya koyan kuram. Bağlama kuramı N.Chomsky tarafından 1973 yılında geliştirilmiştir. Temel olarak bu kuram, önyinelemler (anaphora) ile öncüller (antecedent) arasındaki ilişkiler ve buna bağlı olarak dildeki eş gönderim (coreference) olgusu üzerine bazı ilkeler getirmiştir. (55) Bkz. Anaphora, antecedent, coreference

Cataphora (T.önyinelem): *Dil.* Bir ifadenin, onu tâkip eden bir başka ifade ile eşgönderime (coreference) sahip olması. Önyinelem, anlamlı bir birimin yerini tutan bir ögenin söylemde ondan daha önce anılması şeklinde oluşur. Önyineleme geriye dönük yinelem(backward anaphora) de denir. [Türkçede önyinelem iyelik ekleri ile gerçekleşir. Mesela “Yeni aldığı gömlek arkadaşına çok yakışmıştı” cümlesinde *aldığı* kelimesindeki *-ı* iyelik eki ile “arkadaşım”ın gönderimleri aynıdır; bir başka ifadeyle iyelik eki, “arkadaşım”ın önyinelemidir.] (33; 53) Bkz. Anaphora, endophora, coreference, antecedent

Causal relation (T.Nedensel ilişki): *Man.* Önermeler arası ilişki türlerinden biri. Önermeler arasındaki nedensel ilişkiler iki türdür:

1 – Bir önermenin ifade ettiği durumu meydana getirmek veya ona sebep olmak için dile getirilen önerme ile önceki önerme arasındaki ilişki. [Mesela “Hocam ödevi yarın getirmemi istediği için bu gece çok çalışmalıyım”] Buna ‘haricî ilişki’ denir.

2 - Bir öncülden hareketle yapılan muhakemelerde, öncül ile muhakeme arasındaki ilişki. [Mesela “Bütün insanlar ölümlüdür”, “Aristo bir insandır” ve “Aristo ölümlüdür” önermeleri arasındaki ilişki] Buna dâhilî ilişki denir. (33) Bkz.interpropositional relations

Classeme (T.Sınıfbirim): Anl. Bir anlambirimcik demetine (sememe) âit olan genel anlam birimcikler (generic semes) kümesi. B.Pottier'e göre anlam birimcikler farklı yapılarda olabilir. Bazı anlam birimcikler değişmez karakterli, toplum tarafından kabul edilmiş, temel anlamla ilgili (denotative) olabilir. Mesela "kuş" kelimesi için /kanatlı/ anlambirimciği böyledir. Temel anlamla ilgili anlambirimcikler husûsî (specific) olabilir, genel (generic) olabilir. Yine "kuş" kelimesi için /canlı/ ve /hayvan/ anlambirimcikleri, genel(generic) anlambirimciklerdir. İşte bu genel anlam birimciklerin oluşturduğu küme sınıfbirim (classeme) adını alır. (57-142; 27; 4) Bkz. seme, sememe, semanteme; generic seme, specific seme, virtume

Cognitive meaning/emotive meaning (T. Bilişsel anlam / Duygusal Anlam) Man. Mantıkçı pozitivistin doğrulama ilkesine dayanan anlam tasnifi. Doğrulama ilkesi mantıkçı pozitivistin anlam öğretisinin merkezinde yer alır. Bu anlayışa bağlı olan filozoflardan Carnap, *Philosophy and Logical Syntax* (Felsefe ve Mantıksal Sentaks) adlı eserinde anlamı bilişsel (cognitive) ve duygusal (emotive) olmak üzere iki düzeye ayırmaktadır. Metafizik ve poetik ifadelerin duygusal anlama sahip olduğunu söyleyen Carnap, bu tür ifadelerin olgulara dayanan iddialar olmadığını ve bundan dolayı doğru ya da yanlış olamayacaklarını belirtir. Carnap'a göre bu tür ifadelerin bir şey dile getirdikleri yadsınamaz; fakat bilişsel bir içerikleri yoktur. Bilişsel ifadeler bir bilgi taşır; oysa duygusal ifadeler duyguları ifade eder veya hissettirir. (1-124; 56)

Coherence (T.Tutarlılık, Otü.insicâm): Fel. Unsurlar arasındaki tutarlılık ve uygunluk ilişkisi. **Dil.** Bir metin ya da söylemde (discourse) birbirini izleyen cümle veya sözcelerin (utterance) sözdizim, anlam ve kullanım bakımından çelişmezlik ilkesine uygun biçimde bir arada bulunuşu. Yapısal anlambilim açısından bu kavram bir dilbilimsel dizinin, çevresindeki diğer dilbilimsel dizilerle ilişkilerine bağlı olarak belirlenen bütünlüğünü anlatır. Bir metni tutarlılığı bakımından incelemek, üst yapı olarak genel metin çerçevesinde, metnin tümünü anlamsal olarak değerlendirmek demektir. (4; 24; 27; 98-97) Bkz. Discourse, text, utterance, cohesion

Cohesion (T.uyumluluk, bağdaşıklık) Dil. Metin düzleminde, unsurlar arasındaki anlamsal uygunluk. Tutarlılıktan (coherence) farklı olarak uyumluluk yapısal anlambilimde bir dilbilimsel dizinin, kendi içindeki anlam ilişkilerine bağlı olarak belirlenen bütünlüktür. Bir metni uyumluluk bakımından incelemek, onun cümlelerinin ve paragraflarının sıralanmasını ve çizgiselliğini ortaya koymak demektir. (4; 24; 27; 98-97) Bkz.coherence, text, discourse

Co-hyponymy: (5) Bkz. Hyponymy

Collective predicat (T. Kollektif yüklem) Dil. Öznesi bir birey ya da nesne değil, bireyler ya da nesnelere topluluğu olan yüklem. Mesela “toplanmak” eylemi yüklem olduğu zaman, öznesi bir tek birey ya da nesne olamaz: “Yönetim Kurulu toplandı”. [Bu örnekteki “toplanmak” eyleminin ayrı bir sözlükbirim (lexeme) olduğuna , “toplamak” fiilinin pasif çekimi olmadığına dikkat edilmelidir.] (33) Bkz. Distributive predicate

Collocation (T. eşdizimlilik, düzenli kelime birlikteliği): Dil. İki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması. Mesela Türkçede “sigara” ve “içmek” kelimeleri bir eş dizimlilik örneği olarak bir arada kullanılırlar. Bu kavram Firth tarafından, kelimelerin anlamlarını belirleme yollarından biri olarak geliştirilmiştir.[Burada eşdizimli unsurlar ile deyimler birbirine karıştırılmamalıdır. Deyimleri oluşturan unsurlardan en az biri sözlük anlamının dışında kullanılırken, eş dizimli unsurlar için böyle bir zorunluluk yoktur. Eşdizimlilik için bir başka örnek de “hata yapmak”tır. Bunun gibi, yabancı dillerden Türkçe’ye giren ve geldikleri dilde fiil olmalarına rağmen Türkçede isim görevinde olan ve yardımcı fiillerle fiil haline getirilen bütün yapılar eşdizimlilik örneği olarak kabul edilebilir. Bunlar gramatikal eş dizimliliklerdir. Bir de gramatikal olmayan, ancak ortak kullanımda çoğu zaman birlikte yer alan unsurlar da vardır. Mesela “hayat pahalılığı”. Bunlar için de çağrışımsal eşdizimlilik denebilir. İngilizce kaynaklarda eşdizimlilik örneği olarak bugün dilimize de girmiş olan ‘fair play’ örneği verilmektedir.] (4; 14; 33)

Common ground (T.Ortak bilgi): *Anl.* Bir bildirişimde, bildirişime katılan herkesin ortak olarak sahip olduğu bilgi. Bu tür bilgi genellikle gösterici (deictic) ifadelerin kullanıldığı bildirişimlerde bulunur. Mesela “Keşke ben de onunla oraya gitseydim” diyen kişi ve bu cümlelerin muhatabı olan kişi, cümlede “o” zamiri ile gösterilen 3. şahsın ve “orası” diye gösterilen yerin neresini olduğunu bilir. (10) Bkz. Deixis, background knowledge

Communication (T.Bildirişim, Otü.muhavere): *Dil.* Bir kişi ya da yer ile bir başka kişi ya da yer arasında, ortak sembol sistemi ile gerçekleştirilen bilgi alışverişi, karşılıklı olarak bildirimde bulunma eylemi. Bildirişim, muhatapların dilbilimsel bilgisi ile ve bu bilgilerin kesişim kümesi sayesinde gerçekleşir. Dil her şeyden önce bir bildirişim aracıdır. Bu gerçeği özellikle Ferdinand de Saussure ve Prag Dilbilim Çevresince uygulanan işlevsel dilbilim vurgulamıştır. Bunun dışında Amerikan yapısalcılığının önderi L.Bloomfield ve psikolog K.Bühler’den esinlenen Roman Jakobson’un çalışmaları bildirişim olgusuna yeni boyutlar kazandırmıştır. Jakobson, dilsel bildirişimin içerdiği unsurlar ve bunlardan kaynaklanan dilsel işlevleri ortaya koymuştur. Buna göre bir bildirişimde altı unsur bulunur: Verici(destinator), alıcı(destinataire), bağlam/nesne(context, referent), bildiri(message), bağlantı (contact, canal) ve kod(code). Verici, konuşan yahut yazandır; mesajı, bildiriye veren kişidir; alıcı mesajı alan, dinleyen veya okuyandır. Verici, anlaşılma istiyorsa alıcının yaşına, bilgi düzeyine, dil düzeyine vb. uygun bir anlatım bulmak zorundadır. Bağlam ya da nesne (Bel.mebhûs’ün an), sözü edilen varlıktır. Dilsel bir metinde iki türlü nesne vardır: a) Sözlü bildirişimde kendisinden bahedilen nesnelere. Bunlar bildirişim esnasında mevcut olan ve bildirişim mekânında göz önünde bulunan yerler, nesnelere ve varlıklardır. Bunlara “hâl nesnelere” denebilir. b) Metin nesnelere. Bunlar, bildirişim ânında mevcut olmayan, fakat konuşmada yahut yazıda anılan yerler, nesnelere ve varlıklardır. Bildiri ya da verici tarafından ifade edilen önermedir, metindir. Vericinin alıcıya gönderdiği bilgidir. Kanal, metni veya mesajı taşıyan maddî vasıta. Konuşmada ses, yazıda sayfa bize mesajı ileten maddî, fiziksel kanallardır. Kod, verici ile alıcının her ikisi tarafından bilinen dildir. Bir bildirişimde bu unsurların her biri ayrı bir işlevi yerine getirir:

1 – Anlatımsallık işlevi / coşku işlevi / İfade işlevi (expressive / emotive function) : Vericide odaklanan işlev. Konuşan kişinin konuştuğu şey karşısındaki tutumunun doğrudan anlatımını hedefler. İfade işlevinde metin öznel bir karakter kazanır. Bundan dolayı öznellik fonksiyonu olarak değerlendirilebilir. Ünlemler bu işlevin en yalın anlatımıdır. Örnek: *Ah, ne olurdu bir daha göreydim!*

2 – Çağrı işlevi / etki işlevi (Conative function) : Alıcıda odaklanan işlev. Bildiri, dinleyici üstüne odaklandığında, bir seslenme ya da emir biçimine büründüğünde gerçekleşir. Emir kipinin kullanımıyla ifadesini bulur. Örnek: *Buraya gel!*

3 – Bağlamsal işlev / Göndergesel işlev/ Haber işlevi (referential function) : Bildirişimin gerçekleştiği bağlam ya da gönderge üzerine odaklanan işlev. Somut ya da soyut nitelikli bir dış gerçeğin ağırlık taşıdığı bildirimlerde ortaya çıkar. Ayrıca gönderge işlevi düz anlama (denotation) yöneliktir ve dinleyiciye bilgi vermeyi, bir düşünceyi iletmeyi sağlayan bildirme cümlelerinde bulunur. Bilimsel eserlerde bildirişimin bu fonksiyonundan yararlanır. Örnek: *Yarın hava yağmurlu olacak.*

4 – Edebî işlev /Yazınsal işlev / Estetik işlev (Poetic function) : Bildiri üzerine odaklanan işlev. Bu işlev, bildirinin salt kendisine dönük olduğu, edebî eserler dışında da sık sık rastlanan biçimsel ya da deyişsel (stylistic) yanı ağır basan bildirimlerde gerçekleşir. İşaretlerin (sign) somut yanını (yani işaretleyeni) belirgin kılan bu işlev, bu yönüyle göstergelerle nesnelere (referent) arasındaki temel ikiliği de derinleştirir. Bu fonksiyona üslup fonksiyonu adı da verilebilir. Bu fonksiyonla edebî eserlerde dil, nesneye geçişliliğini kaybeder, dikkati kendi üzerine çekerek bizzat kendisi bir estetik nesne haline gelir, geçişsizleşir.

5 – İlişki işlevi / Bağlantı işlevi / Algılama işlevi (Phatic function) : Bağlantı (canal) üzerinde odaklanan işlev. Bildirişimin, verici ile alıcı arasında ilişki kurmak ya da kurulmuş olan ilişkiyi sürdürmek amacıyla gerçekleştiği durumlarda ortaya çıkar. İlişki işlevini, verici ile alıcı arasındaki ruhsal bağ olarak görmek de mümkündür. Mesela: *Beni duyuyor musunuz?*

6 – Üstdil işlevi (metalinguistic function) : Kod (dil) üzerine odaklanan işlev. Bildiri eğer, kullanılmakta olan kod üzerine bilgi veriyor, bir açıklama getiriyor, dili açıklıyor veya dilden söz ediyorsa bu işlevi taşır. Metinlerde “yani” tarzında başlayan açıklamalar bir üst-dil yaratır. Mesela: *Masa dört harflidir.*

[Herhangi bir bildirişimde işlevler tek başlarına bulunmazlar. Ancak bu işlevlerden birinin ön plana çıkması bildirişimin niteliğini belirler. Mesela şiirde edebî işlev, bilimsel yazılarda göndergesel işlev öne çıkar.] (63-81 vd.; 25-57 vd.; 62; 57-66 vd.)
Bkz. context, referent, message, metalangue, denotation

Componential analysis: Bkz. Semantic component

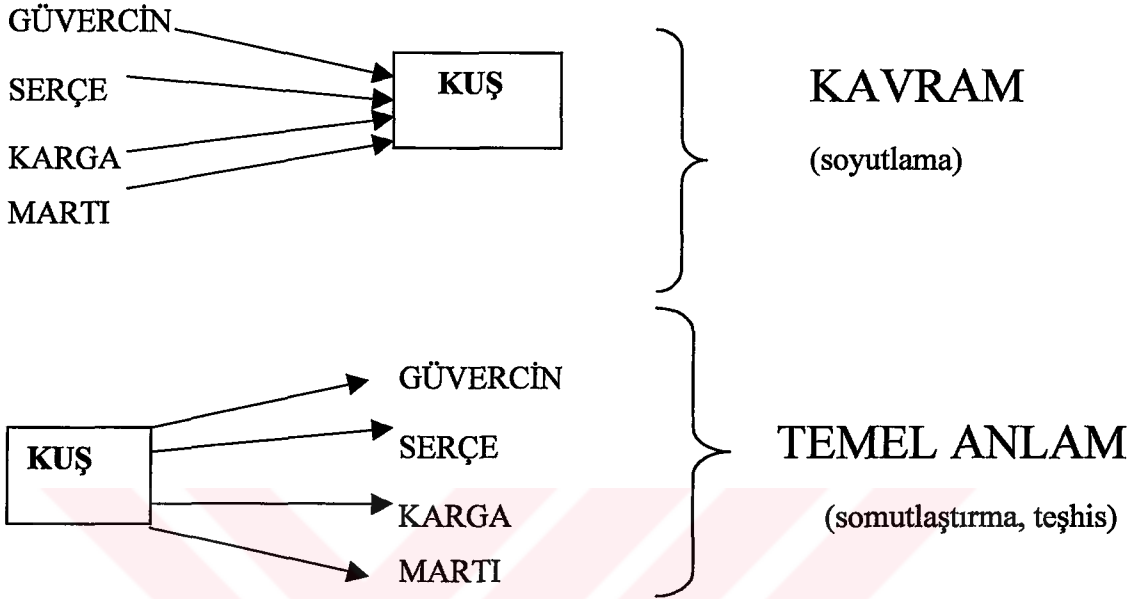
Compositionality principle (T.Birleşimsellik İlkesi*) : Şekil ve anlam arasındaki ilişkiyi, tek tek ifadelerden oluşan ve bu bütün içindeki temel ifadelerin anlamı ile kurulan bir birleşik ifadenin anlamı ile sınırlayan ilke. Frege’e atfedilen bu ilke bazen “Frege İlkesi” diye de anılır. Buna göre bir cümlenin anlamı, o cümlenin kurucularının anlamı ve cümlenin sözdizim yapısı ile belirlenir.(32; 116) Bkz.sentence meaning

Conative function: Bkz. Communication

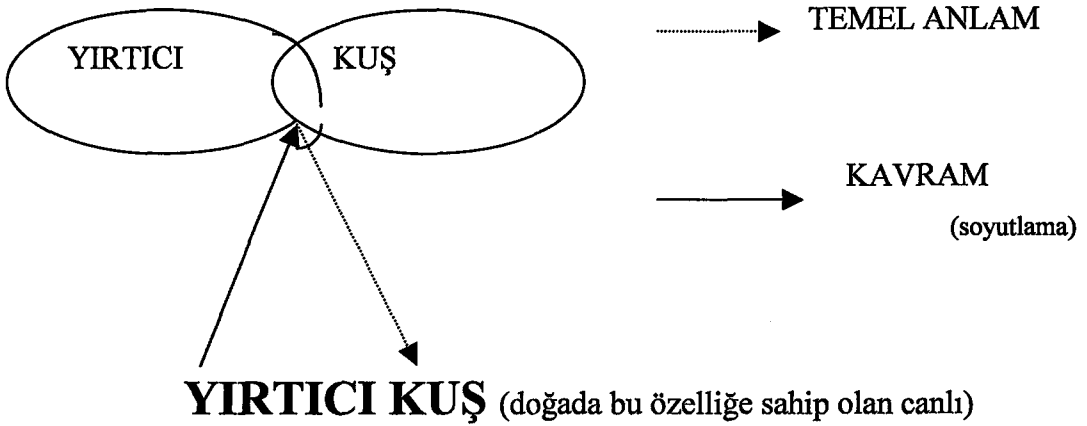
Concept(T.Kavram, Otü.Mefhûm):Gen. Bir varlık, olay ya da ilişki kategorisine veya sınıfına delâlet eden soyut, tümel (universal) ve zihni varlık. Kavramlar; kaplamaları (extension) içine giren nesnelere farklı özelliklerini dikkate almayıp, o nesnelere özdeş kabul ettiği için soyuttur. Aynı zamanda kavramlar, kaplamaları içine giren bütün nesnelere eşit bir şekilde uygulanabildiği için tùmeldir. Kavramların diğere bazı özellikleri şunlardır:

- 1 – Anlam taşıyıcıdırlar.
- 2 - Varlıkları kategorilere ayırırlar.
- 3 – Bir türe(sınıfa, kategoriye) ait varlıkları, başka bir türe ait varlıklardan ayırt etmemizi sağlar.
- 4 – Kavram ile anlam birbirinden farklıdır. [Burada “anlam” ile temel anlam (denotation) kastedilmektedir.] Bu ikisi arasında birbirine ters bir ilişki vardır. Sözelimi güvercin, serçe, karga, martı.....bunların hepsi kuş kavramını oluşturur. “Kuş” kelimesi ise bunların hepsine temel anlam (denotation) ilişkisi ile bağlıdır. Herhangi bir bağlamda (context) “kuş” kelimesi kullanıldığında KUŞ kavramının kapsamına giren nesnelere biri teşhis edilir. Bir başka ifadeyle kavram bir soyutlama,

temel anlam ise bir somutlaştırma, örnekleme ya da teşhistir. Bu ayrımı bir şema ile gösterebiliriz:

5 – Kavramların önemli bir kısmı birden fazla kavramın kesişim kümesinden oluşmaktadır. Sözgelimi “Yırtıcı Kuş” kavramı “yırtıcılık” ve “Kuş” kavramlarının kesişim kümesinde bulunur. Bu durum aşağıdaki gibi bir şema ile gösterilebilir:

(37; 38; 61; 40; 62; 64) Bkz.denotation / connotation, extension, intension

Conceptual extendedness (T.Kavramsal genişleme) : *Anl.* Bir sözlükbirimin (lexeme) anlam seviyeleri (sense) arasındaki ilişkiler. Bir sözlükbirimin anlam seviyeleri birincil mânâ (primary sense), ikincil mânâ (secondary sense) ve figüratif anlamdır. (33) Bkz.lexeme, sense, primary sense, secondary sense, figurative meaning

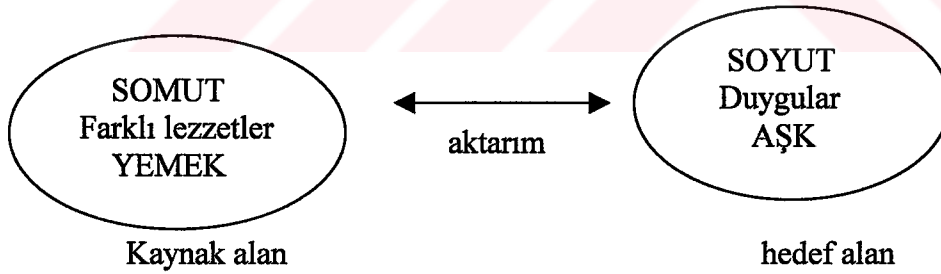
Conceptual field (T.Kavramsal Alan): *Anl.* J.Trier'den kaynaklanan ve yapısal görüş açılarını yansıtan kuram. "Dilsel Alan" ya da "sözlüksel alan" (lexical field) da denen bu kurama göre kavramlarımız bir pazl oyunundaki parçalar gibi hiçbir boşluk bırakmadan ve üstüste binmeden tüm gerçeklik alanını kaplar. Bundan ötürü de bir kavramın sınırlarındaki herhangi bir değişiklik komşu kavramların ve bunun sonucunda da bu kavramların dildeki ifadesi olan kelimelerin değişikliğe uğramasına yol açar. Böylece kelimeler bir kavram alanını kaplayan bir "dilsel alan" oluşturur, bir dünya görüşünü dile getirirler. Bu dünya görüşünü ortaya çıkarmamıza yardımcı olurlar. J.Trier dışında Ipsen, Jolles, Porzig, Sckommodau gibi Alman bilginlerinin de katkılarının olduğu bu kurama G. Matoré geliştirdiği yöntem ve uygulamalarıyla yepyeni bir kimlik kazandırmıştır. Matoré'nin temel yasalarını açıkladığı ve toplumsal ölçütlerle yapısalcı ilkeleri kaynaştıran anlam incelemesi "*toplumsal leksikoloji (sözlükbilim)*" diye anılır. Toplumsal leksikolojiye göre kelime bilinçte tek başına bulunmaz; anlam ya da biçim bakımından başka bir çok kelimeyle ilişki kurar. Öte yandan her kelime toplumsal bir değerle yüklüdür. Bu değer kavranabilmesi için unsurlar eşzamanlı bir çerçeve içinde ele alınmalıdır. Matoré'ye göre bütünü parçası olan kelime ve onun bağlı bulunduğu öbek bir kavram alanı meydana getirir. Kavram alanına giren her birim bütünü yapısal özelliklerine uyar. Hem aynı alandaki kelimeler hem de değişik kavram alanları birbirlerini sürekli bir şekilde etkilerler. Onun için, birimlerin tek başlarına incelenmesiyle gerçek değerleri ortaya çıkarılamaz. Kavramsal alan görüşü, yapısalcılığın anlambilime uygulanmasının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. (4; 126-169; 28-89) Bkz.lexical field

Conceptual metaphor (T.Kavramsal metafor): *Anl.* Lakoff ve Johnson'un geliştirdiği çağdaş metafor teorisinde dilbilimsel metaforların (linguistic metaphor) mukabili olarak, birinin diğeri vasıtasıyla anlaşıldığı iki kavram alanından oluşan

metafor; metaforik kavram; bilişsel metaphor. ('Yapısal metafor' da denir) Kavramsal metaforlar dilin soyut sistemi içinde yayılmış haldedir ve bu dil sistemini kullanan insanların dünyayı algılayış biçimleriyle ilişkilidir. Kavramsal metaforlar, kaynak kavram alanı (source domain) ve hedef kavram alanı (target domain) olmak üzere iki kavram alanından oluşur. Hedef kavram alanı, kaynak kavram alanı vasıtasıyla anlaşılır. Kaynak kavram alanı somut bir kavram, hedef kavram alanı ise soyut veya fiziksel bir kavram ya da nesnedir. Mesela "Vakit nakittir" metaforunda kaynak kavram alanı olan 'para' somut bir kavramdır; hedef kavram alanı ise soyut bir kavram olan 'zaman'dır. Kavramsal metaforlar dilbilimsel metaforların altında bulunur. "Bana biraz zaman ver" dilbilimsel metaforunun altında "Vakit nakittir" kavramsal metaforu vardır. Kavramsal metaforlar insanların temel tecrübelerinin zihinde biçimlenmiş halidir. Lakoff'a göre kaynak kavram alanı ile hedef kavram alanı arasında sistematik bir ilişki mevcuttur. Buna 'aktarım' (mapping) denir. Yani kaynak kavram alanına ait bilgiler hedef kavram alanına aktarılır. Lakoff bunu, Çince'deki "Aşk, yemektir" metaforunu kullanarak şemalaştırmıştır.

Kavramsal metafor: Aşk, yemektir.

Dilbilimsel metafor: Bu aşkın tadı kalmadı.

(62; 140) Bkz.linguistic metaphor, metaphor, orientational metaphor, ontological metaphor

Conceptual structure (T.Kavramsal yapı): *Anl.* Ray Jackendoff tarafından geliştirilen bilişsel anlambilim (cognitive semantics) içinde yer alan ve toplumsal ve anlaşmaya bağlı (conventional) kavram dünyasından farklı olarak kişisel kavramlar ve bunlar arasındaki bağlantıları ele alan kuram. Psikolojide de bir inceleme alanı olan kavram yapısı, psikologlar tarafından "öznel sözlük" olarak da adlandırılır. (32; 67) Bkz.concept

Concrete noun (T.Somut isim, Otü.Müşahhas isim): Dil. Zaman ve mekânda fiziksel varlığı olan, duyuların algılama alanına giren nesne ve olaylara işaret eden isimler. Mesela “kuş” bir somut isimdir. (32; 33; 51) Bkz. Abstract noun

Conjunction (T.Birleştirme): Fel. İki önermeden bir sonuç çıkarma şekli. Mesela “Ahmet’in arabası var. Mehmet’in arabası var. O halde hem Ahmet’in hem Mehmet’in arabası var.” **Dil.** Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri bağlayan kelimeler, bu kelimelerle dil birimlerinin birbirine bağlanması. Mesela “Ahmet ve Mehmet’in arabası var” ya da “Ayşe sinemaya gitmek istiyor *ama* babası izin vermiyor” gibi. **Anl.** Kelimeler, kelime grupları veya cümleler arasındaki anlamsal ilişkileri gösteren kelimeler. [Mesela “Ayşe sinemaya gitmek istiyor ama babası izin vermiyor” cümlesindeki “ama”, iki önermeyi birbirine karşı hüküm ilgisiyle bağlar.] (4; 32; 33; 38; 51; 61)

Connective: (32) Bkz.conjunction

Connotation (T.Yan anlam; Otü.Mecaz): Anl. Bir kelimenin temel anlamının (denotation) yanında ifade ettiği, çağrıştırdığı, akla getirdiği ikinci derecedeki anlam ya da anlamlar. Yan anlam, bir kelimenin temel anlamına ek olarak fertlere, gruplara, bağlama göre değişen ikinci dereceden, duygusal, ilhama bağlı anlamlardır. Batı kültüründe “yan anlam” terimi ilk olarak Port Royal mantıkçıları tarafından kullanılarak temel anlamdan ayrılmıştır. Bu ayrıma göre yan anlam işlem (intention) ile aynıydı ve bir kavramın aslî niteliklerinin kümesi olarak tanımlanıyordu. Bugünkü kullanımıyla temel anlam-yan anlam ayrımı ise John Stuart Mill (1806-1873) tarafından yapılmıştır. Mill’in yan anlam tanımı skolastik mantıkçılarınkinden farklıdır. Skolastik mantıkta yan anlam, bugün sıfat dediğimiz şeylerden oluşmaktaydı. Mill ise bu kümeyi genişletmiştir. Buna göre yan anlam, bir işaretin (sign) duygusal değerlerinin toplamı olarak tanımlanır. Bir işaretin temel anlam dışında çağrıştırdığı her şey bu terimle ifade edilir. Temel anlamlı bir kelime ferdi, toplumsal, tabii sebeplerle yan anlamlar kazanır. Bu yan anlamlar bilinçsiz bir mantığa sahiptir, serbest çağrışım niteliği taşırlar. Kelimelerin yan anlam kazanmasının temelde dört nedeni vardır:

1 – İnsanın psikolojik yapısı : İnsanın kâinatta insana has hâl ve şekiller görme özelliği (anthropomorphism) sembol olarak belirlenmiş bazı yan anlamların doğmasına yol açar. Mesela “deniz” insanlara durgunluk, huzur, sonsuzluk gibi kavramları anımsatır.

2 – Sosyal çevre: Ferdî olduğuna inanılan bir çok yan anlamın kaynağı toplumsaldır ve bu yan anlamlar toplum tarafından kodlanmıştır. Burada bazı inançlardan ve bütünüyle kültürel bağlamdan doğan yan anlamlar söz konusudur. Mesela “yılan” kelimesinin ihâneti, sinsiliği çağrıştırması böyle bir yan anlamdır.

3 – Ferdî yaşantılar: Bunlara öznel yan anlamlar da denebilir. Kişinin hayalleri, heyecanları, başından geçen olaylar, ilgi alanları dil işaretlerini farklı yorumlamasına yol açar. Mesela yine “deniz” kelimesi, daha önce boğulma tehlikesi geçirmiş birisi için olumsuz çağrışımlar yapar.

4 – Kelimeler ve cümleler arası ilişkiler (Dil içi bağlam): Bir metinde kullanılan bir kelimenin bağlamdan doğan anlamı bu tür yan anlamdır. Kelimenin yan anlamı, önünde veya ardında bulunan kelimelere göre değişebilir. Mesela “Fırtına o gün eve gelir gelmez ortalığı kasıp kavurdu” cümlesinde fırtına, “hızlılık” yan anlamından farklı olarak “sinirlilik” yan anlamını bize vermektedir.

Bir kelimenin yan anlamlarından biri yeterli derecede geniş bir kullanım alanına ve sıklığına sahip olduğunda bu yan anlam bir temel anlam olarak kabul edilir.[Yani kelimenin ikinci bir temel anlamı doğar; kelime çok anlamlı hâle gelir.] Bazen iki kelimenin veya ifadenin temel anlamı aynı olsa da yan anlamları farklıdır. Bu konuda Frege'nin verdiği ünlü bir örnek vardır. *Akşam Yıldızı* ve *sabah yıldızı*, güneşin doğuşundan ve batışından önce kısa bir süre görülen yıldız için kullanılan iki ayrı isimdir; yani bu ikisinin temel anlamı aynıdır. Ancak yan anlamları ve özellikle de öznel çağrışımları farklıdır. [Bu bakımdan bir dildeki eş anlamlı kelimeler ancak sözlük içinde eş anlamlı olabilir.] Hjlemlslev'e göre yan anlamlar içerik (content) düzleminde ayrı bir dizge (system) ouştururlar. Roland Barthes ise yan anlamları işaretlemenin (signification) ikinci seviyesi olarak görür ve onlar için mit ya da 'ideolojik yük' (ideological baggage) terimlerini kullanır. Yan anlamın özelliklerinden biri de belirli bir göndergesi olmayan kelimeler için yan anlama bağlı bir gönderge oluşturmasıdır. Mesela “kahramanlık” kelimesi bu tarz bir soyut kelimedir; ama bazı durumlarda “Atatürk”ün işaretleyeni (signifier) olabilir. [Yani burada temel anlamdan yan anlama

değil, yan anlam niteliğindeki bir kavramdan muhtemel bir temel anlama gidiş söz konusudur.] Bizim kültürümüzdeki *mecaz anlam* terimi ile yan anlam terimi birbirine özdeş gibi görünse de bu ikisi birbirinden farklıdır. Ahmet Cevdet Paşa “Belâgat-ı Osmaniye”de mecazı “mevzu’u-ı lehi olan mânânın kastedilmesi câiz olmayıp, diğer bir mânâda kullanılan lafz” olarak tanımlar. Oysa ki yan anlam yukarıda belirtildiği gibi bir işaretin temel anlamının dışında çağrıştırdığı ve sınırları belirli olmayan her şeyi kapsar. Yani yan anlam mecazdan daha geniştir. Ayrıca bizde temel anlam–yan anlam gibi ikili bir ayrım değil üçlü ve hatta dördümlü ayrımlar vardır. Mesela Ahmet Cevdet Paşa’ya göre anlam hakikat, mecaz ve kinâye olmak üzere üçe, Gelenbevi’de hakikiyye, kinâye, mecaz ve galat olarak dörde ayrılır. (38; 39; 32; 53; 62; 68; 70; 30-16; 72; 73; 57-130) Bkz: Denotation, intention, sign, signifier, content, context.

Conservativity (T.....) : Bir doğal dildeki *bütün, her, herkes, bazı* vb. belirleyicilerin anlamı üzerindeki tümel(universal, küllî) sınırlamalardan biri. *Bütün çocuklar aynı şekilde yürür* gibi bir cümleyi doğrulamak ya da yanlışlamak için çocuklar dizisini ve yürüten çocuklar dizisini göz önüne almak ve birinci dizinin ikinci dizi ile özdeş olup olmadığını kontrol etmek yeterlidir. Buna “kişiye, yere, zamana göre sınırlanmış tümel ifade” de diyebiliriz. Mesela bir kasabada yaşayan kişi “Bütün bakkalları dolaştım” dediğinde bu cümledeki *bütün* sadece o kasabadaki bakkalları kapsar. Ancak “Bütün insanlar canlıdır” cümlesindeki *bütün*, insanların tümünü kapsar. Bir başka deyişle ilk cümlede bir ekseriyet, ikinci cümlede ise tam bir tümellik vardır. (32)

Constative (T.Gözlemleyici): Anl. Austin’in söz edimleri kuramında, doğru ya da yanlış olabilen cümleler. Mesela “yağmur yağıyor” cümlesi böyle bir cümledir. Austin *How to Do Things with Words* adlı eserinde cümleleri önce gözlemleyici ve edimsel (performative) olarak ikiye ayırır; ancak daha sonra bu ikisini birbirinden ayırmak için kesin bir ölçüt bulunmadığını belirtir. (3-13) Bkz. Performatives

Constituent (T.Kurucu): Anl. Anlambilimsel özellik. İki tür kurucu vardır: Anlambirimler ve primitifler. (27) Bkz: sememe, semantic features

Container metaphor: (33) Bkz.metaphor

Content (T.İçerik; Otü.Muhteva):I.Sem. Bir işaretin(sign) anlamı, işaretlenen(signified) yanı **II.Anl.** İfade düzlemine mukabil olarak bir bildirinin anlamsal, kavramsal bölümü. Louis Hjelmslev hem işaretleyeni hem de işaretleneni kendi içinde muhteva ve form olmak üzere ikiye ayırmıştır. Hjelmslev'in terimleriyle işaretleyen ifade(expression), işaretlenen de içeriktir.(content) Buna göre içerik tekrar form ve içerik olmak üzere ikiye ayrılır; bunlara içeriğin formu ve içeriğin muhtevası(substance) diyebiliriz. B.Pottier de benzer bir tasnif yapmıştır. Ona göre bir işaretlenenin içeriği, (ya da içeriğin muhtevası) taşıdığı anlambilimsel unsurların toplamından oluşur. İçeriğin formu ise, işaretin temel kategorisini belirleyen sınıflandırıcı unsurlar tarafından belirlenir. Bu, klasik dil bilgisindeki isim, sıfat, zamir, zarf, fiil, takı, bağlaç, ünlem gibi kelime türlerine denk düşer. Hjelmslev'in ayrımı için şu örneği verebiliriz: *Ev* kelimesinin zihinde uyandırdığı imaj, yani herhangi bir ev imajı içeriğin formudur. İçeriğin muhtevası ise dünyadaki göndergedir; yani daha önce görmüş olduğumuz herhangi bir ev. Bir başka deyişle içeriğin muhtevasını kullanımındaki farklar oluşturur. B.Pottier'in ayrımına göre *ev* kelimesi için içeriğin formu "Eve gidiyorum" cümlesi için nesne, "Ev çok güzeldi" cümlesi için öznedir; içeriğin muhtevası ise onun anlambirincikleri olan "müstakil veya apartman şeklinde olabilen, içinde yaşamak için düzenlenmiş" vs. gibi özelliklerdir. (4; 57-140) Bkz. Form, sign, signifier, signified, expression

Context (T.Bağlam): Dil. Bir dil birimini (kelime, cümle ya da metin) çevreleyen ve onun anlamını, değerini etkileyen, bir kısmı dil içi bir kısmı da dil dışı olan şartlar bütünü. Bağlam, dil içinden başlayan dört ayrı seviyeden oluşur. Birinci seviye dil-içi bağlam ya da "dilbilimsel bağlam" seviyesidir. Bu seviyedeki bağlam bir dil biriminin, içinde bulunduğu, ondan önce ya da sonra gelen, bir çok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen diğer birimlerden oluşmaktadır. Mesela "Kendime yeni bir masa yaptırđım" cümlesindeki *masa* ile "Cinayet masası soruşturmayı derinleştirdi" cümlesindeki *masa* birbirlerinden farklı anlam taşırlar ve bu farklılık dilbilimsel bağlam ile anlaşılır. [İkinci cümledeki diğer kelimeler, *masa*

kelimesinin gerçek anlamda kullanılmasını engellemektedir. Bir kelimenin anlamını belirleyen bu unsurlara belâgatte *karîne-i mâniâ* denir.] Bağlamın ikinci seviyesi “durum bağlamı” seviyesidir. Bildirişimin gerçekleştiği zamana, mekâna ve bildirişime katılanlara bağlı olan şartlar bu seviyede bulunur. Gösterici (deictic) ifadeler durum bağlamı seviyesinde anlaşılırlar. Mesela “Kapıyı kapat” cümlesindeki *kapı*’nın hangi kapı olduğu ancak durum bağlamının bilinmesiyle anlaşılabilir. Bağlamın üçüncü seviyesini “genel bilgiler bağlamı”(knowledge of the world) oluşturur. Dilbilimsel bir unsurun anlaşılmasında sadece dilbilimsel bilgi ve durum bilgisi yeterli olmayabilir. Sözelimi “Tanpınar’ı okuyorum” cümlesi ile “Kiralık Konak’ı okuyorum” cümlelerini ele alalım. Birinci cümledeki ifadenin bir mürsel mecaz (metonymy) olduğunu, ikinci cümledeki ifadenin ise tamamen temel anlamlı bir ifade olduğunu bu tür bağlamla anlarız. Yani Tanpınar’ın bir yazar, Kiralık Konak’ın ise bir roman ismi olduğunu bilmemiz bu iki cümleyi doğru anlamamızı sağlar. Genel bilgiler bağlamı insanların dünya ile ilgili tecrübî bilgilerinden, genel ve özel kültürden oluşur. Dördüncü bağlam seviyesi ise “kültürel bağlam”dır. Bazı kelimeler veya ifadeler ait oldukları dilin taşıdığı, o dilin sahibi olan kültür içinde anlam kazanırlar. Mesela Türk kültüründe “sevda” kelimesi zaman zaman “acı çekmek”le özdeşir; hatta sevda bir hastalık olarak görülür. Bu kelimenin diğer dillerde karşılığı olan kelimeler ise aynı anlamları taşımaz. Bu bakımdan kültürel bağlam Saussure’ün değer (value) kavramıyla yakından ilgilidir. Ayrıca bir kelimenin kültüre bağlı yan anlamları da (connotation) bu bağlam ile oluşur. Dilde kullanılan bazı unsurların anlamı veya değeri bu dört bağlam seviyesini de gerektirebilir. Bir sözcenin (utterance) bağlamı, konuşucu/yazar ve dinleyici/okur tarafından paylaşılan söylem evreninin (universe of discourse) küçük bir alt parçasıdır ve sözcenin gerçekleştiği bildirişimdeki konu ile ilgili gerçekleri ve bildirişimin kendisinin yer aldığı durumla ilgili bilgileri içerir. (4; 10; 60) Bkz. Abstract meaning, Contextual meaning, discourse, universe of discourse, connotation, value, utterance, deixis, metonymy

Context dependence (T.bağlam zorunluluğu): Yorumunu sadece bağlam içinde kazanan, bağlam dışı anlamı olmayan ifadeler. Bir başka deyişle bu tür ifadelerin soyut anlamı (abstract meaning) yoktur. Bağlam zorunluluğu olan ifadelerin başında gösterici

(deictic) ifadeler gelir. Bunun dışında *çok, az, büyük, küçük, biraz* vb. ifadeler de bağlamı gerektirir. [Dildeki bütün kelimeler veya ifadeler, kullanılışlarına göre bağlam zorunluluğu taşıyabilirler. Yukarıdaki örnekler ise her zaman bağlam gerektirmeleri bakımından diğerlerinden ayrılırlar.] (32) Bkz. Context, contextual meaning abstract meaning, deixis, vagueness

Contextual meaning (T.Bağlamsal Anlam): *Anl.* Bağlam içindeki anlam. Bazen sözce anlamı (utterance meaning) ile özdeş olarak kullanılır. (10) Bkz. Context, utterance meaning.

Contingent truth (T.Bağımlı doğruluk): *Anl.* Doğruluk değeri mevcut dünyanın gerçeklerine bağlı olan, zorunlu olarak doğru olmayan ya da her zaman doğru olmayabilen cümle. Mesela: “Türkiye’nin nüfusu 70 milyondur” [Bazı kaynaklarda bu tür cümleler için analitik cümlenin mukabili olarak “sentetik(syntetic) doğruluk” denmektedir. Analitik-sentetik doğruluk ayrımı Kant’a aittir.] (32; 60-91) Bkz. Necessary truth, analytic truth

Contradiction (T.Tutarsızlık): *I Man.* Mantıksal yanlışlık; formu nedeniyle doğru bir iddia üretmeyen ifade. *II. Anl.* Kendisini oluşturan kelimelerin anlamının sonucu olarak, her durumda yanlış ya da tutarsız olan cümle. Mesela “Bu hayvan bir bitkidir” (60-93; 38; 32) Bkz. Contradictory

Contradictory (T.Çelişki) : *Anl.* Aynı zamanda ve aynı koşullarda ikisi de doğru veya ikisi de yanlış olamayan iki önerme ya da cümle arasındaki ilişki. Mesela “Bu çiçek canlı” ve “Bu çiçek ölmüş” cümleleri arasında çelişki vardır. *II.Man* Bir tümel olumlu önerme ile bir tikel olumsuz veya bir tümel olumsuz önerme ile bir tikel olumlu önerme arasındaki ilişki. Mesela “Bütün kuşlar kanatlıdır” ve “Bazı kuşlar kanatsızdır” cümleleri önermeler arası ilişkiler bakımından çelişiktir. [Tutarsızlık (contradiction) ile çelişki arasındaki fark, birincisinin tek bir önermenin kendi içindeki tutarsızlığını, ikincisinin ise iki önermenin arasındaki çelişkiyi ifade etmesidir.] (60-119; 57-21) Bkz. Contradiction

Contrary (T.Karşıt;Otü. mütেকâbil):I. Anl. Birbirini olumsuzlayan anlamlı birimlerden her biri. **II. Man.** Bir tümel olumlu ile bir tümel olumsuz önerme arasındaki ilişki. Bir başka deyişle aynı terimlerden yapılmış iki önerme ya nicelik(tümel veya tikel olma durumu) ya da nitelik (olumlu veya olumsuz olma durumu) veya hem nitelik hem nicelik bakımından birbirlerinden farklı iseler, bu iki önerme arasında karşıtlık ilişkisi vardır. Mesela “Bütün kuşlar kanatlıdır” ve “Bütün kuşlar kanatsızdır” önermeleri karşıttır. Eğer karşıtlık ilişkisi tikel önermeler arasında ise buna alt-karşıt (subcontrary) denir. (4; 57-21) Bkz. Contradictory, contradiction

Conventiononal (T.Anlaşmaya bağlı, uzlaşımsal): Dil. Saussure’ün ortaya koyduğu, bir dilbilimsel işaretin (sign) işaretleyeni (signifier) ve işaretleneni (signified) arasında var olan nedensiz, keyfi ve tamamen o işareti kullananlar arasındaki anlaşmaya bağlı olan ilişki. Saussure’e göre bir işaretleyenle işaretlenen birbirine sıkı sıkıya bağlıysa da bunlar arasında doğal ya da mantıksal hiçbir ilişki yoktur. Yani /ağaç/ işaretleneni ile “ağaç” işaretleyeni arasında hiçbir zorunlu, doğal, nedenli bağ yoktur. Bunlar birbirine anlaşmaya dayalı olarak bağlıdır. (4; 25) Bkz.sign, signifier, signified

Conventional implicature (T.Uzlaşma zımnîliği): Anl. Bildirişime katılan bireyler dışında var olan bir uzlaşım vasıtasıyla bir ifadenin ya da bir ifade içindeki herhangi bir sözlüksel (lexical) unsurun zımnî olarak dile getirilen kapalı anlamı. Mesela “O bir çingenedir ama iyi bir müzisyen değildir” cümlesindeki ‘ama’ bağlacı böyle bir zımnîlik ifade eder. Çingelerin genelde iyi müzisyen olduğu bilgisi bu cümleyi kullanan ve dinleyen arasında uzlaşmaya bağlı olarak mevcuttur.[Bu tür zımnîliğin dilin her aşamadaki kullanımında bir çok örneği bulunur. Mesela “Ahmet bana hakaret etti, ben de ona vurdum” cümlesindeki *ben de* ifadesi zımnî bir uzlaşma içerir. Bu ifade ile konuşan kişi “Ahmet’e bu sebeple vurdum, bundan dolayı...” gibi bir şey söylemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta zımnîliğin, yukarıdaki cümlelerin dizilişinden kaynaklanmasıdır. *Ben de* ifadesi kullanıldığı yere göre bu zımnîliği taşımayabilir. Yani burada uzlaşımsal olan şey tek başına ifade değil, aynı zamanda bu ifadenin diziliş şeklidir. Bunun için bir diğer örnek de “Seyahat etmeyi çok severim ancak....” şeklindeki bir cümlede *ancak* kelimesinin kullanımınıdır. Bu cümleyi

tamamlamak için sınırsız sayıda olanak vardır. Tamamlanma şekli ne olursa olsun, *ancak* kelimesi konuşucunun seyahat etmesine engel olan bir şeyi dile getirmektedir. Yani cümle bu eksik şekliyle dahi konuşucunun seyahata gidemediğini bize zımnî olarak söylemektedir. Burada da kelimenin kendisinden çok dizilişin önemli olduğuna dikkat çekmeliyiz. Zımnî uzlaşma bir dilbilimsel unsurun belirli bir düzen içinde kullanımıyla oluşur] (11;33; 75; 76; 12; 164) Bkz.İmplicature, conversational implicature

Conversational implicature (T.Konuşma zımnîliği, Otü.Muhaverevî zımnîlik): Anl.

Bir konuşmada, tamamen konuşucuların arasında gerçekleşen ve o konuşmaya özgü olan zımnî anlatım. Bu tür zımnîliğin uzlaşma zımnîliğinden farkı, konuşmanın dışında var olan genel bir uzlaşmaya (convention) değil, konuşucuların arasındaki bir anlaşmaya dayanmasıdır. İngiliz filozof Paul Grice buna “işbirliği ilkesi” (cooperative principle) demiştir. Grice’e göre konuşmaya katılan bireyler birbirleriyle ile, konuşulan konu üzerinde ortak bir işbirliği içinde olduklarını farzederek. İşbirliği ilkesi, dört kuraldan (maxims of conversation) oluşan bir bütündür. Bu dört kural şunlardır:

- 1 – Nicelik (quantity): Konuşucunun ne az ne de çok, yeterli sayıda bilgi vermesi
- 2 – Nitelik (quality): Konuşucuların samimî olması, doğruları ve gerçekleri söylemesi
- 3 – Bağlantı (relation): Sözcüler (utterance) konuşmanın geçtiği bağlama (context) bağlıdır.
- 4 – Tavır (manner): Konuşucular belirsizlikten kaçınarak anlamı açık ve öz bir biçimde sunmaya çalışırlar.

[Diyelim ki Ahmet ve Mehmet arasında şöyle bir konuşma geçiyor:

Ahmet: “Ayşe yarın bizimle sinemaya gelecek mi?”

Mehmet: “Hüseyin konsere gitmek istiyor”

İlk bakışta Mehmet’in verdiği cevap soruyla ilgisizdir. Oysa ki hem Ahmet hem de Mehmet’in, Ayşe ve Hüseyin’in karı-koca olduklarını bilmesi bu ilgisizliği ortadan kaldırarak Mehmet’in cevabını bir îmâ haline getirmektedir. Mehmet bu cevabı vererek aslında Ayşe’nin sinemaya gelip gelmeyeceğini bilmediği halde, Hüseyin ve Ayşe karı-koca oldukları için, toplum ve aile yapısına göre Ayşe’nin sinemaya değil, kocası ile birlikte konsere gideceğini îmâ etmektedir. İşte bu îmâ ancak Ahmet ve Mehmet’in

karşılıklı olarak işbirliği içinde olmaları ile, yani Ayşe ve Hüseyin'in karı-koca olduğunu bilmeleri ile mümkündür. Kanuşmaya bağlı îmayı “varsayılan bilgi”(background knowledge) ile karıştırmamak gerekir. Varsayılan bilgi, daha çok edebî metinlerde bulunur. Bu bilginin yazar ile okuyucu arasında ortak olması zorunlu değildir. Oysa konuşmaya bağlı îmada, bildirişimin başarılı olabilmesi için konuşucular arasında mutlaka işbirliği olması gerekir.] (24; 33; 75; 76) Bkz. implicature, conventional implicature, background knowledge, context, utterance

Converse (T.evrişim):I.Dil. Dilbilgisel anlambirimler aracılığıyla bir dilbilgisel kategorinin bir başka kategoriye dönüşmesi. Mesela *yapı* kelimesine *-sal* anlambiriminin eklenmesi sonucu gerçekleşen evrişimle *yapısal* elde edilir. **II.Anl.** Bir kelimenin iki şey arasındaki ilişkiyi tanımlaması ve diğer bir kelimenin, bu iki şey birbirine mukabil (opposite) bir düzende söylendiğinde aynı ilişkiyi tanımlaması. Mesela *baba* ve *oğul* böyle iki kelimedir. Çünkü “Ahmet Mehmet'in oğludur” cümlesi ile “Mehmet Ahmet'in babasıdır” cümlesi aynı şeyi ifade eder. (4; 60-116)

Coreference (T.eşgönderim): Anl. İki ya da daha çok sayıda işaretin (sign) tek nesne(referent) için kullanılması. Bir başka deyişle eş gönderim bir ifadeyle bir başka ifadenin dünyadaki tek bir varlığa işaret etmesi durumudur. [Eş gönderim dilde genellikle gösterici (deictic) kullanımlarla oluşur. Mesela “İstanbul'a geleli üç ay olmasına rağmen bu şehre hâlâ alışamadım” cümlesinde *İstanbul* ve *bu şehir* eş gönderime sahiptir. Eş gönderim hem günlük dilde hem de edebî dilde gösterici ifadeler kullanılmadan da sıkça oluşur. Mesela Huzur romanındaki Nuran için *Mümtaz'ın sevgilisi*, ya da Ahmet Hamdi Tanpınar için *Huzur'un yazarı* demek gibi. Bu örneklerde eşgönderim, bir kavramın içlemleri (intension) vasıtasıyla ifade edilmesi şeklindedir.] (4; 32; 33) Bkz.sign, referent, deixis, intension

Cumulative reference (T.Kümülatif gönderge): “Su” gibi bir kütleli ismi (mass noun) onun kaplamının kümülatif yapısı vasıtasıyla karakterize eden teorik özellik. (32) Bkz.mass noun

Declarations (T.bildiri): Bir varlığın statüsünü değiştirmek için kullanılan söz edimi. Bu tür söz edimleri adlandırma, istifa etme, atama, vaz geçme gibi edimleri yerine getirir. (10) Bkz.speech acts

Declarative sentences (T.bildirim cümlesi): Belirli bir durum veya koşul bildiren, doğruluk değeri alabilen cümle. Mesela “Türkiye’nin cumhurbaşkanı bir hukukçudur”. Bu tür cümleler raporlarda, bilimsel yazılarda kullanılır ve dinleyiciden/okuyucudan bir cevap ya da bir tepki beklemezler. (32; 77)

Decontextualized meaning: Bkz.abstract meaning

Deep structure (T.Derin Yapı): Söz.Anl. Noam Chomsky tarafından geliştirilen “Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi” (Generative-Transformational Grammar) kuramına bağlı olan ve farklı yapılarıdaki cümlelerin ortak anlamsal yapısının yer aldığı düzey. Chomsky 1957 yılında yayınladığı *Aspects* adlı eserinde bu kavramı geliştirmiştir. Saussure’ün dil-söz (langue-parole) ayırımına benzer şekilde Chomsky de edinç-edim (competence-performance) ayırımını yapmıştır. Buna göre edinç; bir dildeki kalıplaşmalar, kurallar, yani bir insanın konuştuğu dil üzerindeki bilgisi, Chomsky’nin deyişiyle “konuşan ve dinleyinin kendi dilleri üzerindeki bilgisi”dir. Edim ise insanın konuşmasıyla gerçekleşen, kişiye özgü dil kullanma olgusudur. Bilgin, *Aspects* adlı eserinde dil yeteneği konusuna değinirken bir dili bilmenin, sınırsız sayıda cümleyi anlama yeteneği demek olduğunu belirtir. Bu sınırsız sayıda cümle, sınırlı sayıdaki kural vasıtasıyla anlaşılır. Yani konuşucunun ürettiği bir cümle, dinleyicinin ilk defa duyduğu bir cümle olsa da cümleyi anlayabilmesini bu kurallar sağlar. Üretici dilbilgisini oluşturan bu kurallar üç bölüme ayrılır: Dizimbilim (syntax), görevsel sesbilim (phonology) ve anlambilim. Bunlardan anlambilim, bir cümlenin anlam açısından yorumunu belirler; dizimbilim kurallarıyla üretilen yapıyı, belli bir anlam sunuluşuyla birleştirir. Chomsky’ye göre dizimbilim bölümünde her cümle için bir derin yapı bir de yüzeysel yapı (surface structure) vardır. Derin yapı, doğrudan doğruya cümlede anlatım bulan anlamla ilgilidir ve cümlenin temelinde bulunan bütün anlam öğelerinden oluşmuş anlam yapısıdır. Yani cümlenin içeriği ve cümlede yer alan

mantıksal, soyut yapıdır. Mesela “Arkadaşımın hediye ettiği kitabı henüz okumadım” cümlesinin içeriği, mantıksal yapısı şöyledir:

- 1- Arkadaşım bana bir kitap hediye etti.
- 2- Ben onu henüz okumadım.

Derin yapının en önemli özelliği, tek bir derin yapının farklı yüzey yapılarla dile getirilebilmesidir. Bunun için en sık verilen örnek pasif cümle yapılarıdır. Mesela “Arkadaşım beni seviyor” ve “Arkadaşım tarafından seviliyorum” cümlelerinin derin yapısı aynıdır. Bunun dışında olumlu-olumsuz dönüşümleri de vardır. (24; 40; 81; 82; 55; 83-295)

Definiendum (T.....): *Gen.* Tanımı yapılan, tanımlanmakta olan kelime veya terim. (149) Bkz.definiens

Definiens (T.....): *Gen.* Bir tanım içinde yer alan, bir başka deyişle tanımlanmakta olan kavramla ilgili açıklama ve tasvirler. (149) Bkz.definiendum

Definite description (T.Belirli tanım): *Anl.* Tek bireye ya da tekil bir varlığa işaret etmek için kullanılan isim ya da isim grubu. Mesela *Türkiye'nin Cumhurbaşkanı* ifadesi, Türkiye'nin tek bir cumhurbaşkanı olduğu için belirli bir tanımdır. Russell'a göre “Türkiye'nin cumhurbaşkanı hukukçudur” gibi cümlelerin gramatikal formu yanıltıcı bir şekilde *Türkiye'nin cumhurbaşkanı* ifadesinin bir işaret edici ifade (referring expression) olduğunu akla getirir. Oysa derin yapıdaki mantıksal form içinde bu cümle, üç cümlenin birleşimi olarak analiz edilir:

- A – Türkiye'nin en az bir cumhurbaşkanı var.
- B – O sadece Türkiye'nin cumhurbaşkanı.
- C – O bir hukukçu.

Bu analiz, Türkiye'nin cumhurbaşkanı olmadığı ya da birden fazla olduğu durumlarda “Türkiye'nin cumhurbaşkanı hukukçudur” cümlesinin yanlış olduğunu gösterir. Russell'ın bu analizi Strawson tarafından eleştirilmiştir. Strawson'a göre A ve B cümleleri, iddianın parçaları olarak değil, belirli tanımın uygun kullanımı için ön varsayımlar(presupposition) olarak analiz edilebilir. Bu ön varsayımlardan biri doğrulanmadığı zaman “Türkiye'nin cumhurbaşkanı hukukçudur” cümlesinin doğruluk

değeri belirlenemez. Bazen A cümlesi için ‘var oluş varsayımı’ (existence presupposition), B cümlesi için de ‘teklik varsayımı’ (uniqueness presupposition) denir. (32; 38; 84) Bkz. Referring expression, presupposition

Definiteness (T.Kesinlik,belirlilik): Anl. Konuşu tarafından seçilen bir ifadenin, dinleyicinin bu ifadenin göndergesini sadece sözce bağlamı(context of utterance) ya da söylem evreni (universe of discourse) içindeki türü nedeniyle belirleyebileceği varsayımı; bu tür ifadelerin özelliği. Mesela “Bu kitap” kesin bir ifadedir. Konuşucu, dinleyicinin hangi kitabın gösterildiğini anlayabileceğini farz ettiğinde bu ifade uygun bir şekilde kullanılabilir. [Kesinliği, gösterici (deictic) ifadelerin kendi içindeki kesinliği olarak anlamak mümkündür. Burada, gösterici ifadelerin diğer ifadelere göre daha kesin olduğu da söylenebilir. Ancak bu kesinlik sadece konuşan ve dinleyen için geçerlidir.] (60-71) Bkz.context, deixis, universe of discourse

Deictic function (T.ışaret etme fonksiyonu): Anl. Kelimelerin nesnelere ve olaylara ışaret etme fonksiyonu. ışaret sıfatları, zamirler, “şimdi, burada” gibi zarflar kullanıldığı yere ve cümleye göre anlam kazanırlar. Bu tip kelimeler nesnenin özelliklerini belirtmez; sadece nesneyi gösterirler. Kelimenin ışaret etme fonksiyonu dış bağlama (context) bağlı fonksiyondur. (57-93) Bkz.deixis, context, nominative function, expressive function, appellative function, esthetic function

Deixis (T.gösterim): Bir sözceyle (utterance) ilgili durum ya da bağlama(context), sözcenin üretildiği zamana, konuşan bireyle dinleyiciye gönderme yapan, somut ve kesin bir temel anlam(denotation) içermeyen, göndergesi değişken olan, sadece durum ve bağlamla ilişkili olarak yorumlanabilen her türlü dilsel öge; bu ögelerin oluşturduğu sistem. Türkçedeki *bu, şu, o, ben, sen, o* vs.zamirler gösterici kelimelerdir. Gösterime bağlı olarak bir dilde üç ayrı gönderim (reference) bulunur. Bu üç gönderim şunlardır:

1 – Göstericiler

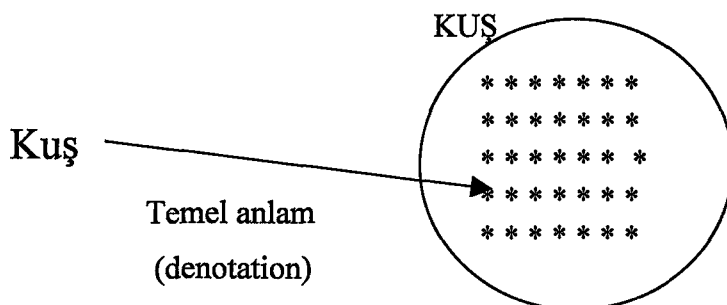
2 – Karışık (hem gösterici hem değil): Mesela *annem* kelimesi bu tür bir göndergeye sahiptir. Bu kelimenin yalın hali gösterici bir kelime olmamasına rağmen, iyelik eki ona gösterici nitelik de kazandırmıştır.

3 – Gösterici olmayanlar

Dilde sadece zamirler ve zaman ifadeleri(şimdi, yarın, bugün az sonra vs.) değil başka ifadeler de gösterici özellik taşıyabilir. Mesela “Gel!” cümlesi de konuşucunun ve dinleyicinin bilinmesini gerektirir. Gösterici ifadelerin anlamının tamamı değil, ancak büyük bir bölümü bağlama ilişkindir. Mesela *ben* zamirinin, onu kullanan kişi sayısı kadar anlamı olsa da her zaman 1.tekil şahıs kavramına gönderme yapar.[Burada kavramla temel anlam (denotation) arasındaki farkı hatırlamalıyız.Bkz.concept] O halde gösterici kelimelerin biri sabit diğeri değişken olmak üzere en az iki anlamı vardır. [Değişken anlamın asıl ve gerçekleşen anlam olduğunu unutmamak gerekir. Bazı özel veya edebî metinlerde aslen gösterici olan bir kelimenin, bu niteliğinin dışında kullanıldığı da görülür. Bunun en güzel örneğini Yunus Emre vermiştir: *Bir ben vardır bende benden içeri*] (4; 5; 60-62 vd.) Bkz. Spatial deixis, social deixis, temporal deixis, personal deixis, reference, context, utterance, denotation

Denomination (T.adlandırma): *Gen.* Bir kelimenin veya terimin bir kavram için atanması, kullanıma sokulması. (149)

Denotation (T.Temel Anlam) : *Anl.* Bir kelimenin yan anlamına(connotation) mukabil olarak objektif, sözlüksel, o kelimeyi kullanan herkes tarafından derhal kabul edilen anlamı. Bilişsel (cognitive) ya da göndergesel (referential) anlam olarak da bilinir. Mantıkta temel anlam, bir kavramın, kaplamına (şümül, extension) giren bütün nesnelere uygulanabilmesidir. Bu nedenle genellikle kaplam terimiyle özdeş olarak kullanılır. Kaplam veya temel anlam, kavramlaştırmanın tersine bir somutlamayı, bir teşhisi içerir. Bir başka deyişle bir kelimenin temel anlamda kullanılması, o kelimenin potansiyel göndergelerinden birinin teşhis edilmesi demektir. Mesela “Kuş” kelimesinin potansiyel göndergesi, KUŞ’un kaplamına giren bütün nesnelere oluşturduğu kümedir:

Bazı kaynaklarda temel anlam - kaplam ilişkisi farklı bir şekilde gösterilmiştir. Buna göre temel anlamı ifade etmenin iki türü vardır: Belirleyici özellikleri sıralamak, bir sınıfın üyesini ifade etmek. Mesela “köpek” kelimesinin anlamı temel özellikler sıralandığında “evcil, dört ayaklı, etçil bir memeli türü”dür. Bu temel özellikleri ifade etmek aynı zamanda bir sınıfın içindeki varlığı, bir kümenin elemanını belirler. Yani evciller, dört ayaklılar, etçiller, memeliler...birek küme adıdır. Ayrıca gönderge ile temel anlam da birbirinden bir noktada ayrılırlar. Gönderge, bir delâlet edici ifadenin (referring expression) kullanımının sonucu olarak bağlam (context) içinde bulunur. Temel anlam ise bağlam dışı olarak da kullanılabilir. Mesela:

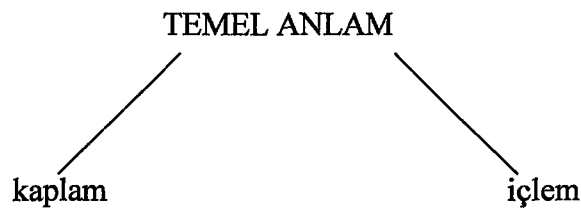
Köpek —→ köpekler sınıfına ‘delâlet’(denote) eder.(temel anlam, denotation)

“Köpek sâdik bir dosttur”

köpeğim —→ Belli bir köpeğe gönderimde (reference) bulunur.

“Köpeğimi veterinere götürdüm”

Temel anlam kaplamsal veya içlemsel olarak ifade edilebilir. Eğer bir varlıklar sınıfını dile getirirsek kaplamsal, temel özellikleri dile getirirsek içlemsel temel anlam doğar. Çünkü kaplam ve içlem(intension) arasında önemli bir ilişki vardır: İçlem, kaplamı belirler. Bir nesnenin içlemini oluşturan belirleyici özellikler, dünyada tek başına var olan bir şey değildir. Bir özelliğin belirtilmesi aynı zamanda bir kümenin elemanının da belirtilmesi demektir. “Evcil” hem bir özelliktir; hem de “evciller” kümesinin bir elemanını gösterir. Yani geleneksel temel anlam-kaplam özdeşliğinden farklı olarak temel anlamın kaplam ve içlem olmak üzere iki şekli vardır:

Temel anlam anlambilimde merkezî olduğu kadar, bazı problemleri de beraberinde getiren bir kavramdır. “Ağaç” kelimesinin temel anlamı olarak “dünyadaki bütün ağaçlar” dediğimizde, bu kavramı tam olarak saptamak hemen hemen imkansızdır. “Dünyadaki bütün ağaçlar”ın içine henüz yetişmemiş ağaçları ve milyonlarca yıl önce yok olmuş ağaçları da almalı mıyız? Bir çok anlambilimciye göre Ağaç’ın kaplamı

“Ağaç” kelimesinin uygulanabildiği söylem evreninde (universe of discourse), yani kendisi hakkında konuşabildiğimiz nesnel kümesinde bulunan varlıkların tümüdür. (14; 24; 64; 40; 32; 88) Bkz.connotation, reference, referent, extension, intension, universe of discourse, sense, referring expression, context

Discourse (T.söylem): *Dil.* Cümlelerin sınırlarını aşan, cümleden daha büyük ve cümlelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce. Bir söylem(discourse) tek bir konuşucu veya yazar tarafından ya da konuşmada veya yazıda birbiriyle etkileşim (muhavere) içinde olan iki veya daha fazla kişi tarafından üretilir. Söylem bir dil kullanımı örneğidir ve bu kullanım dilbilgisel ve sözlüksel (lexical) seçimlerle bunların tema, üslup ve okuyucu/dinleyicinin söylemi yorumlamasındaki beklentiler ve bilgi yapısı içindeki dağılımı ile belirlenir. Söylem için çok farklı tanımlar yapılmaktadır; bazıları şunlardır:

- 1 – Bir topluluğa hitap etme, resmî konuşma
- 2 – Bir konunun iyice düşünüldüğü tasarlanmış bir şekilde sunumu, problemin adım adım çözümlenmesi
- 3 – Bir konu üzerindeki rasyonel iddia. (Habermas)
- 4 – Birden fazla cümleden oluşan sözlü ifade.
- 5 – Yazı dizisinin, metnin mukabili olarak konuşma dizisi.
- 6 – Karşılıklı konuşma, diyalog.
- 7 – Yazılı veya sözlü olmasına bakılmaksızın, bir olay örgüsünün sunumu.
- 8 – Sosyal etkileşim (interaction, muhavere) içindeki dil kullanımı.
- 9 – İçine ideoloji katılmış dil kullanımı.
- 10 – Bir konuya, alana âit dil kullanımı.
- 11 – Belirli bir dünya görüşünü yansıtan dil kullanımı.
- 12 – Düşünme şekli.

(4; 218)

Disjunction (T.birleştirme*): *Anl.* İki veya daha fazla kavramın, tek bir kavram altında birleştirilmesi. Mesela ‘anne’ ve ‘baba’ kavramları ‘ebeveyn’ kavramı altında

birleştirilmiştir. Aynı şekilde bir insanla kan bağı bulunan bütün fertler de ‘akraba’ veya ‘âile’ kavramında birleşmiştir.(149)

Distributive predicate (T.distribütif yüklem): *Anl.* Öznesi bireyler grubu olmasına rağmen bir bütün olarak grubun değil, o grubun her biri ögesine ait olan yüklem. Mesela “Çocuklar uzundu” cümlesinde “Uzunluk” gruba değil, grubu oluşturan bireylere aittir. (32) Bkz. Collective predicate

Double negation (T.Çift olumsuzluk): *Anl.* Bir cümlede birden fazla olumsuzluk unsurunun yer alması durumu. Çift olumsuzluk anlambilimde zıt anlamlılık (antonymy) olgusunun içinde yer alır. Eğer çift olumsuzluk derecelendirilemez bir zıt anlamlı ile oluşmuşsa bu tür cümlenin anlamı olumludur. Mesela “Bu hayvan cansız değil” cümlesi zorunlu olarak “Bu hayvan canlı” anlamına gelir. Ancak “Ahmet mutsuz değil” cümlesi “Ahmet mutlu” anlamında olmak zorunda değildir. Çünkü *mutlu-mutsuz* çifti, bir derecelendirilebilir zıt anlamlı çiftidir; yani bu ikisi arasında ara değerler vardır. *Biraz mutlu, mutlu sayılmak, ne mutlu ne de mutsuz olmak* vs. (5) Bkz. antonymy, opposition

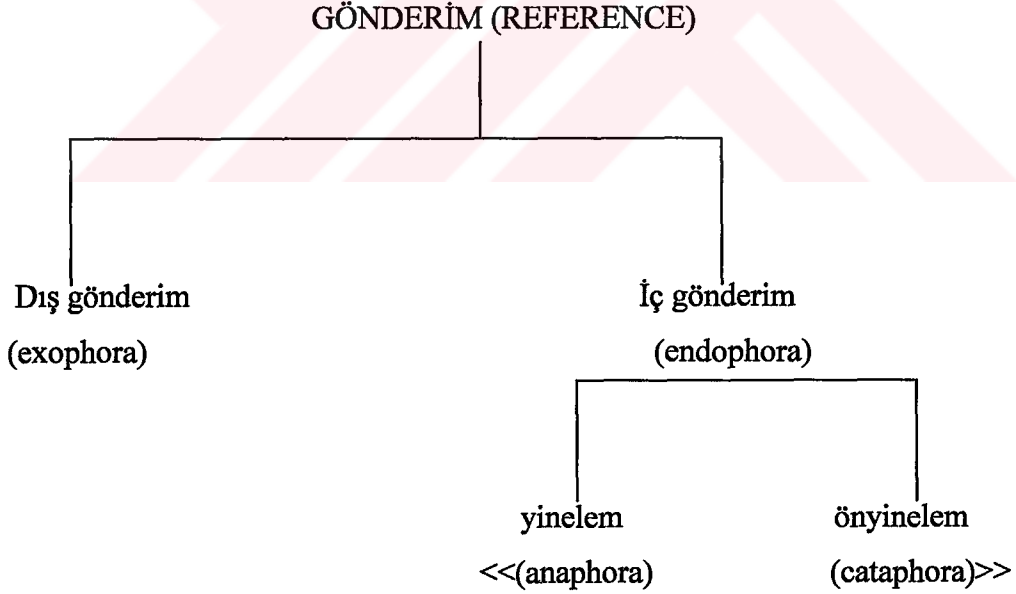
Ellipsis (T.eksilti): *Dil.* Bir cümlenin veya sözcenin, mantıksal olarak gerekli olmasına rağmen bağlamdan anlaşılabilen bir unsurunun çıkarılması, kullanılmaması. Klasik gramerde eksilti uzun bir süre bir cümlenin ya da sözcenin eksikliği ya da anlaşılmaazlığı için kullanılmıştır. Ancak çağdaş dilbilimde bu terim daha dar bir anlamda, bağlamdan anlaşılın, anlam belirsizliği yaratmayan bir unsurun çıkarılması olarak kullanılır. Mesela “Ahmet nerede?” sorusuna verilen “Kütüphanede” cevabı bir eksilti örneğidir. Ancak “Benden istediğın kitapları getirdim” cümlesinden sonra söylenen “Teşekkürler” ifadesi bir eksilti olarak kabul edilmez; çünkü bu, daha uzun bir cümlenin kısaltılmış şekli değildir. (7; 24)

Empathetic deixis (T.Psikolojik gösterim): *Anl.* Bir gösterici(deictic) unsurun, konuşucu ve gönderge(referent) arasındaki duygusal veya diğeri bir psikolojik “uzaklık” veya “yakınlık”ı ifade etmek için eğretilmeli (metaphoric) kullanımı. [Türkçede resmiyet ifadesi olarak kullanılan “kendileri”, ya da Osmanlı Türkçesindeki “Zât-ı

şâhâneleri” gibi ifadeler buna örnektir. Ayrıca aynı mekânda bulunan birisi için “Ben onunla konuşmuyorum” demek de bir psikolojik gösterimdir.] (33) Bkz.deixis, referent, metaphor

Empty position (T.Boş alan): Dil. Tesniere’in kuramına göre yüklem ifade ettiği eylemin birleşim değerine bağlı olarak çevresinde oluşturduğu ve eyleyenlerle (actant) doldurulması gereken alan. Mesela “uyumak” eyleminin bir tane (Ali uyuyor), “sevmek” eyleminin iki tane (Ali Ayşe’yi seviyor), “göndermek” eyleminin üç tane (Ali Ayşe’ye mektup gönderdi) eyleyeni vardır. (4) Bkz.actant

Endophora(T.İç gönderim*): Anl. Yinelem (anaphora) ve önyinelem (cataphora) için kullanılan jenerik terim. İç yinelem, yinelem ve ön yinelemle birlikte gönderimin (reference) iki türünden birini oluşturur. İç gönderim, dış gönderimden (exophora) farklı olarak metin içi gönderimleri oluşturur. Bunu bir tablo ile gösterebiliriz:

İç yinelem bir metinde, metin için tutarlılığı(cohesion) sağlayan eş gönderim (coreference) olgusunu meydana getirir. (33; 95; 96; 97) Bkz.anaphora, cataphora, exophora, cohesion, coreference, referent

Enonciation (T.Sözceleme, Otü.Beyân) : Dil. Benveniste'in 1956 yılında yayınladığı "Zamirlerin Doğası" (La Nature des Pronoms) adlı eserinden doğan sözceleme dilbilime (enonciative linguistics) göre bireysel bir kullanım edimiyle dilin işleyişe geçirilmesi. Bu edim, konuşucunun dili kendi adına işleyişe geçirme olgusudur. Konuşucuyla dil arasındaki ilişki sözcelemenin dilsel özelliklerini belirler. Sözcelemeden önce, dil yalnızca dilin bir olanağıdır. Sözcelemeden sonra, dil bir konuşucudan kaynaklanan, dinleyiciye ulaşan, sesli bir biçim ve karşılığında başka bir sözceleme doğuran bir söylem edimi (discursive activity) olarak gerçekleşir. Benveniste'e göre bir söylem ediminde bulunan kişi, dili üstlenir. Sözcelemede dil, dünyayla kurulan belli bir bağıntıyı dile getirmek için kullanılır. Bir dili işleyişe geçirilişin ve üstlenmenin şartı, konuşucu için, söylem aracılığıyla gönderimde (reference) bulunma gereksinimidir; dinleyicide ise, her konuşucuyu aynı zamanda bir dinleyiciye dönüştüren edimbilimsel uzlaşım (pragmatic convention) vasıtasıyla özdeş bir gönderimde bulunma olanağıdır. Gönderim sözcelemenin ayrılmaz bir parçasıdır. Sözceleme ne konuşucu/yazarın ürettiği açık bir anlam ne de dinleyici/okuyucunun anladığı açık bir anlamlamadır. (significance) O, bir metnin üretilmesini ve algılanmasını gerektiren kavramsal süreçler ağıdır ve bağlamsal (contextual) etkenleri içerir. Bu terim Tzvetan Todorov tarafından *Les Genres du discours* adlı eserinde şöyle tanımlanmıştır: "Sözceleme, sözceleyen bir konuşucuyu, onun muhatabı olan bir dinleyiciyi, bir yer ve zamanı, önceki ve sonraki bir söylemi, kısaca bir sözceleme bağlamını (context of enunciation) gerektirir." Zamirler ve diğer bütün gösterici (deictic) ifadeler sözceleme çerçevesinde bir anlam kazanır. Yapısalcılığın dili statik olarak incelemesine karşın, sözceleme dilbiliminde dil dinamik bir yapı olarak incelenir. Ancak yapısalcılık bütün olarak reddedilmez. Bu akımın temel ilkesi zihindeki cümle ile söylenmiş cümlenin birbirinden farklı olmasıdır. Sözceleme, yapısal sistemle bireyin birleşiminden oluşur. Bu nedenle sözceleme dilbiliminde bütün yönleriyle pragmatik merkezî önem kazanır. Pragmatigi, söylenmiş sözün önemini ortaya koyarak vurgulayan Ducrot olmuştur. Bu akımın bir diğer önemli temsilcisi de Culioli'dir. Ona göre her fert biriciktir ve herkesin kendine ait tecrübeleri vardır. Dolayısıyla dünya algıları farklıdır. Aynı dili konuşsalar da her zaman aynı anlamda konuşmazlar. Dil olgusunun içinde

alıcı ve verici de vardır. (40; 69; 71; 99-138 vd.) Bkz. Reference, pragmatics, reference, context

Entailment (T.gerektirme): *Dil.Man.* Birinin doğruluğu, diğerinin de doğruluğunu zorunlu kılan iki önerme arasındaki ilişki. Mesela “Bu şiiri Yahya Kemal yazmıştır” önermesi doğruysa “Yahya Kemal en az bir şiir yazmıştır” önermesi de zorunlu olarak doğrudur. Yani birinci önerme ikinci önermeyi gerektirir. (7; 24; 38) Bkz. Paraphrase, presupposition

Entity metaphor (T.cisimleştirme metaforu*): *Anl.* Soyut bir varlığın, somut bir varlık olarak tasavvur edilmesiyle oluşan ontolojik metafor. [En çok kullanılan metafor türüdür. Günlük dilin en basit kullanımlarından, edebî eserlere kadar dilin her aşamasında bir çok örneği bulunur. Mesela “Bu gün zihnim çalışmıyor” cümlesinde soyut bir varlık olan *zihin* bir makine gibi tasavvur edilmiştir.] (33) Bkz.metafor, ontological metaphor

Equative sentence (T.....): *Anl.* İki delâlet edici ifadenin göndergelerinin özdeş olduğunu ileri sürmek için kullanılan cümle. Bir başka deyişle, aynı göndergeye sahip iki delâlet edici ifadenin tek bir cümle içinde kullanılması. Mesela “Mahur Beste'nin yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar'dır” cümlesi böyle bir cümledir:

Mahur Beste'nin yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar'dır

AHMET HAMDİ TANPINAR

(60-40)

Equivalent (T.denklik*): *Anl.* Herhangi bir dildeki ifade ile, başka bir dildeki ifadenin mânâ (sense) ve gönderim (reference) bakımından aynı olması durumu. Örnek olarak Türkçedeki “Eve gidiyorum” cümlesi ile İngilizcedeki “I am going to home” cümleleri

verilebilir. [Farklı dillerdeki ifadeler ancak dile getirdikleri olgu bakımından denk olabilirler. Ancak tanıtımda da geçtiği gibi *equivalent* terimi bir mânâ ve gönderim, yani bir kavram denkliğidir. Saussure'ün 'değer' (value) kavramına göre her dil kendi içinde bir yapı oluşturur. Yukarıdaki cümlelerde geçen Türkçe 'ev' ve İngilizce 'home' kelimelerinin göndergesi (referent) aynı olsa da, âit oldukları dildeki değerleri birbirinden farklıdır. Dolayısıyla değerleri birbirinden farklı unsurlarla kurulan cümlelerin de değeri farklı olur. Bir dilden diğerine tam çeviri yapılamamasının nedeni budur.] (149) Bkz.sense, reference, referent, value

Esthetic function (T.estetik fonksiyon): *Anl.* Kelimenin edebî ifade aracı olarak kullanılmasından doğan fonksiyon. Kelime, bir işaret (sign) olmanın yanında bir nesne gibi kullanıldığında, yani alıcının dikkati işaretleyen (signifier) üzerine çekildiğinde estetik bir fonksiyon kazanır, yeni bir bildirimde bulunur. (57-93) Bkz.sign, signifier, nominative function, expressive function, deictic function, appellative function, emotional function

Event time (T.Olay zamanı): *Anl.* Reinbach'ın teorisinde konuşma zamanı (speech time), gönderim zamanı (reference time) yanında, bircümlede belirtilen eylemin gerçekleşme zamanı. Olay zamanı, yüklemdeki zaman kipinin belirttiği zamandır. (32)Bkz.speech time, reference time

Exophora (T. Dış gönderim*): *Anl.* Dilbilimsel olmayan (extra-linguistic) bir unsura işaret etmek için bir kelimenin veya kelime grubunun kullanılması. Dilbilimsel olmayan gönderge, metne ait olmayan, metin dışı dünyaya ait olan göndergedir. Mesela, güneşin batışını arkadaşına göstermek isteyen birinin "Şuna bak" demesi gibi. Bu ifadedeki *şu*, iki kişi arasında gerçekleşen diyalogun metni içinde bulunan herhangi bir dilbilimsel unsura değil, bizzat güneşe gönderimde bulunmaktadır. İç gönderimden farklı olarak, dış gönderenin anlaşılması için başka bir ifadeye gerek yoktur.[Dış gönderge, ortak bağlam (context) içinde bulunanlar tarafından duyu veya duygu yoluyla anlaşılır.] (33) Bkz. anaphora, cataphora, exophora, homophora, cohesion, coreference, referent

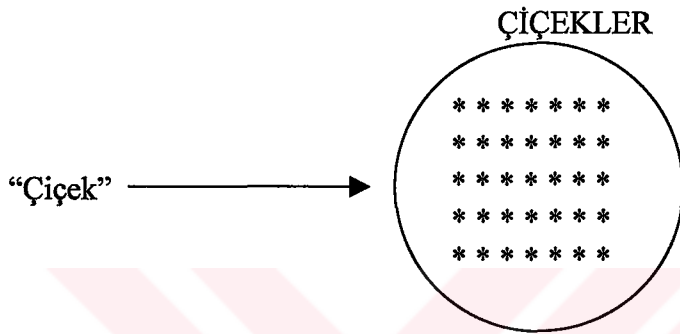
Explicature (T.Belirleme, tespit*): *Anl.* Anlamının bir bölümü kapalı ya da belirsiz olan bir ifadenin bu kapalı anlamını pragmatik unsurlarla belirleme. Mesela “Kütüphanenin süreli yayınlar bölümü Perşembe 14.00-17.00 arası kapalı olacak” cümlesinde bazı belirsizlikler vardır. Kütüphanenin hangi kütüphane olduğu, Perşembe gününün sadece belirli bir Perşembeyi mi yoksa bütün Perşembe günlerini mi kastedtiği belli değildir. İfadeye bu tür sorular sorularak anlam tesbit edilir, belirgin hâle getirilir. (11) pragmatics, implicature

Explicit negation (T.Açık olumsuzluk) : *Anl.* Açık, cümle içinde bir unsur olarak yer alan olumsuzluk ögesi (negative operator) ile oluşan olumsuz anlam. Türkçe’deki *değil* kelimesi buna örnektir. “Ahmet evli değil” cümlesinde bir açık olumsuzluk vardır. (5) Bkz.implicit negation

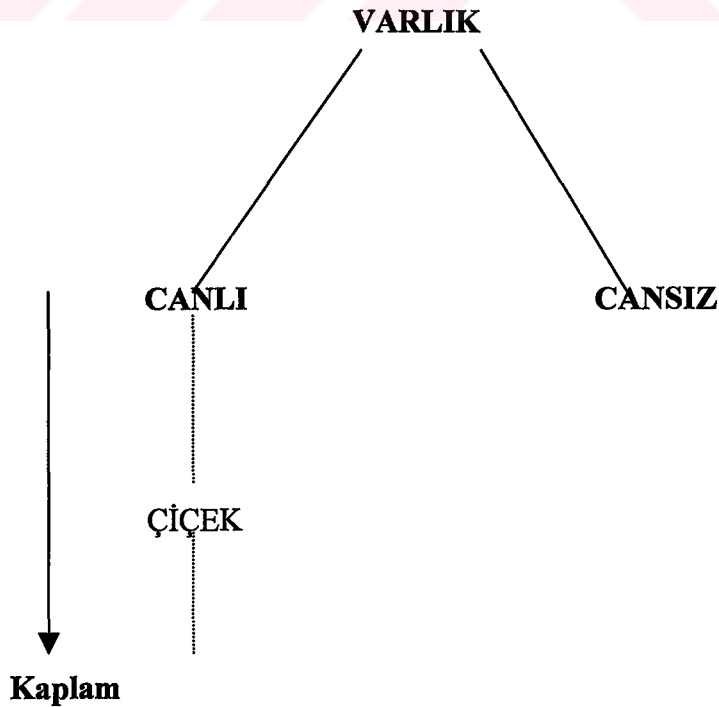
Expression (T.anlatım, ifade) : *Gen.* Bir şeyin sembol ya da semboller kullanılarak yeniden sunumu (representation). *Dil.* Dil göstergeleri aracılığıyla oluşturulan bildiri, bildirinin büründüğü dilsel biçim.(kelime, kelime grubu, cümle) Daha kapsayıcı bir tanımla ifade, bir söylemin (discourse) gösteren (signifier) bölümünü oluşturur.(4; 61; 81) Bkz.representation, discourse, signifier

Expressive function (T.ifade fonksiyonu): *Anl.* Kelimelerin duyguları, arzu ve istekleri ifade etme fonksiyonu. Duygusal (emotional) fonksiyon da denir. Bazı kelimelerin toplum tarafından belirlenmiş, sabitleştirilmiş duygusal anlamları vardır. Kelimelerin genel olarak hem adlandırma hem ifade etme fonksiyonları vardır; ancak “ah!, oh!, üf!, hey!” gibi ünlemlerin adlandırma fonksiyonu yoktur, sadece ifade etme fonksiyonu vardır. Bunlar, mesela “çınar” kelimesi gibi, bir nesneyi adlandırmaz, sadece zihnimizde duygularımızla ilgili bazı tasavvurlar canlandırır. Sıfatlar bildirişimde ferdi tercihe göre, nesnenin bir yönünü gösterirler. Bir nesnenin bir çok özelliği içinden birini seçerek, nesneyi bu özelliklerle vasıflandırmak ferdi ve subjektif bir işlemdir. “Çınar” kelimesinin aldığı sıfatlar ifade değeri taşır. Bundan dolayı sıfatlar ifade etme fonksiyonuna sahiptir. (57-91) Bkz.nominative function, appellative function, deictic function, esthetic function

Extension (T.Kaplam, O.Şümûl): Man.Anl. Bir işaret tarafından belirlenmiş nesnelere sınıfı. Felsefi anlambilimde veya dil felsefesinde kaplam, bir ifadenin delâlet (to refer) ettiği varlıklar kümesidir. Bir başka ifadeyle kaplam, bir dilbilimsel ifadenin kapsadığı ve onun uygulanabildiği bütün nesnelere oluşan bir sınıftır. Mesela “Çiçek” kelimesinin kaplamını dünyadaki bütün çiçeklerden oluşur.

Bir şeyin kaplamını söylemek demek, bir kümenin elemanlarını saymak demektir. Yani kaplam halinde yapılan bir tanım, somutlaştırma esasına dayanır. En tepesinde VARLIK bulunan bir şemada, aşağıya doğru gidildikçe kaplam elde edilir, bir kümenin fertlerine ulaşılır:

Kaplama terimi ile ilgili olarak bazı sorunlar vardır. Mesela, eğer “çiçek” kelimesi, Őu anki dünyada var olan bütün çiçekleri kapsıyorsa, bu kümenin içine daha önce yetişmiş ve yok olmuş çiçeklerin, ya da hayâlî çiçeklerin girmemesi gerekir. Araştırmacılar bu nedenle kaplama için genellikle “mümkün dünyalar” ifadesini kullanır. Bu durumda, Őu anda veya geçmişte var olan, hatta sadece zihinde var olan çiçekler de kaplama içine girer. Bir çok kaynakta kaplama, “anlam”ın anlamlarından biri olarak geçer ve temel anlam(denotation) ile özdeş kabul edilir. Aynı şekilde bazı yerlerde kaplama ve gönderge (referent) de aynı sınıfa konur. Bu kavramlar arasında hem ortaklık hem de farklılıklar vardır. Kaplama, anlamdan farklıdır; çünkü anlam bir nesnelere sınıfı değildir. Kaplama göndergeden de farklıdır; çünkü gönderge normalde tek bir nesnedir, nesnelere sınıfı değildir. Diğer taraftan kaplamanın anlama benzeyen ama göndergeden farklı olan bir tarafı vardır: Kaplama ifadenin herhangi bir durumundan (context) bağımsızdır. Oysa konuşucu göndergelere belli durumlarda işaret eder; ancak anlamı ve kaplaması olan kelimelerin zamandan ve kullanımdan bağımsız olarak göndergeleri vardır. Bununla birlikte kaplama bir dil birimi ile dilsel olmayan bir unsur birbirine bağladığı için göndergeye de benzer. Bu benzerlik ve farklılıkları bir tablo ile gösterebiliriz. [+ değerler belirtilen özelliğin o kavramda var olduğunu, - değerler ise olmadığını gösterir]

Özellikler	KAVRAMLAR		
	ANLAM	KAPLAMA	GÖNDERGE
Nesnelere kümesine işaret	-	+	-
Belirli bir ifade durumundan bağımsızlık (bağlam dışı olabilme)	+	+	-
Dili dünyaya bağlama	-	+	+

Bir ifadenin kaplamı, onun içlemi tarafından belirlenir. Bir edebî eserde yazar aynı nesneyi ifade etmek için çok değişik mecazî ifadeler kullanır. Ancak bunların kaplamı hep aynı kalır. Mesela klasik şiirimizde şâir sevgilisine “meh, serv-i hıraman, sanem, şûh-i cihan vb.” değişik ifadelerle seslenir. Bunların kaplamı “şâirin sevgilisi” dir. Bu nedenle klasik şiirde içlem halinde ifade benimsenmiştir. Biz sadece sevgilinin özelliklerini, yani içlemine (intension) biliriz. Ama sevgiliyi kaplam olarak, yani Ayşe, Fatma vs. fertler şeklinde bilmeyiz. [Tanzimat, Servet-i Fünûn ve özellikle Cumhuriyet edebiyatında ise kaplam halinde sevgililere rastlanmaktadır.] (57-16; 38; 61; 33; 32; 62; 60-78) Bkz. Intension, denotation, context, reference, referent

Extensional adjective (T.Kaplamsal sıfat) : *Anl.* Temel anlamı (denotation), onun birleştiği isme bağlı olmadığı için basit bir şekilde bir küme olarak yorumlanabilen nitelme sıfatı. Mesela *kırmızı, dişi, canlı* kaplamsal sıfatlardır. Bir kaplamsal sıfatın bir isimle birleşmesi, bu isim ve sıfatın temel anlamının kesişim kümesi olarak kabul edilir. Yani “kırmızı gül” ifadesi kırmızı nesnelere ve güller kümesinin kesişim kümesidir. Bu nedenle bu tür sıfatlara “kesiştirme sıfatları” (intersective adjectives) da denir. Ancak bunu öznel (subjective) sıfatlarla, (mesl. *büyük, büyük ev*) ya da sinkategorematik (syncategorematic) sıfatlarla (msl. *iyi, iyi insan*) karıştırmamak gerekir. (32) Bkz. Denotation, extension, intension, intensional adjective

Factive predicate (T.Faktif yüklem): *Anl.* Hükümlerinden birinin doğruluğunu gerektiren ya da varsayan yüklem. Mesela “Ahmet, Mehmet’in hasta olduğunu biliyor” cümlesi, onun önermesel hükmü olan “Mehmet hasta” doğru ise doğrudur. Faktif yüklem, faktif olmayan yüklemlerden ayırt edilmelidir. Mesela “Ahmet, Mehmet’in hasta olduğuna inanıyor” cümlesinin doğruluğu için, “Mehmet hasta” önermesinin doğru olması gerekmez. Yani bu cümlenin yüklemi faktif bir yüklem değildir. (32)

Felicity conditions (T.yerindelilik koşulları): *Anl.* Austin’in söz edimleri kuramında, edimsel (performative) bir cümlenin doğruluk ya da yanlışlığını değil, isâbetli olup olmamasını belirleyen koşullar. Bu şartlar, üç kategori halinde altı adet olarak tesbit edilmiştir:

A.1 Ortada, anlaşmaya dayalı (conventional) bir etkisi olan, kabul görmüş belli bir uzlaşımsal işlem olmalıdır. (İşlem, belli koşullarda belli kişilerce belli sözlerin söylenmesi işlemidir) Mesela karısıyla arasında resmî nikâh olan kocanın, karısını boşamak amacıyla karısına söylediği “Üçten dokuza boş ol” cümlesi geçerli değildir. Çünkü bu cümleyi söylemek, karısıyla arasında resmî nikâh olan kocanın karısını boşamak sonucunu doğruracak anlaşmaya bağlı bir işlem değildir.

A.2 Koşullar ve kişiler, işlem için uygun koşullar ve kişiler olmalıdır. Mesela nikâh töreninde nikâh memurunun evli bir erkekle bekâr bir kadına söylediği “sizi karı koca ilan ediyorum” cümlesi yerinde değildir.

B.1 İşlemin tarafları, işlemi doğru bir şekilde yerine getirmelidir. Mesela ertesi gün yağmur yağacağı konusunda bahse giren kişinin söylediği “Seninlelirasına bahse yokum ki, yarın yağmur yağacak” cümlesi yerinde değildir.

B.2 İşlemin tarafları işlemi eksiksiz bir şekilde yerine getirmelidir. Mesela nikâh masasında nikâh memurunun “Bu kadını /adamı karılığa/kocalığa kabul ediyor musun?” sorusunu sorup kadın ile erkekten “evet” cevabını almadan söylediği “sizi karı koca ilan ediyorum” cümlesi yerinde değildir.

C.1 İşlemin tarafları, işlemin belirlediği duygulara, düşüncelere, yönelimlere sahip olmalıdır. Bir söz verme ediminde, konuşan kişinin ertesi gün gelme yöneliminde olmaksızın söylediği “Söz, yarın geleceğim” cümlesi yerinde değildir.

C.2 İşlemin tarafları, sonunda, yöneliminde oldukları şeyi gerçekten yapmalıdır. Buna göre ertesi gün gelmeye söz verdiği ve gerçekten de gelme yöneliminde olduğu halde gelmeyen bir kişinin söylediği “söz, yarın geleceğim” cümlesi yerinde değildir. (3-14 vd.) Bkz.performatives

Figurative meaning (T.figüratif anlam) : *Anl.* Somut bir kavramın, soyut bir kavramı ifade etmek için kullanılması sonucu ortaya çıkan anlam. Sözelimi ağaç için kullanılan ‘dal’ kelimesinin, bilimsel ya da sanatsal araştırma ve çalışma alanları için kullanılması gibi. (149)

Figure: Bkz.Trope

Fixed expression (T.Sabit İfade): Anl. Bir dil içinde bazı kelimelerin hep aynı şekilde bir arada kullanılmaları sonucu oluşan, kimi zaman da bu sürekli birliktelikten dolayı birbirlerini çağrıştıran kelimelerden oluşan ifadeler. Mesela “İş Dünyası”, “İnsan hakları” ifadeleri buna örnektir. (14)

Fixed reference (T.Sabit Gönderim): Anl. Tek bir göndergeye işaret eden bir delâlet edici ifade.(referring expression) Özellikle özel yer adları buna örnektir. Mesela *İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü* gibi. Bu tür ifadelerin göndergesini bilmek için genel dünya bilgisine sahip olmak gerekir. Mürsel mecazlı kullanımlarda sabit ifadeler bu özelliklerinin dışına çıkarlar. Mesela: “Odamda bir *İstanbul* var” (6)

Fixed-context assumption (T.Sabit bağlam varsayımı): Anl. Belirli bir bağlam içinde yorumlanan bir ifadenin, yorum boyunca bu bağlamının hiç değişmediği varsayımı. (32)

Focus (T.Odak): Dil. Bir ifadede, cümlede ya da söylemde herhangi bir unsurun ön plana çıkartılması, vurgulanması. Odak, konuşmada fonetik vurgu ile, yazıda ise genellikle vurgulanacak kelimenin yükleme yaklaştırılması ile sağlanır. [Her dil kendine özgü sözdizimsel yapısı ile odağı gerçekleştirir.] Mantıksal anlambilim geleneğinden gelen bazı filozoflar odak kavramını genellikle önemsemezler. Onlara göre odak, cümlelerin doğruluk değerinde bir farklılığa yol açmaz ve sadece cümlenin sesle ilgili gerçekleşme biçimlerinden biridir. Bu da fonologların inceleme alanına girer. Oysa çağdaş anlambilimde odak anlambilim ve pragmatik arasındaki etkileşimin gerçekleştiği bir noktadır. Bu nedenle anlambilimin ve pragmatik arasındaki ilişkiyi anlamak için odak önemli bir kavramdır. (4; 24; 100)

Form (T.Biçim) I. Sem. Bir işaretin (sign) işaretleyen bölümü; dilde bir kelimenin ses ya da harflerle temsil edilen kısmı. **II.Anl.** Bir bildirinin ifade düzlemi. Hjelmslev’e göre bir bildirinin formu ifade(expression) adını alır o da kendi içinde biçim ve içerik (substance) olarak ikiye ayrılır. B.Pottier de buna benzer bir ayrım geliştirmiştir. Buna göre biçim, şekil ve muhteva olarak ikiye ayrılır. Biçimin şekli sesbirim (phoneme), biçimbirim (morpheme) ya da dizimdir. (sytagma) Biçimin muhtevası ise fiziksel ve

bireysel üretimle oluşur. Aynı kelimenin ya da aynı cümlenin farklı ses tonları ile söylenmesi, aynı biçimin farklı muhtevalarını oluşturur. Mesela *Günaydın* kelimesini kim söylerse söylesin, onun temel anlamı aynı kalır; ama söyleyen ses farklıdır. Bu ayırım söylemeci (enonciative) dilbilim ilkeleriyle oluşturulmuştur. (4; 57-140) Bkz. Form, enonciation

Fuzzy meaning (T.Bulanık Anlam): *Anl.* Bazı müşterek alt anlamlı (hyponym) kelimelerin anlam sınırlarının kesin olmamasından kaynaklanan anlam bulanıklığı. Mesela Türkçedeki *ırmak*, *dere* ve *çay* kelimeleri arasında bir anlam bulanıklığı vardır. Eğer ırmak, dere ve çaydan büyükse, bir akarsu hangi boyutta olduğunda ırmak olur? Bu sorun anlambilimde, aralarında anlam bulanıklığı bulunan nesnelere için “prototip” ya da “ideal tip” olarak belirlenen modellerin farklı olması ve bunların, birbirlerine ait alanları sürekli gölgelemesi olarak ele alınır. (5) Bkz.hyponymy, vagueness

Generative semantics (T.Üretici anlambilim): *Dil.Anl.* Noam Chomsky'nin yüzey yapı-derin yapı ayırımındaki derin yapının anlamsal yorum için yeterli olduğu görüşüne karşı çıkarak sözdizimle anlamsal düzeni kaynaştıran görüş. 1966'da Chomsky'nin öğrencileri J.R.Ross ve George Lakoff tarafından geliştirilen bu görüş derin yapıya karmaşık bir görünüm vererek bunun anlamsal-sözdizimsel-mantıksal bir nitelik olduğunu savunur. (4; 102; 104; 105) Bkz.deep structure, surface structure

Generic interpretation(T.Jenerik gönderim, türsel gönderim): *Anl.* Bir ismin ya da isim grubunun bir türe, bir türün üyelerine delâlet edecek şekilde yorumlanması. Bu tür isim ya da isim gruplarının göndergesi de türsel göndergedir. Aşağıdaki cümlelerde *kedi* kelimesi jenerik gönderime sahiptir:

Kedi evcil bir hayvandır.

Kediler zekîdir.

Kedi uyumayı sever.

Jenerik yorumlu cümlelere jenerik cümle denir. Anlambilim literatüründe jenerik isim, bir türün üyeleri üzerinde özel bir jenerik belirleme şekli ya da türlerin adı veya belirli betimlemesi (definite description) olarak analiz edilir. Jenerik yorumlu cümleler,

doğruluğu tek bir zaman için geçerli olmayan genellemeleri, alışkanlıkları ya da durumları ifade eder. Bir çok dilde jenerik cümleler geniş zaman çekimi veya bitmemişlik görünüşü (imperfective aspect) ile kurulur. [Jenerik yorum herhangi bir kelimenin bu tür yoruma yol açan bir gramatikal cümlede bulunması ile oluşur. Mesela *kedi* kelimesinin “*Kedi* dama çıktı” cümlesinde jenerik bir yorumu yoktur.] (32) Bkz. Definite description, imperfective aspect, specific reference

Generic sentence (Jenerik, Türsel cümle): Bkz.generic reference

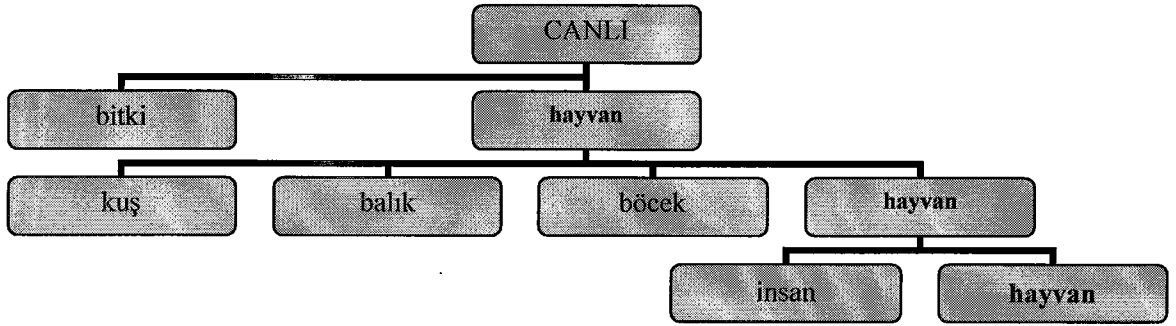
Generic seme (T.Genel anlambirimcik): Bir sınıfbirimi (classeme) oluşturan anlambirimcikler. Genel anlam birimcikler temel anlamla (denotation) ilgilidir. Bir anlambirimcik eğer genel bir kategoriye ait olma durumunu gösteriyorsa genel anlambirimciktir. Mesela *odun* ve *tahta* için /maddî/ anlambirimciği, genel olan bir anlambirimciktir. Genel anlambirimcikler farklı nesnelere ortak özellikleri ile birleştirir. Bu bakımdan içlem (intension) kavramı ile yakından ilişkilidir. (57-142) Bkz.classeme, seme, sememe, virtuem, spesific seme

Gradable antonyms (T.derecelendirilebilir zıt anlamlı): Aralarındaki zıt anlamlılık derecelendirme sıfatları kullanılarak kademeli olarak ifade edilebilen zıt anlamlı kelimeler. Mesela *sıcak* ve *soğuk* arasında derecelendirilebilir bir zıt anlamlılık vardır. Bu tür zıt anlamlılıkta çiftlerden birinin yokluğu, diğerini gerektirmez. Yani “hava sıcak değil” cümlesi zorunlu olarak “hava soğuk” anlamına gelmez. Ayrıca bu tür zıt anlamlı kelimelerin arasında başka terimler de bulunur. Mesela sıcak-soğuk çiftinin ara terimlerinden biri *ılık* olabilir. (5) Bkz.antonymy, non-gradable antonyms

Homonymy(O.müteçânis, T.eş adlılık): İşaretleneneni (signified) farklı, işaretleyeni (signifier) aynı olan kelimelerin özelliği. Mesela Türkçe’de bir renk adı olan *kara* ile “toprak parçası” anlamına gelen *kara* eş adlı kelimelerdir. Eş adlılık ile çok anlamlılık (polysemy) dilbilimde birbirinden özenle ayrılan iki kavramdır. (4; 32; 33) Bkz.polysemy, signifier, signified

Homophora : (T.....) : Bir ifadenin kültürel bilgiye ya da başka bir genel bilgiye bağlı olan göndergesi. Mesela *bebek* kelimesinin, bebekleri olan bir anne ve baba arasında kendi bebeklerine gönderimde bulunması buna örnektir: “Bebek ne yapıyor” [Bu kavramı açıklayan İngilizce kaynaklarda ayrıca, Amerika’da *the president* (başkan) kelimesinin kullanımı ve *arı* kelimesinin “Arılar bal yapar” cümlesindeki kullanımı verilmiştir. Bu ikinci örneğe göre *homophora* kavramı jenerik yorum (generic interpretation) ile aynıdır; ancak diğer örneklere göre ondan farklıdır] (33) Bkz.generic interpretation

Hyperonymy/Hyponymy (T.Üstamlılık – Altamlılık) : Birbirine göre daha genel veya spesifik olan kelimeler arasındaki anlambilimsel ilişki. Üstamlılık ve altamlılık aynı anlamsal ilişkinin iki farklı yönünü gösterir. Bu ilişki içinde yer alan üstterim ‘superdordinate’, altterim ise ‘hyponym’ adını alır. Mesela *ağaç* kelimesi *çınar* kelimesinin üstamlıdır; *çınar* da *ağaç*’ın alt anlamlıdır. Bu anlam ilişkisi kaplam (extension) ve içlem (intension) ilişkisinden doğar. Bir kelimenin altamlıları onun kaplamını, üstamlıları ise içlemine oluşturur. Bir kelimenin altamlıları arasında ‘müşterek altamlılık’ (co-hyponymy) ilişkisi vardır. Mesela *ağaç*’ın altamlıları olan *çınar*, *kavak*, *meşe*, *çam* vs. müşterek altamlılardır. Ayrıca her bir müşterek altamlı kelime birbirinin mukabilidir.(opposition) Altamlı – üstamlı ilişkisi aynı zamanda bir ‘dâhil olma’ (inclusion) ilişkisidir. Bu anlamda *lâle* ve *gül* çiçek kavramı içine dâhil edilir. Dâhil olma kavramı bir sınıf üyeliği meselesidir. Bir terim hiyerarşik sınıflamanın birkaç yerinde yer alabilir. Böyle bir kelime, anlamlarının birinde diğer bir anlamının üstterimi olabilmektedir. Mesela *hayvan* kelimesi şu anlamlarda kullanılabilir: 1- Memelileri olduğu kadar kuşları, balıkları ve böcekleri kapsamak üzere *bitki* kelimesinin mukabili anlamında 2-Kuşların, balıkların ve böceklerin mukabili anlamına gelen, hem insanları hem de vahşi hayvanları kapsayacak şekilde ‘memeliler’ anlamında 3- *insan* kelimesinin mukâbili olan ‘vahşi hayvan’ anlamında. Böylece hayvan kelimesi tabiatın hiyerarşik sınıflandırılmasında üç kez yer alır. Bunu bir şema ile gösterebiliriz:

Dâhil olma veya bir başka deyişle kapsama, mantıktaki ‘gerektirme’ (entailment) ilişkisini içermektedir. Bir cümlelerin diğer bir cümleyi gerektirmesi demek, birinci cümlelerin doğru olması durumunda ikinci cümlelerin de mantıksal temellere dayanarak doğru olması demektir. “Bu bir lâledir” demek “bu bir çiçektir” cümlesini, “bu al renklidir” demek ise “bu kırmızıdır” cümlesini gerektirir. Bu türden olan tüm örneklerde kapsanan bir terimi içeren bir cümle, bir üstterim içeren bir cümleyi gerektirir. Fakat eğer unsurların ‘tümü’ne atıfta bulunuluyorsa bu durumda bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Yani “tüm çiçekler sevimlidir” ifadesi “tüm lâleler sevimlidir” cümlesini gerektirse de bunun tersi geçerli değildir. (4;5; 32; 165-94 vd.) Bkz.extension, intension, opposition, entailment

Irony (T.İroni, Otü.istihzâ): Bir ifadenin bütünüyle farklı ve özellikle de zıt (opposite) anlama gelecek şekilde kullanılması ile oluşan mecaz (trope, figure). Retorikte ironi hakikat (literal) ve mecaz (non-literal, figurative) arasındaki zıtlık ilişkisi ile tanımlanır. Bir ifadenin ironik olduğunun anlaşılması demek, söylenen şey ile kastedilen şeyin farkını anlayabilmek demektir. Buna ‘dil ötesi farkındalık’ (metalinguistic awareness) da denir. Bu farkın anlaşılabilmesi için konuşucu ve dinleyicinin ortak bir bilişsel çevreyi (cognitive environment) paylaşması gerekir. Yani “Ahmet bir deri bir kemik kalmış” ifadesinin ironik olduğunun anlaşılabilmesi için, bildirişime katılan kişilerin Ahmet’in aslında çok şişman olduğunu bilmeleri gerekir. Bazı kaynaklarda ironinin “söylenenden *farklı* bir şeyin kastedilmesi” şeklinde tanımlanması sonucu metafor ve ironi birbirine karışabilir. Oysa ironi ile metafor arasında önemli farklılıklar vardır. Her

şeyden önce metafor bir benzerlik ilişkisine dayanır ve örneksime (analogy) yoluyla oluşur. Metaforu anlamak için, özelliklerin bir bilgi alanından diğerine aktarılması gerekir. Oysa ki ironi zıtlık veya mukabiliyet ilişkisine dayanır. İroniyi anlamak için konuşucunun niyetini anlama ve kastedtiği göndergeye bir bilgi olarak sahip olma zorunluluğu vardır. Eğer biz Ahmet'i tanımıyorsak "Ahmet bir deri bir kemik kalmış" ifadesini hakikî anlamı ile anlarız. Buna karşın "Ahmet bir melektir" ifadesinin metaforik olduğunu, Ahmet'i hiç tanımasak bile anlarız. Retorikte ayrıca edebî ve teatral bir araç olarak durum ironisi ve dramatik ironi de yer almaktadır. Durum ironisi görünüş ve gerçeklik ya da beklenen ve gerçekleşen olaylar arasındaki uyumsuzluk veya çelişkidir. Dramatik ironi ise bir eserdeki karakterin söylediği veya düşündüğü şey ile okuyucunun doğru olarak bildiği şey arasındaki tezattır. Dramatik ironi ayrıca, bir eserdeki karakterlerden birinin diğeri ile ironik ifadelerle konuştuğunu sadece okuyucunun ya da tiyatrodaki izleyicinin bilmesi, karakterlerin bunun farkında olmaması şeklinde de tanımlanır. [Anlambilim açısından ironi her şeyden önce bir anlam olayıdır ve zıt anlamlılık bilgisi ile mukabiliyet (opposition) bilgisini gerektirir. Buna bağlı olarak ironik ifadenin, söylenenin zıddının kastedilmesi olarak tanımlanması bir sorunu gündeme getirir. Derecelendirilebilir zıt anlamlılarla (gradable anonyms) kurulan bir ironik ifadede kastedilen zıt anlam tam olarak nedir? Mesela "bugün hava çok soğuk" cümlesinin ironik bir ifade olduğunu farz edersek, burada havanın çok sıcak olduğu kastedilmemiş olabilir. Çünkü 'çok soğuk' derecelendirilebilir bir zıt anlamlı çiftinin parçasıdır ve konuşucu havanın ılık olduğunu ya da çok soğuk olmadığını anlatmak istiyor olabilir. Bu nedenle bu tür ironik ifadelerde zıt anlam değil, genellikle mukabil bir anlam aramak daha doğrudur.] (38; 39; 45; 33; 40; 53; 106; 107) Bkz. Oppositon, trope, antonymy, gradable antonym, literal meaning, non-literal meaning, metaphor

Icon (T.İkon): *Anl.* Şekil ve anlam arasındaki uygunluk, benzerlik ilişkisine dayanan işaret.(sign) İkon, bir işaretin formu (işaretleyen) ile bu işaretin gösterdiği nesne veya kavram arasındaki doğal benzerlik veya analogiyi ifade eden işaret bilimsel bir görüştür. Nesnesi ile doğru bilgi elde edebileceğimiz ikonik işaretlere 'ikonik imaj' denir. Mesela bir kişinin portresi veya dildeki ses yansımaları (onomatopie) kelimeler birer ikonik

imajdır. Şekil olarak birbirine benzeyen işaretlerin işaret ettikleri nesnelere ya da olaylar arasında da benzer ilişki olduğunda buna ‘ikonik diyagram’ denir. Mesela ‘Gittik, gördük’ fiilleri böyle bir ikonik diyagram oluşturur. Buradaki ikonik işaret bu iki sözdizimsel yapıdır. Diyagramatik ikon, birinci ve ikinci derece olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci derecede, ikonik işaret herhangi bir dile bağımlı değildir. Yani gitmek ve görmek fiilleri arasında dilden bağımsız olan bir zamansal sıra vardır. İkinci derecede, işaret ettikleri kavram, olay ya da nesnelere arasında da bir benzerlik olduğu izlenimini veren formların kullanımındaki dilbilimsel ilişkiler bulunur. ‘Gittik, gördük’ fiillerinin şekli benzerliği, ikonik olarak, işaret ettikleri eylemler arasındaki bir benzerliği de akla getirir. Bu ikinci derece ikon türü halk etimolojisinde, kelime bilgisinde, ses sembolizminde ve elbette şiirde büyük rol oynar.[Türk edebiyatında bu konuda bir çok örnek bulmak mümkündür. Yahya Kemal’in “Tambûrî Cemil’in Rûhuna Gazel” şiiri buna güzel bir örnektir:

TAMBÛRÎ CEMİL'İN RÛHUNA GAZEL

*Bezm-i Cemşîd'de devran ki kadehlerle döner
Şevk şeb-tâ-be-seher raks-ı mükerrerle döner*

*Tutuşur meş'ale-i dil'le merârâ-yı huzûz
Hüsn ü aşk ortada bin mâh bin ahterle döner*

*Cümle ervâh-ı makâmât açılır arşa kadar
Rast Mâhur ile Uşşak Muhayyer'le döner*

*Kurtulur pâ-yi tarâb yerden o dem kim melekût
Yere gökten süzülüp halka-i şehperle döner*

*Her gelen rind kanar zevke bu mecliste Kemâl
Cânib-i rahmete son çektiği sâgarle döner*

Bu şiirdeki *dönmek* kelimesi bir sembol olmaktan ziyade ikonik değer taşır; “dönmek” fiilini âdeta okuyucuya yaşatır.[Saussure’ün dilde temel olarak sadece nedensiz (arbitrary) işaretler bulunduğu görüşünün aksine 20.yüzyıldaki bir çok araştırma ikonun dilin her seviyesinde (fonoloji, morfoloji, sentaks) ve hemen hemen bütün dillerde işlediğini göstermiştir. [Saussure’ün görüşü, dildeki kelimelerin temelde sembolik yani nedensiz olduğu yolundadır. Ancak bu sembolik kelimeler özel amaçlar için ikonik

değer taşıyacak şekilde kullanılabilir ve bunu sadece edebî metinlerde değil, her türlü dil kullanımında görmek mümkün olabilir. Bu nedenle Saussure'ün götüştü teorik olarak dilbilimsel işaretlerin doğası ile ilgili olup, kullanımları ile ilgili bazı özel durumları içermemektedir.] Son dönemdeki edebiyat eleştirisi prozodi, kafiye, kıtaların düzenlenmesi, metinsel anlatım (narrative) yapısı, sayfalar üzerindeki tipografik düzenleme gibi bir birçok unsur bakımından edebiyat eserlerinde de ikonun önemli bir yer kapladığını ispat etmiştir. Genelde, dildeki ve edebî metinlerdeki ikonun algılanması anlamsal olarak motive edilir. Yani yorumlama işlemi genellikle anlamdan şekle doğru gider; ancak şekil bazen bir işaretin anlamını etkileyebilir. Bunun sebebi dildeki ve edebiyattaki ikonik özelliklerin algılanmasının dâima, anlamla onun şekli ifadesi arasında bağlantı kurabilen yorumlayıcıya bağlı olmasıdır. Bütün işaretler için doğru olan şey ikonik işaret için de geçerlidir: İkonik işaret kendi kendini açıklayıcı bir özelliğe sahip değildir. [Yani bir ikonik işaretin dilbilimsel, bildirişimsel ya da edebî değeri, yorumlayıcının tutumuna bağlıdır.] Bilişsel (cognitive) dilbilimde ikon, bir dil kullanımı ile o kullanımın temsil ettiği nesne, olay, olgu ya da durum arasındaki ilişkiler olarak ele alınır. Dilde bazı ikonik ilkeler bulunur:

- 1- Nicelik (quantity) ilkesi: Şekli karmaşıklık (complexity) kavramsal karmaşıklığa denk gelir.
- 2- Yakınlık ilkesi: Kavramsal uzaklık, dilbilimsel uzaklığa uyma eğilimindedir.
- 3- Ardışık düzen ilkesi: Tasvir edilen olayların ardışık düzeni konuşma düzenine yansır.

Bilişsel dilbilime göre ikonik kodlama ilkeleri dilde doğal eğilimlerdir ve bizim bilişsel ve biyolojik oluşumumuzun bir parçasıdır.(69; 40; 62; 109) Bkz. Arbitrary, symbol, icon, index, indexicality, sign

İdiom (T.deyim) : *Anl.* Anlamı, kurucu öğelerinin tek tek anlamına bağlı olmayan anlam birimi ya da ifade. Deyimler ait oldukları dillerde farklı bazı özelliklere sahip olsalar da ortak özelliklere de sahiptirler. Bu özelliklerin başında deyimlerin tek bir anlam birimi olarak görev yapmaları gelir. Bir diğer önemli özellik deyimleri oluşturan

unsurlardan en az birinin hakikî (literal) anlamda olmamasıdır. Bir çok deyimde unsurların tümü de hakikî anlamda değildir. Mesela “Etekleri zil çalmak” deyiminde ne *etek*, ne *zil* ne de *çalmak* hakikî anlamındadır. Deyimleri oluşturan unsurların arasına anlam açısından uygun olsa bile genellikle başka unsurlar sokulamaz; ayrıca unsurların yerine aynı anlam alanından başka unsurlar konulamaz. Mesela “eteklerinin zili çalıyordu” veya “etekleri çan çalıyordu” gibi ifadelerin deyimsel anlamı ortadan kalkar. Deyimlerin bir diğer özelliği de dilde artık kullanım sıklığı azalmış ve hatta hiç kullanılmayan unsurları taşıyabilmeleridir. Bazı dilbilimciler *hanımeli*, *Çanakkale* gibi birleşik kelimelerin de deyim kabul edilebileceklerini söylerse de buna karşı çıkan dilbilimcilere göre deyimlerin daha karmaşık (complex) bir yapısı olmalıdır. Deyim, eşdizimlilikten (collocation) farklıdır. Eş dizimli ifadelerin anlamı deyimler gibi sabit değildir ve deyimlerin temel şartı olan metaforik kullanım eşdizimlilik için şart değildir. Frege’nin birleşimsel anlambilim (compositional semantics) kuramına bağlı olarak, bir cümlenin anlamının, cümlenin kurucu öğelerinin anlamının toplamına bağlı olması deyimlerin anlam özelliği ile karıştırılmamalıdır. (32; 33; 24; 40; 14) Bkz.collocation, compositionality principle

Illocutionary act (T.edimsöz edimi): *Anl.* Austin’in *How to Do Things with Words* (1962) adlı eserinde ortaya koyduğu ve daha sonra öğrencisi John R.Searle tarafından geliştirilen söz edimleri (Speech Acts) kuramına göre düzsöz ediminde (locutionary act) bulunan kişinin bu edimde bulunurken yerine getirdiği edim. Başka bir deyişle, iletişim ortamlarında konuşan kişilerin dinleyen kişilere bir şey söylerken gerçekleştirdikleri işler birer edimsöz edimdir. Mesela kişi “Ayşe okula gitti” dediğinde bildirme ediminde, “Ayşe okula gitti mi” derken soru sorma ediminde, “köpek ısıracak” dediğinde uyarma ediminde bulunur; bunun dışında başka cümlelerle bilgi verme, randevu verme, yalvarma, emretme, rica etme, betimleme vb. edimlerde bulunabilir. Austin’e göre, bir şey söylerken yerine getirilen bu edimler, söylenen şeyin, yani belli bir iletişim ortamında üretilen cümlelerin “edimsöz güçleri”dir. (illocutionary force) İletişim ortamlarında kullanılan cümlelerin işlevini gösteren bu güç hep göz ardı edilmiş ve sorun düzsöz düzeyinde ele alınmıştır. Oysa düzsöz düzeyinde sorun bir “anlam” (meaning), yani bir ‘anlatmaya çalışma ve gönderim’ (sense and reference) sorunu;

edimsöz düzeyinde ise “güç” (force) sorunudur. Bu ikisi, yani anlam ve güç birbirinden ayrılmak zorundadır. Austin iletişim sırasında kullanılan cümlelerin taşıyabilecekleri edimsöz güçlerinin, başka bir deyişle cümle söylenirken yerine getirilebilecek edimsöz edimlerinin sayısının binlerle ifade edilebileceği görüşündedir. Ona göre, bir dilin söz varlığında yer alan ve bu güçleri adlandıran fiillerin sayısı bunun kanıtıdır. Ancak, yine de bunları beş başlık altında toplamak olanaklıdır:

1 - Karar belirticiler (verdictives) : Bir karar bildirilirken sözcelenen(utterance) cümlelerin (örneğin bir jurinin, bir yargıcın, bir hakemin kararını bildirirken kullandığı cümlelerin) edimsöz güçlerini içerir. Burada, verilen ya da bildirilen kararın kesin olması gerekmez. Bu bir tahmin, bir sanı, bir takdir de olabilir. Karar belirticiler için önemli olan, şu ya da bu nedenle hakkında tam bir karara varılamayan bir şeyle (bir olguyla, bir değerle) ilgili bir bulgunun dile getirilmesidir.

2 - Yaptırıcılar (exercites) : Bir güç, bir hak, bir erk kullanılırken sözcelenen cümlelerin taşıdığı edimsöz güçlerini kapsar. Örneğin atama, oyunu belirtme, emretme, üsteleme, önerme, uyarma birer yaptırıcıdır.

3 – Yükleyiciler (comissives) : Söz verme gibi konuşan kişiyi bir şey yapmakla yükümlü kılan sorumluluklar altına girilirken sözcelenen cümlelerin edimsöz gücü bu kategoriye girer. Bunun yanı sıra , söz verilmeksizin bir yönelim dile getirilirken kullanılan cümlelerle, birini desteklemek gibi daha belirsiz durumlarda üretilen cümlelerin edimsöz güçleri de bu kategoriye girer. Austin yükleyicilerin yaptırıcılarla ve karar belirticilerle yakın bağlantıları olduğuna dikkat çeker.

4 – Davranış belirticiler (behavitives): Austin’e göre çok karmaşık olan bu edimsöz gücü tutumlarla ve davranışlarla ilgilidir. Örneğin, özür dileme, kutlama, saygı sunma, taziyede bulunma, beddua etme, meydan okuma bu sınıfa girer.

5 – Serimleyiciler (expositives): Austin tanımlamakta güçlük çektiğini belirttiği bu son edimsöz gücünü şöyle açıklar: Bunlar sözcelediğimiz cümlelerin bir muhakemenin (uslamlama) ya da bir söz alış verişinin akışı içindeki yerini; daha genel bir anlatımla iletişim sırasında cümlelerimizi nasıl kullandığımızı gösterir. Örneğin yanıtlama, kabul etme, varsayma, açıklama birer serimleyicidir.

Searle de edimsöz edimlerini (1) “kesinleyiciler” (assertives), (2) “yönelticiler” (directives), (3) “yükleyiciler” (commissives), (4) “dışavurucular”(expressives), (5)

“bildirgeler” (declarations) olarak beş gruba ayırır. Bu edimlerden hangisinde bulunulduğunu belirlemek için sözcenin nasıl kullanıldığını belirlemek gerekir. Sözü söyleyen bir soru mu soruyor, yoksa bir soruyu mu yanıtlıyor? Bir bilgi, bir güvence mi veriyor yoksa bir uyarıda mı bulunuyor? Bir karar mı yoksa bir niyet mi açıklıyor? Bir dilekte mi bulunuyor yoksa bir eleştiri mi yapıyor? Bir betimle mi yapmakta yoksa bir belirleme mi? Sözcenin nasıl kullanıldığının belirlenmesi, onu kullanan kişinin niyetini belirlemeyi gerektirir. Yani, edimsöz edimi, düzsöz ediminin kendisini aşan bir niyetle yapılmasını gerektirir.(33; 111; 2-88; 112; 3-21 vd.) Bkz. Speech acts, locutionary act, perlocutionary act, illocutionary effects

Illocutionary effects(T.Edimsöz etkileri) : *Anl.* Hangi türden olursa olsun bir edimsöz ediminin (illocutionary act) başarılı bir şekilde yerine getirilmesi için yaratılması gereken etkiler. Austin bu etkileri üçe ayırır:

1 – Kavramanın gerçekleşmesi (securing uptake): Cümle sözcelenirken (a) göndermede bulunulan şey, (b) anlatılmaya çalışılan şey, (c) bu sırada yerine getirilen edimsöz edimi dinleyen kişi tarafından anlaşılmadıkça söz konusu edimsöz edimi başarılı bir şekilde yerine getirilmiş olmaz. Bir edimsöz ediminin başarılı bir şekilde yerine getirilmesi buna, yani düzsözün (locutionary) anlamının ve gücünün anlaşılmasına bağlıdır. Dolayısıyla, iletişim sırasında konuşan kişinin, mesela “Köpek ısıracak” derken yerine getirdiği uyarma edimsözünün başarısı, dinleyen kişinin,

- a. konuşan kişinin ‘köpek’ ile, biraz önce gördükleri kuyruklu, sivri dişli, havlayan, dört ayaklı yaratığa göndermede bulunduğunu,
- b. konuşan kişinin ‘ısıracak’ ile o yaratığın kendilerine zarar vermek üzere amacıyla harekete geçmek üzere olduğunu anlatmaya çalıştığını,
- c. konuşan kişinin söz konusu cümleyi söylerken kendisini uyardığını kavramasına bağlıdır.

2 – Etkisini gösterme (taking effect): Edimsöz edimlerinin, olayların akışında değişiklik yaratan bir takım etkileri olur. Olayların akışında bir değişiklik yaratmayan, yani etkisini göstermeyen bir edimsöz edimi başarılı olamaz. Örneğin konuşan kişinin “Bu çocuğa Ahmet adını veriyorum” sözlerini sözcelerken yerine getirdiği ad verme

ediminin başarısı, o andan sonra bu çocuğun o adla göndermede bulunulmasına, söz gelişi “Mehmet” adıyla göndermede bulunulmamasına bağlıdır.

3 – Gerekli tepkinin verilmesi ya da ardışık davranışın gösterilmesi (inviting a response or sequel): Bir çok edimsöz edimi, anlaşma (convention) yoluyla, belli bir tepkinin verilmesini ya da ardışık bir davranışın gösterilmesini gerektirir. Örneğin emir, emrin yerine getirilmesini; söz verme, sözünde durulmasını gerektirir. Dolayısıyla bu edimsöz edimleri, gerekli kıldıkları tepki gösterilmez ya da gerektirdiği ardışık davranışta bulunulmazsa başarısız olurlar. (3-22 vd.) Bkz. speech acts, locutionary act, illocutionary act, perlocutionary act

Illocutionary force: Bkz. illocutionary act

İmplicature (T.zımnîlik): *Anl.* Bir ifadeden çıkarılan, ancak ifade içinde dilbilimsel olarak bulunmayan ve ifadenin doğruluğu için şart olmayan şey. Mesela “Bazı komşularımı çok seviyorum” cümlesi bir çok bağlamda (context) “bazı komşularımı sevmiyorum”u zımnî olarak anlatır. ‘İmplicature’ terimini ilk olarak Paul Grice, 1967 yılında kullanmıştır. Grice bir kelimenin herkesçe bilinen, temel, değişmez bir anlambilimsel (semantic) anlamı olduğu yolundaki geleneksel görüşü kabul etmez; eğer anlambilimsel anlam diye bir şey varsa, bunun, bir kelimenin bütün bireysel kullanımlarının bir soyutlaması olabileceğini söyler. Grice’a göre bir kelimenin anlamı, konuşucunun onu kullanarak kastedtiği şeydir. Onun geliştirdiği zımnîlik kavramı da anlambilimsel zımnîlik kavramından farklı olan bir pragmatik zımnîliktir. Mesela “Ahmet ya Ankara’da ya da İstanbul’da” cümlesinin zımnî olarak anlattığı “Ahmet’in nerede olduğunu bilmiyorum”, bu cümlede geçen ‘ya ... ya da...’nın anlambilimsel bir özelliği değildir. Grice ortada geçerli bir sebep olmaksızın konuşucunun böyle net ve sağlam olmayan bir ifadede bulunmaması gerektiğini söyler. Bu cümlenin dinleyicisi, konuşucunun Ahmet’in nerede olduğunu bilmediğini bu ilkeye bağlı olarak anlar. Semantik zımnîlik ile pragmatik zımnîlik arasındaki en önemli fark, semantik zımnîliğin iptal edilememesine rağmen, pragmatik zımnîliğin iptal edilebilmesidir. Mesela “Ahmet sigarayı bıraktı” cümlesi, Ahmet’in sigara içtiğini zımnî olarak anlatır. Ancak buradaki zımnîlik “Ahmet hiç sigara içmemiş olduğu halde sigarayı bıraktı” şeklinde iptal

edilemez. Çünkü burada semantik bir zımnîlik vardır. [Bu tür zımnîlik aslında bir ‘gerektirme’dir (entailment)]Oysa “Ahmet ya Ankara’da ya da İstanbul’da; ben hangisinde olduğunu biliyorum ama sana söylemeyeceğim” diyerek “Ahmet ya Ankara’da ya da İstanbul’da” cümlesinin pragmatik îmâsı iptal edilebilir. Grice zımnîliği ‘konuşma zımnîliği’ (conversational implicature) ve ‘uzlaşma zımnîliği’ (conversational implicature) olarak ikiye ayırmıştır. (11; 33; 113) Bkz. Context, entailment, conversational implicature, contentional implicature

Indefinite reference (T.Belirsiz gönderim): *Anl.* Dinleyici/okuyucu tarafından bilinmeyen bir göndergeye(referent) işaret ederek yapılan gönderim. Mesela “Bizimle baloya gelmedin; yemek çok güzeldi” diyen kişi belirsiz bir gönderimde bulunmaktadır. Bu ifadedeki “balo” dinleyici için belirlidir ama “yemek” belirsiz bir gönderimde bulunur. (6) Bkz.reference, referent

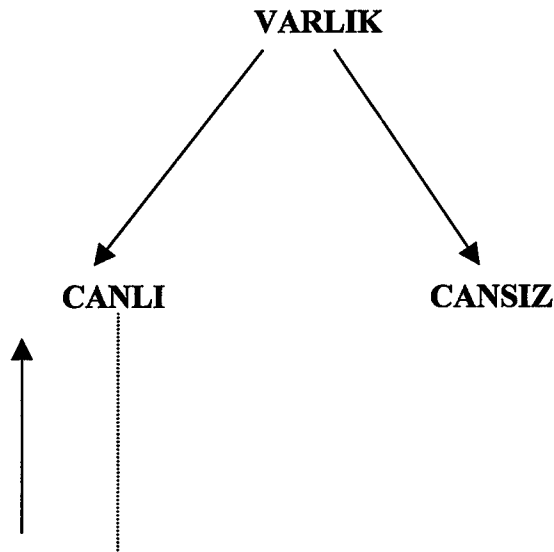
Index, Indice (T.Belirti): *Anl.* 1. Bir kelimenin ya da ifadenin, içinde bulunduğu bağlam (context) ile kurduğu ilişki. 2. Peirce’ün tasnifindeki üç işaret türünden biri.(icon, indice, symbol). Bu tür işaretlerde, nesne ile işaret arasında doğal bir belirti ilişkisi vardır. Mesela bir yerden duman çıkması, orada ateş yandığının belirtisidir. Belirtinin doğal dillerdeki karşılığını ise gösterici (deictic) ifadeler oluşturur. [(70; 114) Bkz.context, icon, symbol, deixis, sign

Inference (T.Çıkarım): *Man.* Tümdengelim ya da tümevarım yoluyla, var olan bilgilerden yeni bilgilere ulaşma. *Anl.* Bir cümle ya da sözcüden çıkarılması mümkün olan sonuç. ‘Çıkarım’ terimi anlambilimde gerektirmeyi (entailment) için alan daha genel bir terim olarak kullanılır. Bütün gerektirmeler bir çıkarımdır; ama bütün çıkarımlar gerektirme değildir. (38; 39; 60-279) Bkz.entailment

Implicit negation (T.Kapalı olumsuzluk) : *Anl.* Herhangi bir olumsuzluk ögesi (negative operator) ile değil, kelimelerin anlamı ile oluşan olumsuzluk. Mesela “Ahmet teklifi reddetti” cümlesinde bir olumsuzluk ögesi bulunmamasına rağmen ‘reddetmek’ fiilinden dolayı bu cümle olumsuzdur. Kapalı olumsuzluğun bir diğer şekli de

varsayımsal önermelerde (hypothetical proposition) görülür. Mesela “Keşke ben de gelmiş olsaydım” cümlesinde bu tür bir kapalı olumsuzluk vardır. [Açık ya da kapalı yerine “gramatikal” ve “anlamsal” (semantic) olumsuzluk terimleri bu kavramlar için daha uygun olabilir.] (5) Bkz.negation, explicit negation

İntension (T.içlem, O.tazammun): Anl. Bir kavramın kaplamı (extension) içine giren bütün nesnelere ortak olarak sahip olduğu ve bu nesnelere kaplam içinde bulunmayan diğer nesnelere ayıran özellikler kümesi. Bir başka deyişle içlem, bir kavramın kaplamına hangi nesnelere girdiğini belirlemek için gerekli ve yeterli şartlardan oluşur. Eğer bir kavram, içine aldığı bireylerin ortak niteliklerini, özelliklerini gösterirse o nitelikler kavramın içlemini oluşturur. Ahmet, Mehmet, Ayşe gibi bireyleri insan kılan akıllılık, hareketlilik, duyarlılık gibi nitelikler “insan” kavramının içlemini oluşturur. Daha pratik bir şekilde söylemek gerekirse “İnsan nedir?” sorusunun cevapları insan kavramının içlemidir. (“Kim insandır?” sorusunun cevapları ise insan kavramının kaplamıdır.) Sözlüklerde yapılan tanımlar çok zaman içlem halinde tanımdır; yani sözlükler bir kavramın tanınmasını sağlayan nitelikler kümesini verir. Kaplamları aynı olan ifadelerin içlemleri farklıdır. Mesela “Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı” ile “Türklerin ulu önderi” ifadelerinin kaplamı aynıdır; ancak bu ifadelerin içlemi farklıdır. Birinci ifade Atatürk’ü Türkiye’nin ilk cumhurbaşkanı olma özelliği ile tanımlar; ikinci ifade ise Türklerin ulu önderi olma özelliği ile tanımlar. [Bu nedenle içlem genel olarak anlambilimde yan anlam (connotation) ile özdeş kabul edilir.] Bir kavramın içlemi, varlıklar sınıfında onun ait olduğu bir üst sınıfa verir; dolayısıyla içlem –kaplama mukabil olarak – bir soyutlamadır. En tepesinde VARLIK bulunan bir şemada yukarı doğru gidildikçe içlem elde edilir:

çilem Ahmet

İnsanların nesnelere kaplam halinde bilmesi mümkün değildir; çünkü hiç kimse dünyadaki bütün insanları bilemez. Nesnelere çilem halinde bilinir. Çilemsel bilgi, yeni görülen bir nesneyi, bilinen bir kavramın kaplamına dahil edip etmeme imkânını sağlar. [Çilemin edebiyatta çok önemli bir yeri vardır. Mesela divan şiirinde şâir, sevgilisinin adını söylemez; onun özelliklerini sıralar: *meh-i tâbân*, *serv-i revân*, *mû-meyân* vs. Yani sevgiliyi çilem halinde verir.] (57-15,16; 38; 32; 62; 115) Bkz. Extension, connotation

İntensional adjectives (T.çilemsel sıfatlar): *Anl.* “Eski başkan” veya “müstakbel anne” gibi yapılarda yer alan ve ‘eski’ ya da ‘müstakbel’ varlıklar kümesi olarak yorumlanamayan sıfatlar. *Eski başkan* ifadesi hem başkan olan hem de eski olan bir bireye değil, önceki bir zamanda başkan olan bir bireye işaret eder. (32) Bkz. İntension, extension, extensional adjectives

İnterpretative semantics (T.yorumlayıcı anlambilim): *Anl.* Anlam incelemesine ayrıcalık tanıyarak işaretler (sign) yerine metinler (text) üzerinde odaklanan ve anlamı ‘yorum’ olarak tanımlayan anlambilim anlayışı. (118) Bkz.Giriş Bölümü, “Anlambilimsel Modeller”

İnterpropositional relations (T.önergeler arası ilişkiler) : *Dil.Anl.Man.* Bir metnin kelime grupları, cümleleri veya daha geniş parçalarının ifade ettiği önergeler veya önerme grupları arasındaki açık veya çıkarım yoluyla elde edilen tutarlılık ilişkisi. Mesela “Ben açım; bir lokantaya gidelim” sözcesinde parçalar arasındaki ilişki gibi. Önergeler arası ilişkiler metin parçaları arasındaki tutarlılık (coherence) olarak görülebilir. Önergeler arası ilişki kavramı çeşitli araştırmacıların farklı terminolojiler içinde, metin yapısı tutarlılığı için kullandığı terimler için bir üst başlık olarak kullanılmaktadır. (33) Bkz.meaning-purpose relation, reason-result relation, causal relation, coherence

Isotopy (T.yerdeşlik): *Anl.* Bir anlam kategorisinin metin boyunca devamlılığı ya da bir söylem (discourse) çerçevesinde anlamsal tutarlılığı, bildirinin bir anlam bütünü

olarak kavranmasını, tek yönlü anlaşmayı sağlayan uyum; aynı düzlemde yer alan öğelerin oluşturduğu, çok anlamlılığı engelleyen ve anlambirimcik (seme) yinelemelerinden doğan uyumluluk. Yerdeşlik, A.J.Greimas'ın *La Sémantique Structurelle* adlı eserinden hareketle Paul Ricoeur'un daha da geliştirdiği bir kavramdır. Greimas'a göre yerdeşlik bir anlam birimidir. Anlambilime ait kategorilerin tekrar kümelerine bu ad verilir. Yerdeşlikler, bir sözün veya bir yazının bütünlük halinde yorumlanmasını ve belirsizliklerin azalmasını mümkün kılar. Bir metin tematik devamlılıklarla gelişir. Bu tematik devamlılıklar yerdeşliği oluşturur. Süreklilik gösteren bu anlamlı bölümler olmazsa bir metin anlaşılabilir. Aynı gerçeklik alanını ifade eden bir metin parçası, bir yerdeşlik alanı oluşturur. Yerdeşlikler metnin anlamının dondurulmasını sağlar. Bir metinde yer alan kelimelerin hangi anlamının geçerli olduğunu yerdeşlik alanı belirler. Böylece değişik anlamları olan kelimelerin geçerli anlamlarından oluşan sağlam, donmuş bir anlam bütünlüğü elde edilir. Metaforlar edebî eserlerde mürsel mecazların aksine ânî yerdeşlik değişimleri yaratırlar. Mesela "soğğun saldırısı" sözünde "kış" yerdeşliği yerini âniden "savaş" yerdeşliğine bırakır; yani başka bir gerçeklik alanına geçilir. Bir döneme, bir edebiyata ait yerdeşliklerin araştırılmasından 'dilbilimsel alan' yahut 'kavram alanı' (conceptual field) fikrine ulaşılmıştır. (57-87 vd; 40; 4) Bkz.conceptual field, disccourse, seme

Katz-Fodor semantics (T.Katz-Fodor Anlambilimi) : *Anl.* Chomsky'nin öğrencileri olan Katz ve Fodor tarafından 1963 yılında geliştirilen ve bir anlambilimsel bileşenin (semantic component) sözlük unsurları (lexical items) ve kelime grupları için anlambilimsel bir sunum (representation) sağladığı yolundaki anlabilim yaklaşımı. Mesela *anne* kelimesinin anlam belirticileri /insan/, /yetişkin/ ve /kadın/ ; anlambilimsel ayırt edicisi ise /çocuk sahibi/'dir. Katz ve Fodor'a göre 'çocuk sahibi' olmak, *kadın* kelimesinin anlambilimsel kombinasyonlarından biridir; yani anlambilimsel bir sunumdur. Anlambilimsel sunumlar, anlambilimsel primitiflerden oluşan kavramlardır; bu primitiflere Katz ve Fodor analiz edilmeyen birim olarak 'bakiye' (residue) adını verir. Katz ve Fodor üretici bir sözlükbilimi (lexicology), başka bir deyişle bu bilim dalının terimleriyle bir dilin bütün sözlüksel biçimlerini üretebilecek kuralları tanımlamayı denemişlerdir. Onların asıl amacı bir sözlük hazırlamaktır.Bu, her

maddeyi önce dilbilgisi belirticileri (isim, sıfat, fiil, eril, dişil vb) sonra da anlam belirticileri (hayvan, insan, erkek, dişi vb)ve/veya seçme kısıtlamalarını belirleyen ayırıcılarını göstererek tanımlayan bir sözlüktür. Bu teorideki fiziksel nesne, hayvan, vs. anlam belirticileri Aristoteles'in mantık kategorilerinin yeniden düşünülmüş biçimleridir. (32; 116; 28-118 vd.) Bkz.semantic component, lexical items, representation

Knowledge of the culture (T.kültür bilgisi): Bkz.context

Knowledge of the world (T.dünya bilgisi): Bkz.context

Lexeme (T.sözlükbirim): *Dil.Anl.* Bir dilin söz varlığını (lexicon) oluşturan, sözlükte bir madde başı olarak yer alan birimler. Sözlükbirimin farklı tanımları vardır. Mesela bazı kaynaklarda *lexeme*, dilde anlambilimsel bir yorumu olan en küçük birim olarak gösterilir. Buna göre 'gideceğim' bir *lexeme*'dir. Türkçede tek kelimedenden oluşan bu *lexeme* farklı dillerde daha fazla kelimedenden oluşabilir. Mesela İngilizcede 'gideceğim', 'I will go' şeklinde üç kelimedenden oluşan bir *lexeme*'dir. Bu tanıma göre *lexeme* için "sözlükbirim" karşılığı kullanılamaz. Ancak daha yaygın olan tanıma göre *lexeme* sözlükte madde başı olarak yer alan ve cümlelerde çekimli şekilleri ile varyantlar oluşturan en küçük anlamlı birimdir. Mesela 'Ahmet gidiyor', 'Ahmet okula gitti' ve 'Ahmet gidecek' cümlelerinin yüklemi tek bir sözlükbirim olan *git-*'in varyantlarından oluşmaktadır. Bu en küçük anlamlı birim bazen birden fazla kelimedenden oluşabilir. Türkçedeki *eğri büğrü*, *yardımsever*, *yardım etmek* gibi sözlükbirimler örnek olarak verilebilir. Bir başka tanıma göre bir sözlük biriminin ifade ettiği anlamların tamamına *lexeme* denir. *Lexeme*'i oluşturan her anlama anlambirim (sememe), anlambirimi oluşturan anlambirimciklere *seme* adı verilir. Mesela 'göz' *lexeme*'inin "görme organı", "bölüm, çekmece, raf.." gibi anlambirimleri vardır. Bunlardan birincisi, yani "görme organı" ayrıca "varlık", "organ", "gören şey" gibi anlambirimciklere (*seme*) ayrılır. (33; 40; 62; 119; 121; 57-85) Bkz.lexicon, sememe, seme

Lexical ambiguity: Bkz.ambiguity

Lexical category (T.Sözlüksel kategori): *Anl. Dil.* Bir dilin söz varlığını oluşturan unsurların gramer, kelime sınıfı, gramer sınıfı olarak da adlandırılan kategorileri. Sözlüksel kategoriler temel (major) ve yardımcı(minor) olmak üzere ikiye ayrılır. Her dilde isim ve fiil olmak üzere en az iki temel kategori vardır. Bir çok dilde sıfat ve zarf olarak iki temel kategori daha bulunur. Bağlaç, edat gibi kategoriler ise yardımcı kategorileri oluşturur. (33) Bkz. Lexeme

Lexical database (T.sözlüksel veritabanı): *Dil.Anl.* Bir dilin söz varlığını oluşturan anlambirimlerin (morpheme) çeşitli ölçütlere dayanarak yapılmış tasvirî dökümü. Bir sözlüksel veritabanı, her bir anlambirimin bir konuşma parçası olarak kullanımını, tanımını, anlamını gösteren basit cümleleri, o anlambirimin bir kültür içindeki yerini gösteren notları, diğer anlambirimlerle arasındaki anlambilimsel ilişkileri içeren çok yönlü bir sözlük çalışması olarak da tanımlanabilir. (33) Bkz.Morpheme

Lexical field (T.sözlüksel alan): *Dil.Anl.* Aynı gerçeklik düzlemini belirten sözlüksel birimlerin (lexical item, lexical unit, lexie) oluşturduğu yapısal düzen. Bazen özdeş olarak kullanılsa da anlamsal alan (semantic field) ile sözlüksel alan birbirinden farklıdır. Anlam alanı bir kelimenin değişik kullanılışlarıyla meşgul olurken sözlüksel alan aynı gerçeklik alanına ait bütün kelimelerle ilgilidir. (Sözlüksel alan için “kelime alanı” da denir) Mesela bir teknik alanla ilgili kelimeler sözlüksel alan yaratabilir. Sözlüksel alan art zamanlı ve eş zamanlı dil olgularından yola çıkılarak tesbit edilebilir. Mesela belli bir döneme ait askerî terimler bir sözlüksel alan olarak ele alınabildiği gibi, askerî terimlerin gelişimi üzerinde yapılan bir çalışma da bir sözlüksel alan çalışmasıdır. Bunun dışında bir metinde veya bir metin kümesinde aynı teme bağlı olan kelime ve deyimlere de “kelime alanı” denir. Mesela Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirlerinde “ölüm” teması ölümlü ilgili geniş bir kelime alanı yaratır:

Okşamaya vakit kalmadı

Arabasında gülümseyen çocuğu;

Bir cenaze geçiyordu caddeden

Aldı götürdü beni bir şey

Cenazenin peşinden

Ölenle beraber öldüm;

Bir buçuk metre boyunda;

Elli santim genişliğinde

Bir çukura gömüldüm.

Gerisini kabristandan dönenlere sor

(57-134; 4) Bkz.semantic field, lexie

Lexical meaning (T.sözlük anlamı): *Anl.* Bir kelimenin, fiziksel dünya veya soyut kavramlarla ilişki içinde olmayan ve cümle içinde kullanılarak herhangi bir gönderimde (reference) bulunmayan anlamı. Sözlüksel anlam bazı kaynaklarda anlambilimsel anlam (semantic meaning), bağlam dışı anlam (decontextualized meaning) veya soyut anlam (abstract meaning) olarak da bilinir. Bir kelimenin sözlük anlamı, kelimenin nesnel-mantıkî anlamını, duygusal anlamını ve adlandırma anlamını içine alır. Sözlük anlamı, kelimenin anlam yapısını oluşturur. [Bazı dilbilimciler ve dil felsefecileri anlamın ancak kullanımla oluşabileceğini belirtirler. Bu durumda ancak pragmatik bir anlamdan bahsedilebilir. Buna bağlı olarak sözlük anlamı ya da anlambilimsel anlam, bir kelimenin kullanımlarının genelleştirilmiş ve soyutlanmış anlamıdır. Bir kelimenin sözlük anlamında kullanılıp kullanılmadığının anlaşılması için de bağlama (context) gerek vardır. Yani sözlük anlamı teorik bir anlamdır] (57-90 vd.; 123; 124) Bkz.abstract meaning, context

Lexical negation (T.sözlüksel olumsuzluk): *Anl.* Bir cümledeki olumsuzluğun, cümle içindeki bir veya birkaç kelimenin anlam yapısından kaynaklanması. Türkçedeki *-sız/-siz/-suz/-süz* ekiyle yapılmış kelimeler bu tür olumsuzluğa sahiptir. Mesela “Ahmet mutsuz” cümlesinde sözlüksel olumsuzluk vardır. Sözlüksel olumsuzluğun bir diğer türü de şeklen olumlu görünen cümlelerdeki bir kelime veya kelime grubunun cümleye olumsuz anlam katmasıyla oluşur. Mesela “Ahmet kütüphaneye *çok az* gider” cümlesi “Ahmet kütüphaneye hemen hemen hiç gitmez” gibi bir olumsuz anlama sahiptir. (5) Bkz.negation, external negation

Lexical semantics (T.kelime anlam bilimi): Anl. Kelimelerin anlamını ve kelimeler arası ilişkileri inceleyen anlambilim dalı. ('sözlüksel anlambilim' de denir). Bu alan, dilbilimde çeşitli adlarla anılan, genel dilde *kelime(word)* olarak adlandırılan öğeleri, bunların türemiş ve başka öğelerle bir araya gelmiş biçimlerini anlam açısından inceleyen bir anlambilim dalıdır. Bu dal belli bir bağlamı (context) hesaba katmadan kelimeleri ele alarak bir nesnenin, bir duygu, düşüncenin belli ses birleşimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yol, bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi (denotation), tasarımlar, duygu değerleri, yan anlamlar (connotation), sahne oldukları çeşitli aktarmalar, eşanlamlılık (synonymy), eş adlılık (homonymy), zıt anlamlılık (antonymy) gibi konuları aydınlatmaya yönelir. Sözlük birimlerine bağlı olarak anlamın türleri, art zamanlı incelemelerle ortaya konan anlam değişimleri gibi sorunlar bu alanda öteden beri ele alınmaktadır. Sözlüksel alan (lexical field), sözlük bilimi (lexicology) gibi kavram ve disiplinler de kelime anlambilimi içinde değerlendirilir. Kelime anlam biliminin incelediği sözlüksel unsurlar, bir kelime grubunun ya da cümlenin anlamını oluşturan temel unsurlar olduğu için kelime anlam bilimi aynı zamanda sözdizimi (syntax) ile de ilgilenir. Kelime anlam bilimi bu geleneksel konuların dışında kelimelerin fonksiyonları (expressive, emotional, deictic, nomicative) , kelime varyantları ve kelime motifleşmesi gibi konularla da ilgilenir. Bir kelimenin, kendisiyle fonetik, morfolojik ve anlambilimsel yönden ilişkili olan ve anlam bağı taşıyan diğer kelimelere *kelime varyantları* denir. Bunlar fonetik, morfolojik ve semantik varyantlar olarak üçe ayrılır:

- a-) Fonetik varyantlar: hemin // heman // hemen
- b-) Morfolojik varyantlar: gelirdiler // gelirdilerdi
- c-) Semantik varyantlar: göz // çeşm // ayn // dide

Kelime motifleşmesi, kelimenin anlamının kelimeyi oluşturan anlamlı birimlerden anlaşılmasıdır; parçalarının ayrı ayrı anlamlarıyla bütünün anlamının ilişkili olmasıdır. Mesela *araba-cı* kelimesinin anlamı bu iki birimin anlamlarının birleşmesinden ibarettir. Üç tür motifleşme vardır:

- a. Fonetik motifleşme: Ses sembolizmine dayanan ses yansımaları (onomatopik) kelimeler buna örnektir. *Miyavlama* kelimesinde fonetik motifleşme vardır.

- b. Morfolojik motifleşme: Dilde kullanılmadığı halde dilin morfolojik kurallarına uygun olan *okuldaş* veya *iştah* kelimelerinin anlamını duyar duymaz dil bilincimizle hemen anlarız.
- c. Semantik motifleşme: Özel isimler, çok zaman adlandırılma sebebini açık bir şekilde ortaya koyar. Bunlarda semantik motifleşme vardır: *Orhanlı, Tavşanlı, Köşeler, Topallar, Tepeköy, Pınarbaşı*

(57-88 vd, 41; 125; 32; 62) Bkz. Bkz.word, context, denotation, connotation, synonymy, homonymy, antonymy, lexical field, lexicology, mimetic function, deixis, emotional function, communication

Lexicography (T.sözlük bilgisi): *Dil.* Sözlük yapımıyla ve bu etkinlikle ilgili ilke, yöntem vb.ile uğraşan uygulamalı sözlükbilim (lexicology) dalı. (*sözlükçülük* de denir.) Sözlük bilgisi sözlüğe girecek birimleri belirledikten sonra bunlara ilişkin biçimbilimsel, anlambilimsel, bazı durumlarda da tarihsel bilgiler verir. Sözlük bilgisi, sözlük yapımının yanısıra sözlüklerin tasvirî olarak incelenmesidir. Sözlük bilgisinde kelimeler, dilbilimsel bir sistemle değil, alfabetik olarak sıralanır. Bazı kaynaklarda teorik sözlük bilgisi ile sözlükbilim (lexicology) özdeş ya da eş anlamlı kabul edilir. (4; 62) Bkz.lexicology

Lexicology (T.sözlük bilimi, kelime bilimi): *Dil.* Bir dilin, kendi içinde bir sistem oluşturan sözlük birimlerini (lexeme), bir başka deyişle sözlük birimi niteliğindeki anlam birimlerini inceleyen bilim dalı. Bir dile ait bütün kelimeler, o dilin söz varlığını (vocabulary) veya sözlüksel (lexical) sistemini oluşturur. Bu sistem içindeki her kelimenin bağımsız bir varlığı olsa da diğer kelimelerle dizisel (paradigmatic) ve dizimsel (syntagmatic) ilişkiler içindedir. Dizisel ilişkiler sözlüksel sistem içindeki kelimelerin karşılıklı ilişkilerine dayanır. Dizimsel ilişkiler ise bir söz diziminde bir arada bulunan kelimeler tarafından oluşturulur. Yani bir dilin söz varlığı çeşitli fenomenlerin bir karmaşasından değil, birbirinden bağımsız olmasına rağmen bazı bakımlardan birbiriyle ilişkili unsurlardan oluşur. Bir kelimenin bir anlamı, bir ses dizisi ve gramatikal bir fonksiyonu vardır. Bu nedenle bir kelime anlambilimsel, sesbilimsel (phonological) ve gramatikal bir birim olarak kabul edilir. Kelime bilimi, bir kelimeyi

bu üç açıdan da inceler; yani anlamsal ilişkiler örüntüsünün yanında sesbilimsel, biçimbilimsel (morphological) ve bağlamsal (contextual) davranışları da inceler. Kelimeler biçim ve anlam olarak sürekli değişiklikler geçirir ve kelime bilimi bir dilin söz varlığını; onun kökeni, gelişimi ve o andaki kullanımını bakımlarından inceler. Sözlüksel birimlerin karşılıklı ilişkilerinin incelenmesi, birimler arasındaki farklılık ve benzerlikler aracılığıyla yapılır. Genel dilbilim gibi kelime bilimi de tarihsel ve tasvirî (descriptive) olabilir. Tarihsel kelime bilimi bir dildeki sözlüksel birimlerin zaman içindeki biçim ve anlam gelişimini, kökenini inceler. Tasvirî kelime bilimi bir dilin söz varlığını, belirli bir zamandaki bir sistem olarak inceler. Kelime bilimi incelemeleri genel ve özel olmak üzere iki türdür. Genel kelime bilimi, kelimelerin bütün dillerde ortak olan özellikleri ile yani bir bakıma evrensel özellikler ile ilgilenir. Özel kelime bilimi ise kelimeleri belirli bir dile bağlı olarak inceler. Kelime bilimi iki dilin sözlük unsurlarını mukayeseli olarak da ele alabilir. Bir dilin sözlüksel sistemi veya söz varlığı, bir sistem olan dilin içinde başka bir sistem oluşturduğu için , kelime bilimi incelemesi, sistemin diğer kurucularından ayrı olmamalıdır. Yani kelime bilimi ses bilgisi (phonetics) ve gramerle de ilişkilidir. Ses bilgisi ve kelime bilimi arasındaki ilişki çok önemlidir. Kelimeler, kendi başlarına anlamı olmasa da anlamın ifade edildiği morfem düzlemini oluşturan fonemlerden meydana gelir. Bu nedenle fonemler anlam ayırt ederler. Hatta anlam da fonem analizi için gereklidir. Tarihsel ses bilgisi çok anlamlılık, eş adlılık ve eş anlamlılık incelemelerine yardım eder. Kelime bilimi ve gramer arasında da kapalı bir ilişki vardır. Her kelimenin dilin gramatikal sistemi içinde bir ilişkisi vardır ve her kelime bir konuşma/yazı parçasına aittir. Kelime bilimi bu ilişkileri, gramatikal anlam ve bunların sözlüksel anlamla olan ilişkileri aracılığıyla inceler. Dil, sosyal bir fenomendir. Dil incelemesi sosyal sistemin ve toplumdaki gelişimlerin incelenmesinden ayrı olamaz. Sosyal ve politik sistemdeki gelişim ve süreçler bir dilin söz varlığında kendini gösterir. Yeni kelimeler ortaya çıkar ve eski kelimeler yok olur. İşte kelime bilimi bir dilin söz varlığını bu sosyal bakış açısından da inceler. Kelime bilimi ile sözlük bilimi (lexicography) çoğu zaman birlikte düşünülür. Ancak bu iki disiplin arasında bazı önemli farklar vardır. Sözlük bilgisinin de kelime bilimi gibi nesnesi söz varlığıdır. Ancak kelime bilimi söz varlığını bir sistem olarak incelerken, sözlük bilgisi bu söz varlığındaki unsurlarla tek tek ilgilenir. Sözlük bilgisi genelde

sözlük yazımı ya da sözlük yazma metotları bilgisi olarak tanımlanır. Kelime biliminde kelime, bir sistemin parçası olarak ele alınır; sözlük bilgisinde ise pratik amaçlar doğrultusunda anlamı ve kullanımını açısından tek birim olarak incelenir. Bir diğer deyişle kelime bilimi, sözlük bilgisi için teorik temelleri sağlar. Mesela kelime bilimi, çok anlamlı bir kelimenin anlamlarının dökümünün nasıl yapılacağı ile ilgili teorik bilgileri verebilir; oysa sözlük bilgisinde bu çok anlamlı kelimenin ifade edilişi, söz konusu sözlüğün hitap ettiği kitleye ve amaçlarına bağlıdır. Bunların dışında kelime biliminde kelimelerin incelenmesi objektif bir nitelik taşır ve anlambilim ile kelime bilgisi teorileri tarafından yönetilir. Oysa sözlük bilgisi daha subjektiftir; yani kelimelerin tanımı sözlüğü hazırlayan kişilerin tercihine göre değişebilir. Genel sözlük bilimi kelimelerin evrensel özellikleri ile ilgilenir. Bu anlamda kelime bilimi bir dile özgü değildir; sözlük bilgisi ise –bazı evrensel teorileri olmasına rağmen- bir dile özgüdür. (4; 62; 126) Bkz.lexicography, lexeme, paradigmatic relations, syntagmatic relations

Lexie /lexical unit (T.sözlüksel birim): Sözlük birim (lexeme), türev, birleşik biçim vb.değişik birimlere verilen ortak isim. Sözlüksel birim, basit olarak ifade edilecek olursa, sözlük maddesi olabilen birimlerdir. Kelimeler, türemiş, birleşik isimler sözlüksel birim olarak sözlüklerde yer alır. Bazı kaynaklarda sözlüksel birim (lexical unit), bir sözlükbirimin (lexeme) tek bir anlamını gösteren biçim-anlam birleşimi olarak tanımlanır. [Bu tanım *lexeme* için yapılan “bir sözlükbirimin ifade ettiği anlamların tamamı” tanımı ile uygundur. Buna göre *lexie* ya da *lexical unit*, sözlükbirimleri oluşturan parçalardır] (4; 57-86) Bkz.lexeme

Linguistic metaphor (T.dilbilimsel metafor): *Anl.* Bilişsel(cognitive) anlambilime bağlı olarak gelişen çağdaş metafor teorisinde Lakoff ve Johnson’un anlayışına göre kavramsal metaforların dildeki ifadeleri; metaforik ifade. Çağdaş metafor teorisinde metaforlar sadece edebî bir araç ya da bir dil olgusu olarak değil, bir düşünce nesnesi olarak görülür. Lakoff ve Johnson *kavramsal metafor* (conceptual metafor) ve dilbilimsel metaforu birbirinden ayırmıştır. Kavramsal metafor, zihindeki soyut kavramlaştırmalardır. Mesela aynı zamanda Türkçede bir atasözü olarak da kullanılan

“Vakit nakittir” görüşü bir kavramsal metafordur. [Yani *para, zaman* olarak kavramlaştırılmıştır ve zihinde bu şekilde yer almaktadır] Dilbilimsel metafor (ya da metaforik ifade) ise bu kavramsal meafurun dilde bir kelime grubunda ya da cümlede kullanılması, yani gerçekleştirilmesidir. Mesela “Çok vakit harcadık” cümlesindeki metaforik ifade “Vakit nakittir” kavramsal metaforunun gerçekleşmiş şeklidir, bir dilbilimsel metafordur. [Bu ayrım Saussure’ün dil (*langue*) ve söz (*parole*) ayrımına benzemektedir] (8) Bkz.conceptual metaphor, metaphor

Literal meaning (T.Hakikî anlam, lafzî anlam, literal anlam): *Anl.* En genel ve basit tanımıyla bir ifadenin ilk ve temel anlamı, lafzî anlamı; mecaz (non-literal, metaphoric) anlamın mukabili. [*literal* kelimesi batı dillerinde şu anlamlara gelmektedir: 1-kelimesi kelimesine, harfi harfine (çeviri); 2- nümerik kodlama ya da notasyonun mukabili olarak alfabetik notasyon.3-Bir kelimenin etimolojik olarak ilk anlamı. Bunlar içinde ‘kelimesi kelimesine’ tanımı *literal* anlam için uygun düşmektedir ve bunu ‘lafzî’ olarak karşılamak mümkündür] Lafzî anlam, anlambilimin en önemli kavramlarından biridir; hatta anlambilimin temel konusu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte tanımlanması çok zor olan bir kavramdır ve üzerinde kesin bir fikir birliğine varılamamıştır. Özellikle son yüzyılda anlambilim ve pragmatikteki gelişmelerin geleneksel anlayışları reddetmesiyle lafzî anlam kavramı belirsiz ve tartışmalı bir kavram haline gelmiştir. Belâgatte lafız ve mânâ arasındaki ilişkiye ‘delâlet’ denir. Buna göre *literal* anlam, belâgatta ‘hakikî anlam’ ya da ‘hakikat’ olarak geçer ve ‘bir lafzın, tahsis edildiği mevzûa delâleti’ olarak tanımlanır. Bu tür delâlet ‘mutabakat’ yoluyla delâlettir; ‘lafzın kendi mevzûu olan mânânın tamamına delâletidir’. Belâgatta hakikat dışında ‘mecaz’ ve ‘kinaye’ de bir delâlet türü olarak gösterilir. Bunların dışında bir de ‘galat’ vardır ancak bu belâgatte çok az geçmektedir. Bu durumda lafzî anlam ‘mecaz’ ve ‘kinâye’nin mukabilidir. Cevdet Paşa “Belâgat-ı Osmaniye”de anlamı sadece ‘meânî-i evvel’ ve ‘meânî-i sevânî’ olarak ikiye ayırır ve bunları ‘Ve fenn-i beyânca meânî-i hakikiyye meânî-i evvel ve teşbih ve kinâye ve mecazât ile irade olunan mânâlar meânî-i sevânî addolunur’ cümlesiyle tanımlar. Batı retoriğinde ise bazı bilim adamları daha kapsamlı tanımlar yapmışlardır. Du Marsais’ye göre hakikî anlam (Fr.sens propre) bir kelimenin hakikî anlamı, kelimenin ilk anlamıdır. Bir kelime farklı bir anlamda kullanıldığında

mecazî anlamdır.(figurative meaning). Fontainer ‘objektif anlam’, ‘lafzî anlam’ ve ‘zihnî anlam’ olmak üzere üç temel anlam tipi tesbit eder. Bu sınıflama içinde lafzî anlam kelimenin ilk akla gelen anlamıdır, günlük kullanılıştaki genel kabule göre kullanılmasından doğan anlamdır. Ortaçağ yorum teorisine göre bir önermenin daima ve sadece dört anlama sahip olduğu kabul edilirdi: Lafzî anlam, alegorik anlam, mecazî anlam, mistik anlam. Todorov, aslî olarak üç anlam kodlama derecesi bulunduğu fikrindedir. En kuvvetli kodlama dilbilimsel kodlama, ikinci derece kodlama kültürel kodlama, en zayıf kodlama ferdî kodlamadır. Bir kelimenin dilbilimsel kodlaması sözlükteki anlamına denktir. İşaret bilimindeki (semiotics) işaret teorisine göre işaretleyen (signifier) ve işaretlenen (signified) arasındaki ilişki temel anlam(denotation) ya da yan anlam (connotation) ilişkisidir. Buna göre lafzî anlam denotatif, yani temel anlamdır. Çağdaş incelemelerde lafzî (literal) anlam *non-literal* veya *metaphorical* anlamın mukabili olarak kullanılmakta, hatta bazı sözlükler literal anlamı ‘*metaforikl* olmayan anlam’ şeklinde tanımlamaktadır. [*non-literal* veya *metaphoric* anlam için , arada bazı farklılıklar olsa da ‘mecazî’ terimini kullanabiliriz.] Ayrıca batıdaki incelemeler artık pragmatikten ayrı olarak yapılmamaktadır. Bu nedenle tanımlar ve tasniflerde pragmatik unsurlar da dikkate alınmaktadır. Davidson’a göre lafzî anlam, dilbilimsel anlamdır ve bağlama (context) tâbî değildir, bütünüyle sistemattir. Sözceler (utterance) önce kabaca lafzî anlama ulaşarak anlaşılır; daha sonra bu lafzî anlamın ne için kullanıldığı tesbit edilir. “Yarın yağmur yağacak” sözcüsünün bir tek lafzî anlamı vardır ve bu anlam yorumcu için birincildir. Ancak yorumlayan kişinin sınırsız sayıda yorum yapabilme olasılığı vardır. Bu sözce, belirli bir hava tahminin yanlış olduğu veya yarın için bir piknik planı yapmamak gerektiğini anlatmak için kullanılabilir. Bu ve diğer muhtemel yorumlar alternatif anlamlar değil, alternatif kullanımlardır. Buna bağlı olarak dil, bir sözcenin, durum ve bağlamından bağımsız olarak lafzî anlamının elde edilmesine imkan veren, öğrenilen şartlar ve gereklilikler sistemidir. Önce lafzî anlam elde edilir; daha sonra yorumlama işlemi başlayabilir. Bu görüş, Grice’ın yaptığı ‘söylenen şey’ ile ‘kastedilen şey’ arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Grice’a göre anlam, lafzî anlam ve konuşucu anlamı (speaker meaning) olarak ikiye ayrılır. Konuşucu anlamı uzlaşma zımnîliği (conventional implicature) ve konuşma zımnîliği (conversational implicature) olarak iki türdür. Grice lafzî anlamı da

‘cümle anlamı’ ve ‘söylenen şey’ olarak ikiye ayırır. Teoride cümle anlamı ile söylenen şey özdeş olsa da söylenen şey, sadece cümlenin anlamını tamamlamak için zorunlu olduğu zaman cümlenin anlamından ayrılabilir. [Bu görüşler anlamı pragmatik etkenlerle ele aldığı için ‘mecazî’ terimi kullanılmamaktadır. Mecazî anlam alternatif kullanımlardan biri ya da konuşucu anlamlarından biridir.] Gerçeklik şartlarına bağlı (truth-conditional) anlambilimde anlam ve kullanım arasındaki ayırım, standart pragmatik teorisindeki cümle anlamı ve sözce anlamı (utterance meaning) arasındaki farka benzer. İlk olarak Grice’in belirttiği gibi (1975), bir söylemi (discourse) anlama işine dahil olan en az iki tür mantık vardır: Dil mantığı, lafzî veya dilbilimsel anlam için kullanılır. Konuşma (conversation) mantığı insanların konuşucunun niyetlerini anlamak için kullandığı kurallardır ve bu kurallar sözcenin lafzî anlamı ile başlar, sözce anlamı ile sona erer. (sözce anlamı “konuşucu anlamı” ,[speaker meaning], “kastedilen anlam” [intended meaning] veya “taşınan anlam” [conveyed meaning] olarak da bilinir.) Austin’le birlikte söz edimleri (speech acts) kuramını geliştiren Searle de bu konuda bir kriter koymuştur. Searle’e göre eğer bir cümlenin anlamında bir yanlışlık varsa bu cümle mecazî anlamda olabilir. Mesela “Köpek arka bahçeye uçtu” cümlesinde böyle bir yanlışlık vardır. Çünkü köpek literal olarak uçamaz. Searle “literal olarak alındığında bir sözcenin bozuk olduğunu görüyorsanız, cümle anlamından farklı olan bir sözce anlamı arayın” demiştir. Bu hüküm, felsefe ve psikolojide olduğu kadar dilbilimde de mecazî dil anlayışının üç aşamalı modelini oluşturur:

- 1 – Sözcenin lafzî anlamını bulun.
- 2 – Bulunan lafzî anlamı sözcenin bağlamı ile karşılaştırarak test edin.
- 3 – Eğer lafzî anlam bir mânâya sahipse bunu sözce anlamı yani konuşucunun kastedtiği anlam olarak kabul edin. Eğer lafzî anlamın bir mânâsı yoksa bağlam içinde mânâ oluşturan bir mecazî anlam arayın.

Bu modele göre lafzî anlam sorunsuz ve bağlam dışıdır; lafzî anlamın şartlara bağlı olmayan bir önceliği vardır. Mecazî anlam sadece lafzî anlam bozuk olduğu zaman arandığı için lafzî ve mecazî anlam arasında önemli bir fark vardır: Lafzî anlam otomatik olarak, mecazî anlam ise isteğe bağlı olarak bulunur. Bütün bunlara rağmen lafzî anlam ile mecazî anlam arasındaki fark net değildir. Grice ve Searle’ün görüşleri, İnsanlar bir sözcenin lafzî ya da mecazî olduğuna asıl karar verirler? Bütün insanların

dil işleyiş mekanizmaları aynı mıdır? gibi soruları gündeme getirir. Bu soruları cevaplamak için Stern dilbilimsel kod çözümü ve dilbilimsel yorum arasında bir ayırım yapmıştır. Dilbilimsel kod çözümü sesbilimsel (phonological), sözlüksel (lexical) ve sözdizimsel (syntactic) işlemlerden oluşur. Bir ifadenin lafzî anlamını, o ifadenin anlambilimsel yorumunu yapan dilbilim teorisi, yani dilbilimsel kod çözümü verir. Bir cümlenin lafzî anlamı, kurucularının lafzî anlamının bir kompozisyonudur. Bu görüşte lafzî anlam bir soyutlamadır; özel bir sözdizim ve anlambilim teorisidir. Wittgenstein da lafzî anlam için ‘uzlaşma’ (convention) ölçütünü getirmiştir. Kullanım sıklığı en fazla olan anlam lafzî anlamdır. Ancak, mecazî kullanım lafzî kullanımdan daha yaygın olabileceği için bu görüş de faydalı değildir. Ayrıca ‘uzlaşma’ kavramının kendisi de bulanık ve belirsiz bir kavramdır. Bir başka görüşe göre lafzî anlamı tanımlamak ve onu mecazî anlamdan ayırmak için kesin bir kural yoktur. Kelimeler aslında bir ‘anlam potansiyeli demeti’ oluştururlar. Anlam olayları, kelimenin bu anlam potansiyelini harekete geçirir. Kelimelerin anlam potansiyeli kurucular demetinden oluşur ve bu kurucular birbirleriyle uyumlu olmak zorunda değildir. Mecazî kullanımda bu potansiyeldeki bazı kurucular harekete geçirilir; yani lafzî veya mecazî kullanım bu potansiyelin farklı kurucularla işletilmesinden oluşur. (129; 130; 57-27vd.,102 vd.; 46-126 vd) Bkz. Metaphor, context, implicature, conventional implicature, conversational implicature, discourse, utterance, speaker meaning

Litotes(arıksayış; Otü. Za’f-ı sûrî): Dil.Ret.Anl. Bir düşünceyi, o düşüncenin tersini inkâr ederek bildirmek. Sözgelemi Türkçede çok sık kullanılan ‘fena değil’ ifadesi buna örnektir. Batılı kaynaklarda bu tür ifadelerin aynı zamanda küçümseme, hafife alma amacıyla olduğu belirtilmektedir. Bu durumda *litotes* ironinin bir alt türüdür. [Berke Vardar bu terimi “Bir düşünce ya da gerçeği az söyleyip çok şey anlatma yoluyla, özellikle de karşıt bir anlatımdan yararlanarak dile getirme yöntemi” olarak tanımlamıştır.Bu tanıma göre batı kaynaklarında geçen küçümseme amacı, az söyleyip çok şey anlatma yoluyla yerine getirilmiş olmaktadır] (4; 45; 51; 39; 50; 40) Bkz.irony, meiosis

Localism (T.....): *Anl.* İfadelerin anlamlarının lokasyon ve hareket vasıtasıyla tasvir edilebileceği varsayımı. Lokalizm, fiillerin anlamının incelenmesinde ve semantik ilişkilerde (semantic relations) uygulanmıştır. Lokalizme göre, bir durum ifade eden cümleler mekânda(space, uzay) bir lokasyon, bir durumun değişikliğini ifade eden cümleler ise mekânda bir hareket (movement) olarak analiz edilebilir. Mesela “Ayşe hasta” ifadesinde Ayşe ‘hastalık mekânı’nda bulunmaktadır. “Ahmet kitabı Mehmet’e verdi” ifadesinde ise mekânda bir hareket söz konusudur. (32) Bkz.semantic relations

Locution(T.deyiş,O. Tâbir) : *Dil.* 1. Bir bölge, grup ya da kültür seviyesine özgü kelime, kelime grubu veya ifade. 2. İnsanların belirli durumlarda kullandığı bazı kelime grupları. Mesela özür dilemek için “afedersiniz”. 3. Bir kişiye, gruba, bölgeye, kültür seviyesine ait olan konuşma üslubu, söylem (discourse) üslubu. 4. *Anl.(düzsöz)* Söz edimleri (speech acts) kuramında, dilbilgisine uygun olarak ve bir sözlük aracılığıyla dilin gerçekleşmiş biçimi; edimsöz (illocution) ve etkisöze (perlocution) karşıt olarak dil dışı olgulardan soyutlanmış söz. [Berke Vardar *locution* terimi için iki ayrı tanım vermiştir. Biri yukarıda ‘düzsöz’ olarak geçen tanımdır. Diğeri ise ‘deyim’ olarak “Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplama; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz(örn.*küplere binmek*) Bu ikinci tanım bizim *idiom* (deyim) maddesindeki tanımımızla özdeştir.] Bkz.4; 128; 81) Bkz.speech acts, locutionary act, illocutionary act, perlocutionary act, discourse, idiom

Locutionary act (T.düzsöz edimi, söyleme edimi): *Anl.* Söz edimleri (speech acts) kuramına göre seslendirme (phonetic act), dillendirme (phatic act) ve anlamlandırma (rhetic act) edimlerinden oluşan söyleme edimi. Birisinin bir cümle kullanarak bir şey söylediği bildirildiğinde kastedilen bu edimdir. Söyleme ediminin kapsamı içinde üç ayrı edim vardır. Seslendirme edimi (phonetic act) bir takım sesler çıkarma edimidir. Örneğin “Ahmet okulda” diyen kişi ‘a’, ‘h’, ‘m’, ‘e’, ‘t’, ‘o’, ‘k’, ‘u’, ‘l’, ‘d’, ‘a’ seslerini çıkarır. Austin bu edimde seslendirilen şeye seslem (phone) der. Dillendirme edimi belli kelimeleri üretme, başka bir deyişle bir dilin söz varlığında yer alan belli ses bütünlerini, belli bir tonlamayla ve o dilin dilbilgisine uygun bir biçimde söyleme edimidir. Bu edimde üretilen şey ‘dillendirim’dir. (pheme, phatic act). Anlamlandırma

edimi (rhetic act) bir dilin söz varlığında yer alan ses bütünlerini az çok belli bir şeyi anlatmaya çalışarak ve az çok belli bir şeye gönderimde (reference) bulunarak üretme edimidir. Mesela “Ahmet okulda” diyen kişi ‘Ahmet’ ile söz gelişi komşularının oğlu olan Ahmet’e, ‘okul’ ile de Ahmet’in devam ettiği okula gönderimde bulunur; ‘okulda’ anlatımı ile de Ahmet’in *o anda okulda olduğunu* anlatmaya çalışır. Austin bu edimde üretilen şeye anlamlandırım (rheme) der. (3-18; 2-87) Bkz.speech acts

Logical form (T.mantıksal biçim) : *Anl.* Bir ifadenin mantıksal özelliklerinin sunumu (representation). Bu terim genellikle gramatikal biçimin mukabili olarak kullanılır. Bir ifadeninin gramatikal biçimi, belirli betimlemelerde (definite description) olduğu gibi o ifadenin mantıksal biçimi için yanıltıcı olabilir. (32) Bkz.definite description

Logical semantics (T.mantıksal anlambilim): *Anl.* Yapay (artificial, formal) dillerde mantığın araç olarak kullanıldığı anlam incelemesi. Morris’in göstergebilim (semiotics) tanımı ve sınıflaması , anlambilimin dil ile sınırlandırıldığı mantıkta da benimsenmiştir. Carnap’a göre, “Eğer biz dili, kullanıcılarından soyutlar ve sadece ifadelerle onların işaretlenenlerini (designata) analiz edersek, anlambilimin alanındayız demektir.”(1942) Carnap ayrıca “tarihsel olarak bir dilin semantik özelliklerinin emprik incelemesi” olan tasvirî (descriptive) anlambilim ile “semantik sistemlerinin soyut oluşumu ve analizi” olan kuramsal ya da saf (pure) anlambilimi birbirinden ayırmıştır. R.Montague’nün *English as a Formal Language* adlı eseri mantıksal anlambilimde yazılmış en önemli eserlerdendir. (Daha sonra *Montague Grameri* olarak anılır) Mantıksal anlambilime göre bir cümlenin anlamı onun doğruluk koşullarıdır. Bu nedenle bu tür anlam incelemesi ‘doğruluk koşullarına bağlı anlambilim’ (truth-conditional semantics) olarak da bilinir. Ayrıca şekli anlambilim (formal semantics) adı da kullanılmaktadır. (32; 132; 134) Bkz.semiotics

Manner of action (T.Kılınış): *Dil.* Fiilin belirttiği oluşun zaman bakımından niteliğini gösteren anlam kategorisi. Kılınış, fiil niteliği taşıyan kelimelerin tek başlarına, kendi içlerinde zaman açısından özelliklerinin belirlenmesiyle ilgilidir. İsimlerin ve sıfatların çoğunun durağan nitelik taşımalarına rağmen fiiller bir başlama, bir sürme, bir bitme

anlatır. Kılınış, fiillerin bu özelliklerini belirler. Mesela *canlanmak* fiili başlama, *beklemek* fiili sürme, *erişmek* fiili bitme anlatır. (4; 41-86) Bkz.aspect

Markedness (T.Belirginlik, nâdirlik): *Anl.* Nötr bir dilbilimsel biçimi nötr olmayan ya da daha az nötr olan bir biçimden ayıran özellik. Genel olarak nötr biçim, belirliliği az olan biçimdir. Prag okulu tarafından 1920’lerde geliştirilen ve özellikle sesbiliminde (phonology) kullanılan bu kavramı anlambilim açısından şu şekilde örnekleyebiliriz: Mesela birisine “Boyun kaç” diye sorduğumuzda buradaki “boy” kelimesi nötr, yani belirsiz bir kavramdır. Ama aynı soruyu “Ne kadar kısasın?” diye sorduğumuzda “kısa” kelimesi boy’a oranla daha belirlidir, yani daha az nötrdür. Bunun dışında belirlilik ve belirsizlik (unmarkedness) ayrımı, kelimelerin aldığı eklere göre de yapılmaktadır. Mesela “kedicik” kelimesi “kedi” kelimesine göre daha belirlidir. Çünkü birincisi, ikincisinde olmayan ilâve bir duygusal anlam taşımaktadır. “Ahmet polis tarafından tutuklandı” cümlesi “Polis Ahmet’i tutukladı” cümlesine göre daha belirlidir. Çünkü pasif cümle daha fazla unsura , daha kompleks bir yapıya sahiptir. Belirgin ifadeler aynı zamanda daha az yaygın olan, daha az kullanılan biçimler olduğu için bu kavrama ‘nâdirlik’ de denilebilir. [Zaten *markedness* kelimesi Türkçede ya ‘belirginlik’ ya da ‘az bulunurluk, nâdirlik, seyreklik’olarak karşılanmaktadır.] (5; 24)

Mass noun (T.Kütlesel isim): Belirli sınırları veya tek bir üyesi olmayan nesnelere işaret eden isim. Mesela *su, süt, altın*. İngilizce gibi bazı dillerde bu tür kelimeler çokluk eki almazlar. (32) Bkz.cumulative reference

Meaning postulate (T.Anlam postülası): *Anl.* Mantıksal anlambilimde, sözlüksel (lexical) unsurlar arasındaki anlam ilişkilerini belirtmek için kullanılan araç. Bu kavram Carnap tarafından analitik cümleler için geliştirilmiştir. Mesela “Bekârlar evlenmemiştir” gibi bir analitik doğruluk cümlesinin anlam postülası şöyledir:

Bütün X’ler için, eğer X bekâr ise X evlenmemiştir. (32) analytic truth

Meaning-purpose relation (T.Anlam-amaç ilişkisi): *Anl.* Bir önermenin ifade ettiği bir durum veya olayın, bir başka önermenin ifade ettiği durum veya olayı meydana

getirmek için kullanıldığı ve ifade edilmeden arzu edilen bir durum veya olayın başarı veya başarısızlığı durumlarındaki nedensel anlam-sonuç ilişkisi. Mesela “Ahmet arkadaşını rahatsız etmemek için sessizdi” (33) Bkz.meaning-result relation

Meaning-result relation (T.Anlam-sonuç ilişkisi): Bir önermenin ifade ettiği bir durum veya olayın, bir başka önermenin ifade ettiği durum veya olayı meydana getirmek için kullanıldığı ve ifade edilmeden arzu edilen bir durum veya olayın başarı veya başarısızlığı durumlarındaki nedensel anlam-sonuç ilişkisi. Mesela “Ahmet sessiz olarak arkadaşını rahatsız etmekten kaçındı” [Anlam-sonuç ilişkisi ile anlam-amaç ilişkisi arasındaki fark ilkinde nedenin, ikincisinde sonucun önce ifade edilmesidir] (33) Bkz.meaning-purpose relation

Meiosis (T.....): Ret.Anl. Bir göndergenin (referent) öneminin, o göndergeyle orantısız bir ifadenin kullanılması yoluyla küçümsenmesi, küçültülmesi. Mesela “Mısır piramitlerinin yapımı çok az bir çabayı gerektirdi”. Burada, söylenen şeyin etkileyciliğini arttırmak için bir şeyi bilinçli olarak önemsememek söz konusudur. [Bazı kaynaklarda bu kavram bir arıksayış (litotes) türü olarak geçer. Bu durumda hem *litotes* hem de *meiosis* birer ironi çeşididir.] (33; 40; 53) Bkz.litotes, irony, referent

Meronymy (T.....) : Anl. İki veya daa fazla kelime arasındaki anlam bakımından parça bütün-ilişkisi. Mesela “araba” ve “motor” kelimeleri arasında meronimi ilişkisi vardır. [*meronymy* altanlamlılıkla (hyponymy) yakın bir terimdir. Alt anlamlılık genellikle, genel ve spesifik terimler arasındaki ilişkidir. Bununla beraber meronimi tanımlayan bazı kaynaklarda verilen sözgelimi “renk-mavi” örneği altanlamlılık için de örnek olabilmektedir.] (218) Bkz.hyponymy

Message (T.mesaj, bildiri, ileti): Dil. Bir bildirişimde (communication) konuşucunun belli bir koda (code) uygun olarak oluşturup dinleyiciye yönelttiği göstergeler (sign) bütünü. Mesaj, konuşucu (verici) tarafından ifade edilen önermedir, metindir. Konuşucunun dinleyiciye (alıcı) gönderdiği bilgidir. (4; 57-67) Bkz.communication, code

Metalinguage (T.üstdil): Dil. Doğal (beşerî) dilleri incelemede kullanılan ve bu incelemenin sonuçlarının oluşturduğu dil. “Üst-dil” terimi ilk olarak, konuştuğumuz dil ile dil hakkında konuşmak için kullandığımız dili birbirinden ayıran Rudolf Carnap gibi filozofların da içinde bulunduğu Viyana okulu tarafından geliştirilmiştir. Dilbilimde, felsefede ve mantıkta üst dile çok sık başvurulur. Bu bilim dallarının dili incelerken kullandığı dil üst dildir. Üst dil kullanılarak incelenen dil ise konu dildir (object language). Üst dil ve konu dil çoğu zaman aynıdır; yani Türçeyi incelemek için yine Türkçe kullanılır. Ancak bu iki dil fonksiyon bakımından dâimâ birbirinden farklıdır. Mesela “Masa dört ayaklıdır” cümlesi, konu dilin sıradan cümlelerinden biridir ve bir nesneye işaret etmek, onu tasvir etmek için kullanılır. Oysa “Masa dört harflidir” cümlesi bir üst dil örneği olarak herhangi bir nesneye değil, bizzat dilin kendisine işaret eder. Eğer bir cümlede bir üst dil kullanımı yoksa orada konu dil de yoktur. Konu dil, ancak üst dilin kullanıldığı yerde var olur. (112; 24; 32; 215)

Metalinguistic function: Bkz.communication

Metaphor (T.metafor, eğretileme, Otü.istiâre): Anl.Ret. En genel tanımıyla, birbiriyle ilgisiz gibi görünen ama aralarında bir benzerlik ya da ortaklık olan iki nesne, olay veya durumun “gibi” vb. edatlar kullanılmadan mukayese edilmesiyle oluşan retorik trop veya anlam olayı. Belâgatta metafor ‘istiâre’ adıyla geçer. İstiâre, ‘âriyet’ (ödünç alma, ödünç alınmış şey) kökünden türemiş bir kelimedir. Temâsil (analoji) yoluyla kurulan bir anlam sanatı olarak tasnif edilen istiâre; ‘arada bir engel karîne (karîne-i mâni’a) bulunmak şartıyla, bir sözü, benzerlik ilgisiyle kendi mânâsı dışında kullanmak’ olarak tanımlanır. İstiârenin belâgatte pek çok türü vardır. Bunlar istiârenin doğasından çok kuruluş şekli ile ilgilidir. Metafor Grekçe “taşımak, bir yerden bir yere götürmek” anlamlarına gelen *metapherein* kelimesinden türemiştir. Retorikte metafor, bir kelimenin veya bir kısa ifadenin sıradışı bir yöntemle kullanılabilmesiyle oluşan troplardan birinin adıdır. Metafora genellikle troplar arasında bir ayrıcalık tanınır. O sadece uzlaşmalı olarak en güzel trop değildir; “metafor” kelimesi genellikle jenerik bir mânâ kazanır ve bütün tropları ifade etmek için kullanılır. Gerçekten de bu jenerik anlam tarihsel olarak da ilk sırada yer alır. Aristo diğer troplara isim vermez; ama onun

metafor tasnifindeki bazı alt türler daha çok sinekdoklardan (synecdoche) oluşur. Retorik geleneği bir tropa, bir ismin yerine başka bir ismin kullanılması olarak bakar. Her ne kadar trop örnekleri genelde bağlam içinde belirlense de, ortaklaşa bir şekilde trop; “X’in Y yerine kullanılması” olarak tanımlanır. Farklı tropolar arasındaki ayrım, her bir durumdaki yer değiştirmeyi (substitution) doğuran farklı ilişkililerdir. I.A.Richards metaforun hedef(tenor) ve araç(vehicle) olmak üzere iki unsurdan oluştuğunu belirtmiştir. Buna göre hedef, metaforun gerçekleştiği ya da uygulandığı öznedir. Araç ise, hedefin içine yerleştirildiği metaforik terim veya imajdır [*tenor* ve *vehicle* belâgatteki *müşebbeh* ve *müşebbehünbih* terimlerine denk düşer] Hedef ve araç arasındaki benzerliklere, yani metaforun oluştuğu yere de zemin (ground) denir. [Bu da belâgatteki *veh-i şebeh* kavramı ile özdeştir] Mesela “Hayat bir yo-yo oyunudur” ifadesinde hayat hedef, yo-yo oyunu ise araçtır. Yo-yo’nun yukarı-aşağı gidip gelmesi ve hayatın da yukarı-aşağı kavramlarına sahip olması ise hedef ve araç arasındaki zemini oluşturmaktadır. Batı geleneğinde de metaforun çeşitli sınıflama ilkelerine göre pek çok türü vardır. Bunların bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1 – Mutlak (absolute) metafor: Fikir (idea) ve imaj arasında fark edilebilir bir benzerliğin olmadığı metafor türüdür. (Paralojik metafor veya antimetafor olarak da bilinir.) Mesela: “Akşam en güzel masaldır...” (Hilmi Yavuz, Doğunun Akşamları)

2 – Aktif metafor: Göreceli olarak yeni ve henüz günlük kullanımın parçası olmamış metafor türü. Bunu duyan/okuyan kişi, bunun metafor olduğunu bilir. (Canlı metafor olarak da bilinir) Mesela “Sen benim güneşimsin”

3 – Kompleks metafor: İki ayrı kişileştirmenin (personification, teşhis) birlikte bulunduğu metafor türü. Mesela “Akşamın ellerini öpen deniz”

4 – Birleşik metafor (compound/loose metaphor): Birkaç benzerlik belirtisiyle zihni yakalayan metafor türü. (Gevşek metafor olarak da bilinir) Mesela “Onda vahşi bir geyiğin ayakları var” Bu cümle cesaret kadar zerâfet ve çabukluğu da akla getirir.

5 – Ölü (dead) metafor: Metafor özelliğini kaybetmiş, günlük kullanımın bir parçası olmuş metafor.(Buna ‘metafor fosilleşmesi’ de denir) Mesela Türkçede kitap veya defter sayfası için kullanılan ‘yaprak’ kelimesi buna örnektir.

6 –Yaygın (extended) metafor : Temel subjenin, yardımcı birkaç subje veya mukayese ile birlikte bulunduğu metafor: “Sarışın buğdayı rüyalarımızın / Seni bağrımızda eker biçeriz / Acılar kardeşin, teselli kızın / Zengin parıltıyla dolar gecemiz ” (A.H.Tanpınar, Şiir)

7 – Dolaylı, kapalı (implicit) metafor: Hedefin (tenor) belirtilmediği ama îmâ edildiği metafor. Mesela “Selanik’ten doğan güneş Anadolu’yu aydınlattı” cümlesinde hedef, Atatürk’tür.

8 – Karışık (mixed) metafor: Bir figürün, ilkiyle uyuşmayan ikinci bir kişileştirmeye (personification) sıçradığı metafor.

9 – Kök (root) metafor: İnsan düşüncesinde temel olan ve düşüncede yerleşmiş metafor. Mesela “Hayat bir yolculuktur”

10 – Basit (simple) metafor: Hedef ve araç arasında tek bir benzerliğin olduğu metafor.

11 – Batık (submerged) metafor: Aracın (vehicle) îmâ edildiği veya tek bir açıdan gösterildiği metafor. Mesela “Kanadı kırık düşünceler”

Metafor, retorik ve belâgatte bir edebî sanat olarak düşünülmesine rağmen anlambilimde sadece sözü süsleyen bir unsur olarak değil, bir anlam formudur. Fontainer kelime figürlerini, tropları, kelimelerin anlamını inceleyen bir bilimin temel elementleri olarak görür. Darmesteter ve Bréal metaforu, mürsel mecaz (metonymy) ve sinekdokla birlikte anlam değişimleriyle ilgili sanatların temel modelleri olarak değerlendirmektedir. Bu sanatların tanımı, çeşitleri, yapıları günümüzde anlam araştırmalarının merkezinde yer almaktadır. İşaret bilimi (semiotics) açısından metafor bir tasavvurun daha canlı, daha bilinen bir diğer tasavvurun işaretiyle ortaya konulmasıdır. Metaforun genellikle eksiltili (elliptique) bir teşbih (comparaison) olarak,

yani mukayese edatları olmadan yapılan bir teşbih olarak görülmesi tamamen şekli bir ayrımdır. Henri Morier metaforu hiçbir açık mukayese işaretine başvurulmadan karşılaştırma yapılan bir üslup yöntemi olarak tanımlar. Teşbih ve metafor arasındaki farkın genellikle çok az olduğu kabul edilir. Sadece teşbih biraz daha açıktır. Teşbihte, metafor için muhakkak olan benzerlik, açık bir şekilde ifade edilir. Teşbih metafordan daha az cesurdur. Konuşucu daha güçlü bir etki yaratmak istiyorsa metaforu, daha dikkatli hareket etmek istiyorsa teşbihi seçer. Metafor yarı karanlık, sınırları kesin olmayan bir kavramdır. Metafor analizleri de belirsizlikler taşır. Bunun en önemli nedeni beş ayrı metafor değerlendirme eksenini bulunmasıdır. J.Molino, F.Soublin ve J.Tamine bu beş ayrı eksenini ortaya koymuştur.

1.Hakikî anlam (literal meaning) – mecazî anlam (figurative meaning, non-literal meaning) karşıtlığı içinde metafor.

2.Genelleştirilmiş metafor-Sınırlı Metafor karşıtlığı içinde metafor. Sınırlı metafor, hakikî anlam terimiyle mecazî anlam terimi arasındaki benzerlik ilişkisiyle tanımlanır. Bu haliyle metafor, mürsel mecazın mukabilidir. (opposition) Genelleştirilmiş metafor, bütün trop sahasını kapsar, kelime figürlerinin bütünü içine alır. Hakikî anlam terimiyle mecazî anlam terimi arasındaki ilişki ister benzerlik ister uygunluk olsun metafor sayılır.

3.Kelime – Söylem (discourse) mukabiliyeti içinde metafor. Bu durumda metafor bu kavramlara dayanarak basit ve kompleks olarak ikiye ayrılmaktadır.

4. Doğrudan anlam-gizli anlam mukabiliyeti içinde metafor. Burada hakikî anlam-mecazî anlam mukabiliyeti değil, iletişimin stratejisi söz konusudur. Bu eksende metafor, anlatıcının söylemek istediğini doğrudan söylememesidir.

5.Benzerlik ilgisi – Soyut ilişki mukabiliyeti içinde metafor. Asıl terim ile gizli terimi birleştiren bağ (ilgi), müşterek bir niteliğin varlığı üzerine kurulmuş bir benzerlik bağı olabilir. Bu benzerlik çoğu zaman görseldir; metafor bu durumda teşbihe, imaja, sembole çok yaklaşır, figüratifdir. Buna karşılık metaforun iki terimi arasında figüratif olmayan soyut bir bağ, tamamen zihni bir bağ kurulabilir.

Fontainer mecazları beş türe ayırır:

1 – Canlı bir nesnenin canlı bir nesneye benzetilmesiyle yapılan metaforlar: Bu adam bir tilkidir.

2 – Cansız, fakat fizikî bir nesnenin cansız bir nesneye benzetilmesiyle yapılan metaforlar. “Hayatın ilkbaharı, şebnemden inciler.”

3 – Cansız bir nesnenin canlı bir nesneye benzetilmesiyle yapılan metaforlar: “Bu bakan devletin direğidir.”

4 – Canlı bir nesnenin cansız bir nesneye benzetilmesiyle yapılan fizikî metaforlar: “Öfkesini frenlemek”

5 – Canlı bir nesnenin cansız bir nesneye benzetilmesiyle yapılan moral metaforlar: “Zaman büyük bir avutucudur.”

Geleneksel metafor incelemesi edebiyatla sınırlanır ve bir çok insan için metafor poetik bir imaj ve retorik gösteriş aracıdır. Hatta metafor tipik olarak sadece dilin bir karakteristiği, düşüncelerin ve eylemlerin değil kelimelerin bir özelliği olarak görülür. Ancak 20.yüzyıldaki metafor çalışmaları ve özellikle de Lakoff ve Johnson’un 1980 yılında yayınladıkları *Metaphors We with Live by* isimli eserle ortaya koydukları ve “Çağdaş Metafor Teorisi” olarak anılan teori günümüzde metafor kavramını, disiplinlerinler arası uygulamalarla biliş(cognition) ve bildirişim (communication) çalışmalarının merkezine yerleştirmiştir. Bilişsel anlambilim (cognitive semantics) alanındaki çağdaş metafor teorisine göre metafor sadece dilde değildir; düşünmede ve eylemde kullandığımız kavramsal sistemimizin temelinde metaforik bir doğası vardır. Yani çağdaş metafor incelemesi metaforu bir düşünce malzemesi, insan kavrayışının bir şekli olarak ve sadece bir söz figürü değil aynı zamanda bir ‘düşünce figürü’ olarak görür. Lakoff ve Johnson kavramsal metafor (metaforik kavram, bilişsel metafor) ile dilbilimsel metaforu (metaforik ifade) birbirinden ayırmıştır. Kavramsal metaforlar soyut fikirlerdir. Mesela “Vakit nakittir” bir kavramsal metafordur; yani insanlar zamanı para ile birlikte kavramlaştırmıştır. Bu tip metaforlar dünyayı kavrayış şekli ile ilgilidir.

Dilbilimsel metaforlar ise bu soyut fikirleri gerçekleştiren, hayata geçiren, dildeki ifadelerdir. Mesela “Vaktini iyi harcamalısın” sözü, “Vakit nakittir” kavramsal metaforunun dildeki bir örneğidir; bir dilbilimsel metafordur. Bir başka deyişle dildeki metaforik ifadeler, metaforik kavramların yüzeydeki bildirimleridir. Metafor, karmaşık ifadeler için anlam üretmenin normal kuralları içinde ve sözlükte önceden var olmayan bir dil kullanımınıdır; ancak bu kullanım, metafor teorisinin tanımlamaya çalıştığı bir mekanizma tarafından sözlük unsuru haline getirilmiş bir kullanımdan sağlanır. Bir ifadenin kullanımı, kendi başına metaforik değildir; sadece bir sözlüğe (lexicon) ve bir gramere bağlı olarak metaforiktir. Bir ifade, bir sözlüğe göre metaforik, bir diğerine göre literal olabilir. Chomsky, dilbilimsel teorisinin psikolojik bir realiteyi, bir konuşucunun edincini (competence) tanımlamayı amaçladığı görüşünü popüler hâle getirmiştir. Buna göre sözlük, psikolojik gerçek olarak kabul edilmelidir. Lakoff ve Johnson bilişsel metaforların doğal dili anlamak için merkezî bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Carbonel bir çok metaforik ifadenin yaklaşık 50 tane genel metaforun örneklenmesi olduğunu ve dilbilimsel metaforları anlamının, onları bellekte bulunan bilişsel metaforların örnekleri olarak görmek olduğunu iddia eder. Metaforik ifadelerin anlamı, bu bilişsel metaforlara bağlıdır ve onlara bağlı olmaksızın anlaşılabilir. Günümüzde çağdaş metafor teorisine bağlı olarak yapılan sınıflamaya göre temelde üç tür metafor vardır: Kavramsal (conceptual) metafor, varlıksal (ontological) metafor, yönlendirmeli (orientational) metafor. (57-116 vd.; 136; 137; 138; 33; 8) Bkz. conceptual metaphor, linguistic metaphor, conceptual metaphor, ontological metaphor, orientational metaphor, metonymy, literal meaning, analogy, synecdoche, comparasion, communication, cognitive semantics, semiotics

Metonymy (T.mürsel mecaz, düz değişmece): *Anl.Ret.* Bir varlığın, kendi adının yerine, o varlıkla çağrışım ilişkisi içindeki bir başka varlığın adıyla anılması; bir kelimenin yerini başka bir kelimenin alması. Bir retorik ve bilişsel dilbilim (cognitive linguistics) terimi olarak mürsel mecaz, bir varlığı belirlemek için onun bir özelliğinin ya da akla getirdiği bir başka şeyin anılmasıdır. Retorikte metonimi de metafor gibi ‘yer değiştirme’ olarak tanımlanır. Aralarındaki fark, metafordaki yer değiştirmenin benzerliğe, mürsel mecazda ise bitişikliğe dayanmasıdır. Mürsel mecazda metaforda

olduğu gibi bir varlığın niteliklerinin başka bir varlığa aktarılması söz konusu değildir. Mürsel mecazlar, kendi aralarında Fontainer tarafından şöyle sınıflandırılmıştır:

1 – Sebeb ilgili mürsel mecazlar: Sonucu ifade etmek için sebep söylenir.

a. Sebeb bağlantısı ilâhiliğe, yüceliğe mensubiyet olabilir. *Savaş* için *Mars* demek gibi.

b. Sebeb bağlantısı zihnî veya sosyal kaynaklı olabilir. Bir yazarın adı, eserinin adı yerine kullanıldığında böyle bir sebep bağlantısı vardır.

c. Sebeb bağlantısı âletle ilişkili ve pasif olabilir. Bir yazarın yazış tarzı hakkında “Onun parlak bir kalemi var” dediğimizde böyle bir sebep bağlantısı vardır.

d. Söz konusu kelimeler objektif bir sebebe veya tesadüfe bağlı bir ilgiye sahip olabilir. “Belvedere Apollunu” denildiğinde böyle bir bağlantı ortaya çıkar. (Belvedere, Vatikan’da zengin bir heykel pavyonunun adıdır.)

e. Fizikî veya doğal bir bağlantı üzerine kurulmuş olabilir. Mesela “Sıcaklık” için “güneş” kelimesini kullandığımızda bu ilgi ortaya çıkar: “Güneş başıma geçti”

f. Soyut ve metafizik sebep bağlantısı: “İyi” fikrinden doğan hareketlere “iyilik” denmesi bunun örneğidir.

2 – Sebebin yerini âletin alması ile yapılan mürsel mecazlar: Bir yazar için “mükemmel bir kalem” denmesi bu tür bir mürsel mecaz örneğidir.

3 – Sebebin yerini sonucun almasıyla meydana gelen mürsel mecazlar: Mesela “Ey oğlum, ey sevincim, ey hayatımın bahtiyarlığı” cümlesinde “oğul”, “sevinç” ve “bahtiyarlık” sonuçtur.

4 – Muhtevanın yerine zarfın, ihtiva edenin (içeriğin yerine içerenin) konmasıyla meydana gelen mürsel mecazlar: Şarap için kadehin kullanılması buna örnektir.

5 – Bir şeyin adı yerine, o şeyin yerini belirleyerek yapılan mürsel mecazlar: “Bir kilo Amasya alıdım” dediğinde elmanın kastedilmesi buna örnektir.

6 – İfade edilen şeyin adı yerine o şeyin “işaret”inin, “âlâmet”inin adının konmasıyla yapılan mürsel mecazlar: Hristiyanlık için “haç”, Müslümanlık için “hilal” kelimelerinin kullanılması buna örnektir.

7 – Manevî bir kavramın yerine fizikî bir kavramın konulmasıyla yapılan mürsel mecazlar: “Yürek” kelimesinin “cesaret” yerine, “beyin” kelimesinin “zekâ” yerine kullanılması bunun örneğidir.

8 – Bir şeyin yerine o şeyin sahibi olanın konulmasıyla yapılan mürsel mecazlar: “Ev” yerine “lares” (eski Romalılarda aile ocağını koruyan Tanrı) denmesi gibi.

9 – Sahip olanın yerine sahip olduğu şeyin konulmasıyla yapılan mürsel mecazlar: Adamlar için “şapkalar”, kadınlar için “yaşmaklar” denildiğinde ortaya çıkan durumdur. Lakoff ve Johnson’a göre metaforlar gibi mürsel mecazlar da sadece dili değil düşünceleri, tutumları ve eylemleri yapılandırır. Onlar da tecrübelerle oluşur. Mürsel mecazlı kavramların zihindeki yerleşimi metafordan daha açık ve kolaydır; çünkü dolaysız fiziksel ve nedensel çağrışımları içerir. Aynı yazarlar kültürel ve bölgesel sembolizmleri özel mürsel mecaz türleri olarak görür ve fiziksel deneyimlerimizin altında bulunan sembolik mürsel mecazların bölgesel ve kültürel kavramları anlamak için bir temel teşkil ettiğini belirtir. (57-114 vd; 45; 50; 33; 62; 70; 8) Bkz.metaphor, synecdoche

Modality (T.kiplik): (4; 6; 24) *Dil.* 1. Konuşucu ile dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre cümlelerin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme cümlesi, olumlu ya da olumsuz soru cümlesi, olumlu ya da olumsuz emir veya dilek cümlesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca kiplikleri oluşturur. 2. Bir önerme içermeyen cümlelerdeki olasılık, izin, ihtimal, öğüt gibi anlam yapıları. Kiplik, deontik ve epistemik olmak üzere ikiye ayrılır: Deontik kiplikler izin ya da zorunluluk, epistemik kiplikler olasılık ya da kesinlik kipleridir. Mesela “Bu akşam erken çıkabilirsin” cümlesi bir izin verme şeklinde yorumlanırsa deontik, olasılık olarak yorumlanırsa epistemik kiplik olur. 3. *Anl.* Bir başka anlambirimi belirleyen dilbilgisel anlambirim. A.Martinet kiplikleri, işlevsel anlambirimlerden ayırır: Kiplikler bir başka anlambirimin işlevini belirtmez, onu gerçekleştirir ve bütünler. İsmi dilbilgisel belirleyicileri fiil ve isim eklerinden cins, şahıs, sayı, zaman ve kip belirtenler bu türe bağlanır. (4; 6; 24; 191) Bkz.proposition, sentence

Moneme (T.anlambirim): *Anl.* Anlamı olan en küçük dil birimi; dilin birinci boğumlanma seviyesini oluşturan en küçük anlamlı birimlerin her biri; en ufak gösterge. André Martinet’e göre bir cümlede iki tip boğumlanmadan söz edilebilir: “Kedi duvardan atladı” gibi bir cümle iki defa boğumlanmakta ve bunun sonucunda üç

birliğe ayrılmaktadır. Bu birlikler ‘anlambirim’ adını alır ve her biri bir söz (yahut ifade) formuna ve bir içeriğe (yahut anlam) sahiptir. Anlambirim bir işaretleyen (signifier) ve işaretlenenden (signified) oluşur. A.Martinet’e göre monem ne bir ses birimidir, ne de bir anlam birimidir. Monem, konuşma sırasında konuşmacının cümleleri teşkil etmek için seçtiği oluşturucu parçalardır. “Çorba sıcaktı” cümlesini teşkil etmek için konuşmacı “çorba” ismini, “sıcak” sıfatını, “i-mek” fiilini, bu fiilin görülen geçmiş zamanını seçer. Bu seçilen parçalar Martinet’e göre birer monemdir. Martinet monemleri iki tipe ayırır:

1 – Gramer anlambirimleri (moneme) : Mesela fiil zamanları bu gruba girer. Bunlar kapalı bir liste oluşturur; yani sonlu sayıdadır. Ayrıca dil sisteminde yeni bir zaman ayrımı doğduğunda – bir renk tayfının daha çok renk ismine bölündüğünde ortaya çıkan durum gibi – diğer mevcut zamanların değerinde değişiklik meydana gelir.

2 – Sözlük anlambirimleri: Bunlar açık bir liste oluşturur. Mesela dilde yeni bir yiyecek isminin ortaya çıkması “çorba” kelimesinin değerinde ve tanımında bir değişikliğe yol açmaz. [Martinet’in bu görüşü, Saussure’ün dildeki ‘değer’ (value) kavramıyla uyumsuzdur. Saussure’e göre yeni bir kelimenin ortaya çıkışı, ilgili diğer kelimelerin alanında değişikliğe yol açar. Bazı kaynaklarda anlambirim, biçimbirim (morpheme) ve sözlükbirim (lexeme) olmak üzere ikiye ayrılır. Yine bazı kaynaklarda ise Fransızca *monème* kelimesinin İngilizce *morpheme* kelimesi ile eş anlamlı olduğu belirtilir.] (4; 57-80) Bkz.signifier, signified, morpheme, lexeme

Monosemy (T.tekanlamlılık) : *Anl.* Bir dil işaretinin(sign) bir kelimenin bir tek anlam taşıması; bir işaretleyen (signifier) bir tek işaretleneni (signified) belirtme durumu. Tek anlamlılık anlam belirsizliğini (ambiguity, vagueness) engelleyici bir özelliktir. Bu nedenle özellikle bilim terimlerinin tek anlamlı olmasına özen gösterilir. Bazı dilbilimciler tek anlamlılığı tek türden kullanım olarak yorumlar. Bu yorum, anlamın kullanımla özdeşleştirilmesinin sonucudur. (4)sign, signifier, signified

Morpheme (T.morfem, biçimbirim): *Dil.Söz.* 1. Anlambirim (moneme), sözlükbirime (lexeme) mukabil olarak dilbilgisini ilgilendiren türü. 2. Bir dildeki en

küçük anlamlı birim. (Bu tanım 1933 yılında Leonard Bloomfield tarafından yapılmıştır.) Morfemler şu türlere ayrılır:

1 – Bağımsız morfem (free morpheme) : Diğer sözlükbirimlerle (lexeme) birlikte bulunabildiği gibi yalnız olarak da kullanılabilen, bir başka deyişle tek başına bir sözce (utterance) oluşturabilen morfemler. Mesela ev, araba, ağaç vs.

2 – Bağlı morfem (bound morpheme) : Sadece başka morfemlerle birlikte kullanabilen morfem. Mesela -lar/-ler çokluk eki, -sız/-siz, -ça/-çe ekleri gibi.

3 – Çekim morfemleri (inflectional morpheme) : İsim ve fiil çekim ekleri.

4 – Türetme morfemleri (derivational morpheme) : Yapım ekleri.

En küçük anlamlı birim olan morfemin belirlenmesi ortaya bazı güçlükler çıkarmaktadır. Morfem aynı zamanda hem maddî bir unsur (söz zincirinin bir üyesi) hem de bir anlam taşıyıcısı olmak zorundadır. Dilin kullanımı esnasında maddî bir unsur olarak farklılaşmış ayrı morfemler aynı anlamı taşıyabilmektedir: “Demek” fiilinin kullanımında ortaya çıkan “di- ve de-” kökleri aynı kavramı karşılar. Burada anlamı belirleyen şey şahıs ve zaman ekleridir. Diğer taraftan daha küçük parçalara ayrılamayan bir ses birimi yani aynı maddî unsur, birbirinden kolaylıkla ayırt edilebilen birden çok anlam yüklenebilmektedir. Mesela “Aldı” yüklemine “-dı” hem zaman, hem şahıs ifade etmektedir. Bu durum bazı Amerikalı dilbilimcileri söz konusu olan kavramı yeniden tanımlamaya sevk etmiştir: Bu bilim adamları, daha küçük anlamlı ses birimleri halinde ayrılamayan ve anlamlı olan her ses birimine *morphe* adını vermiştir. Morfemi de bir morf sınıfı olarak tanımlamışlardır. Bunlar, sezgisel olarak aynı anlamı veren morflardır. Aynı morfeme ait olan morflara ise *allomorphes* adı verilmiştir. (57-81 vd; 4; 33; 141) Bkz.moneme, lexeme, utterance

Name (T.isim): Anl. Söylem (universe of discourse) evrenindeki tek bir şeye direkt olarak işaret eden ifade; nesne ve varlıklara işaret etmek için kullanılan kelime.[İngilizcede *name* kelimesi genellikle özel isim veya nesnelere adı , *noun* kelimesi ise cümlede isim olarak yer alan unsurlar için kullanılır.] (32) Bkz.universe of discourse

Naming (T.isimlendirme, adlandırma): Dil. Bir nesneye ya da bir eyleme isim verme. Dil, mantıksal ve coşkusal (expressive) işlevlerini adlandırma yoluyla yerine getirir. Daha önce adı olmayan ya da adı, işlevini yerine getiremeyen bir nesne ya da harekete bir ad verildiğinde mantıksal adlandırma yapılmış olur. Bir nesne ya da eylemi belli bir görünüşüyle yansıtmak, konuşucunun o nesne ya da eyleme yüklediği duygusal, edebî vs. değeri dile getirmek için yapılan adlandırma ise coşkusal adlandırmadır. (4) Bkz.nominative function

Narrow negation (T.Dar olumsuzluk): Anl. Olumsuz bir cümlede, olumsuzluk unsurunun özel bir vurgu ile gösterilmesi. Olumsuz cümlelerin bazen birkaç yorumu olabilir. Mesela “Ahmet Ayşe’yi sevmedi” cümlesi için şu yorumlar yapılabilir:

- 1 – Birisi Ayşe’yi sevdi ama bu Ahmet değildi.
- 2 – Ahmet birisini sevdi ama bu Ayşe değildi.
- 3 – Ahmet ve Ayşe sevgili değil.
- 4 – Birisi birisini sevdi ama bunlar Ahmet ve Ayşe değildi.
- 5 – Ahmet adında birisi vardı ama o Ayşe adında bir kızla sevgili değildi.
- 6 – Ayşe adında birisi vardı ama o birisi tarafından sevildiyse bu kişi Ahmet değildi.

Bütün bu yorumlar, cümlenin varsayımlarıdır.(presupposition) Dar olumsuzluk ise sadece olumsuzluk unsurunu vurgulayarak bu varsayımların bir çoğunu ortadan kaldırır. [Bilindiği gibi vurgu, özellikle sözlü dile ait bir özelliktir. Yukarıdaki cümlede eğer ‘Ahmet’ vurgulanırsa 6.varsayım, ‘Ayşe’ vurgulanırsa 2.varsayım, ‘sevmedi’ vurgulanırsa diğer varsayımlar ön plana geçer. Yani dar olumsuzluk, olumsuz bir cümlenin bir unsurunun vurgulanarak, mümkün varsayımlardan birinin öne çıkarılmasıdır.] (5) Bkz.negation

Nativism (T.nativizm, doğuştancılık) : Anl. Felsefedeki, doğuştan gelen bazı fikirlerin varlığını ileri süren öğretiye bağlı olarak anlambilimde, bazı kavramların doğal, doğuştan ve evrensel olduğu inancı. (31-127)

Necessary truth (T.Zorunlu Doğruluk): Anl. Mantıksal yapısı nedeniyle doğru olan cümleler. Mesela “Bütün çiçekler ya güldür ya da değildir” cümlesi böyledir. Bu tür

cümleler aynı zamanda bir “totoloji” örneğidir. (32) Bkz. Analytic truth, contingent truth, tautology

Negation scope (T.olumsuzluk alanı, odağı): *Anl.* Olumsuz bir cümlede olumsuzluk unsurunun uygulandığı ya da kapsadığı anlam parçası. Bir başka deyişle olumsuzluk alanı, olumsuzluk ögesinin odaklandığı parçadır. Mesela “Ahmet Ayşe’yi tutkulu bir şekilde sevmeyi” cümlesi “Ahmet Ayşe’yi sevdi ama bu, tutkulu bir sevgi değildi” anlamına gelir. Yani bu cümlede olumsuzluk alanı veya odağı “tutkulu” kelimesi üzerindedir. Bir cümlenin olumsuzluk odağı anlamsal, sesbilgisel (phonological) veya sözdizimsel (syntactic) bakış açılarıyla belirlenebilir. (5) Bkz.negation, narrow negation, external negation, internal negation

Negation (T.olumsuzluk): *Anl.* Bir leksikal unsurun, diğer bir leksikal unsurun veya bir yapının anlamını tersine çevirerek karşıt anlama getirmesiyle ortaya çıkan anlam olgusu. (5; 33) Bkz.external negation, internal negation, narrow negation, negation scope

Negative polarity item (T.negatif kutup unsuru): *Anl.* Olumsuz cümlelerde, olumsuz anlamın oluşumunu sağlayan ve aynı cümlenin olumlu yapısında kullanılmayan unsur. Mesela “Kimseye ihtiyacım yok” cümlesindeki “kimse” kelimesi, bir negatif kutup unsurudur. Bu cümlenin olumlu şekli “Kimseye ihtiyacım var” olamaz; “birisine ihtiyacım var” olabilir. (32)

Negative purpose relation (T.negatif amaç ilişkisi): *Anl.* İfade edilen niyetin ya da amacın, bir durumdan kurtulmak, kaçınmak, bir durumu veya olayı engellemek olduğu bir araç-amaç ilişkisi (means-purpose relation). Bu tür ifadelerde *-mesin diye,- memek için* gibi yapılar kullanılır. Mesela “Üşütmemek için üzerine kalın bir şeyler giydi.” (33) Bkz.meaning-purpose relation

Nomitative function (T.adlandırma fonksiyonu) : *Anl.* Kelimelerin nesne ve olayları adlandırma fonksiyonu. Kelimenin temel fonksiyonu adlandırma fonksiyonudur.

Kelimeler adlandırma fonksiyonu bakımından ikiye ayrılır: Tikel kelimeler sadece adlandıran kelimelerdir. Tümel kelimeler ise hem adlandırır hem kavram ifade ederler; bu bir nesneyi diğer nesnelere hem farklandırır hem genelleştirir demektir: “Çınar” dediğimizde bu kelime önce farklandırma, adlandırma görevini yüklenir ve “çam, ardıç, meşe....” kümesinden belirtmek istediğimiz ağacı farklı kılar, sonra bir çınarı değil, genel “çınar” kavramını ifade eder; böylece anlamı hem farklandırmış hem genelleştirmiş olur. (57-91) Bkz.appelative function, deictic function, expressive function, esthetic function

Non-gradable antonyms /complementaries (T.derecelendirilemez zıt anlamlılar)

:Anl. Aralarındaki zıt anlamlılık ilişkisinin, birinin varlığı diğerinin yokluğunu gerektirdiği zıt anlamlı kelime çiftleri. Mesela “canlı-ölü” derecelendirilemeyen bir zıt anlamlı çiftidir. Yani bir şey ya canlı ya da ölüdür. Bu tür zıt anlamlı çiftleri için *az, biraz, daha* vs. derecelendirme sıfatları kullanılamaz. Derecelendirilemez zıt anlamlılara ‘bütünleyiciler’ (complémentaires) de denir. (5) Bkz.antonymy, gradable antonyms

Non-literal meaning (T.Hakikî olmayan anlam): **Anl.** Batı literatüründe hakikî (literal) anlamın karşısı ve metaforik veya mürsel mecazlı (metonymic) anlama özdeş olarak kullanılan terim. Bkz.literal meaning, metaphor, metonymy (33)

One-place predicate (T.tek eyleyenli yüklem): **Anl.** Geçişsiz fiillerin oluşturduğu yüklem ve bu tür yüklemeleri içeren ifadeler. Mesela “Bebek uyudu” cümlesinde geçişsiz bir fiil kullanıldığından tek bir eyleyen (actant) vardır. Bu tür cümlelerde özne, yüklem belirttiği eylemden dolaysız olarak etkilenen tek eyleyendir. Bunun yanı sıra isim cümleleri de bir eyleyenli yüklem olarak bilinir. Bunlar ‘nominal tek eyleyenli yüklem’ ve ‘sıfatlık tek eyleyenli yüklem’ olarak ikiye ayrılır:

“Her yer dolu” : Sıfatlık tek eyleyenli yüklem

“O bir İtalyan” : Nominal tek eyleyenli yüklem

(5; 7) Bkz.predicate, two-place predicate, arity

Onomasiology / Onomastics (T.adbilim, isim incelemesi) : *Anl.Dil.* Kavramdan, nesneden ya da gösterilenden (signified) hareket ederek isimleri, gösterenleri (signifier) inceleyen anlambilim dalı. Aynı varlığa hem art zamanlı olarak tarih içinde verilen farklı isimleri hem de farklı toplumların aynı varlık için kullandıkları isimleri incelemek amacıyla Schuchart adbilimi anlam incelemesinden (semantics) ayırmıştır. Bu anlamıyla adbilim, kavrambilimin (semasiology) mukabilidir. Bir başka deyişle adbilim, bir varlığa verilen bütün isimleri araştırır. Bazı kaynaklarda *onomasiology* için ‘özel isimleri ve bunların kökenini inceleyen bilim dalı’, ‘birbiriyle ilişkili, akraba kelimeleri ve bunların anlamını inceleyen anlambilim dalı’, ‘anlamın nasıl ifade edildiğini inceleyen dilbilim dalı’ ya da ‘isim incelemesi’ gibi farklı tanımlar yapılmaktadır. ‘İsim incelemesi’ tanımına göre *onomasiology*, antroponimi (şahıs isimleri bilimi), toponimi (yer adları bilimi) gibi alt dalları da içerir. (4; 57-108; 24; 145; 146; 147; 148; 149) Bkz.semasiology, signifier, signified

Ontological metaphor (T.ontolojik metafor): *Anl.Ret.* Fiziksel olmayan bir varlığı fiziksel bir varlık ya da madde, töz (substance) olarak gösteren metafor. Ontoloji felsefede, oluşun doğası ve ilişkileri ile ilgilenen metafizik dalı ya da oluşun doğası ve varlık türleri ile ilgili özel bir teoridir. Varlıksal metaforlarda bir şeyin ontolojik statüsü değişir; bir şey, başka bir şey olur. Mesela “Bu acıya dayanmak çok fazla sabır gerektirir ” cümlesinde, soyut ve sayılamayan bir kavram olan *sabır*, sayılabilen fiziksel bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Bir başka örnek de “Zihnim çok dolu” cümlesidir. Burada da *zihin*, sanki içinde bir şeyler bulunan maddî bir varlıktır. [Varlıksal metaforlar, insanların soyut veya mânevî varlıklar hakkında konuşabilmeleri için adeta zorunlu bir nitelik taşır. Yukarıdaki örnek cümlelerde *sabır* ve *zihin*, varlıksal metaforlar kullanılmaksızın ifade edilmesi mümkün görünmeyen varlıklardır. Bu nedenle varlıksal metafor dilin temellerinden biridir.] (33) Bkz.metaphor, structural metaphor, orientational metaphor

Opaque context (T.Saydam olmayan, mat bağlam): *Anl.* Bir cümledeki ifade ile aynı göndergeye (referent) sahip bir başka ifade yer değiştirdiğinde ilk cümlenin anlamının doğruluk değerini kaybetmesi; iki ifadenin göndergelerinin aynı olmasına rağmen

birbirlerinin yerine kullanılmalarını engelleyen bağlam özelliği. Mesela “Ahmet, Mehmet’in kâtilinin asılacağını umuyor” cümlesini ele alalım ve *Mehmet’in kâtili*’nin Ahmet’in kardeşi olduğunu varsayalım. Bu durumda *Mehmet’in kâtili* ifadesi ile *Ahmet’in kardeşi* ifadeleri aynı göndergeye sahiptir. Ancak böyle olmasına rağmen – özel durumlar hâriç- bu iki ifade yer değiştiremez. Burada, bu yer değişikliğine izin vermeyen şey ‘ummak’ fiilidir. Çünkü bu iki ifadenin kaplamaları (extension) aynı olmasına rağmen içlemleri (intension) farklıdır. Genellikle *inanmak, korkmak, bilmek, istemek* gibi fiiller mat bağlam oluşturur. Kaynaklarda ünlü ‘sabah yıldızı-akşam yıldızı’ da örnek olarak verilmektedir. Bu iki ifadenin aynı şeyi gösterdiğini bilmeyen bir kişi – mesela Ayşe- için söylenen şu cümleler aynı şeyi ifade etmez: “Ayşe, sabah yıldızı gökтейken evlenmek istiyor” , “Ayşe, akşam yıldızı gökтейken evlenmek istiyor”. Bu örnekte de iki ifadenin içlemlerinin farklı olması, kaplamalarının aynı olduğunun bilinmemesine bağlı olarak, bir mat bağlam oluşturmaktadır. [Mesela *Huzur’un yazarı* ile *Tanpınar* ifadeleri de eş gönderimli ifadelerdir ve bunlar yukarıdaki örnekten farklı olarak birbirlerinin yerine rahatça kullanılabilirler. Ancak iki ifadenin içlemlerinin farklı olması, onları yan anlam (connotation) bakımından farklı kılar. Mat bağlamda farklı olan şey, eş gönderimli ifadeler yer değiştirdiğinde, ifadenin bulunduğu cümlenin bütününe anlam yönünden yanlış hâle gelmesine neden olan bir bağlamın bulunmasıdır.] (32; 60-38) Bkz.reference, referent, co-reference, context, intension, extension, denotation, connotation

Opaque word (T.saydam olmayan kelime): *Anl.* Parçalarının anlamından kendi anlamı belirlenemeyen kelimeler. Mesela ‘ağaç’ kelimesi günümüz Türkçesi dikkate alındığında, oluşturucu unsurları ayırt edilemediği için, bir saydam olmayan kelime örneğidir. [Anadili Türkçe olan bir kişi için Türkçe kelimelerin büyük bir çoğunluğu saydam (transparent) kelimeler grubuna girer. Bu diğer diller için de geçerlidir. Yabancı dillerden gelen kelimeler ise, türetme kuralları geldikleri dilin gramerine ait olduğu için genellikle saydam olmayan kelime örneğidirler.] (165-54) Bkz.transparent word

Opposite lexical relation (T.mukâbil kelime ilişkisi): *Anl.* Bir bağlam (context) içinde, mukâbil ancak ortak bir anlam özelliğine sahip iki sözlük birimi arasındaki

çağrışım ilişkisi. Mukâbil kelime ilişkisinin dört türü vardır: Tamamlayıcılar (complements), Zıt anlamlılar (antonyms), yön zıtlıkları (directional converses), göreceli zıtlıklar (relational converses).

1 - Tamamlayıcılar, karşılıklı olarak ayrı özelliklere sahip mukabillerden oluşur. Bu tür mukabil çiftlerinde, parçalardan birinin yokluğu diğerini zorunlu olarak gerektirir. Mesela bir insan canlı ise, ölü değildir. Doğru-yanlış, erkek-dişi çiftleri de böyledir. [Bunlara ‘derecelendirilemez zıt anlamlılar da (non-gradable antonyms) denir.]

2 – Zıt anlamlılar, bir skala üzerinde derecelenebilen mukabillerdir. Burada çiftlerden birinin yokluğu, diğerini zorunlu kılmaz. Bir şey uzun değilse kısa olmak zorunda değildir. İyi-kötü, sıcak-soğuk çiftleri gibi.

3 - Yön zıtlıkları, bir eksen boyunca birbirine ters iki yönü gösteren mukabillerdir. Mesela doğu-batı, üst-alt, içbükey-dışbükey gibi.

4 – Göreceli mukabiller, bir ilişkinin taraflarını ya da mukabil alanlar üzerindeki iki varlığın göreceli olarak pozisyonunu belirler. Mesela aşağı-yukarı, ön-arka, doktor-hasta, öğretmen-öğrenci, âmir-memur, karı-koca. (33) Bkz.antonymy, gradable antonym, non-gradable antonym, opposition, context

Opposition (T.mukabiliyet): 1.*Man.* Birbirine karşı (opposite, müttekâbil) olan iki önermenin birinin doğru veya yanlışlığından diğerinin doğru veya yanlışlığını çıkarma işlemi. 2. *Anl.* Bir dilin söz varlığı içinde yer alan unsurlar arasındaki karşıtlığa ve çağrışıma dayanan anlam ilişkisi. Mukâbil anlam ilişkisinin dört türü vardır:

- Bütünleyiciler (complementaries): Birinin yokluğu veya inkârı, diğerinin varlığını veya kabul edilmesini gerektiren terimlerin oluşturduğu mukabil çiftleri. Mesela “ölü-canlı” gibi. Bütünleyiciler, bir kavram alanının iki eşit parçaya bölünmesinin sonucudur.

- Zıt anlamlılar (antonyms): Bir kavram alanının iki kutbunu oluşturan ancak aralarında başka terimler de bulunan terimlerin oluşturduğu çift. Bütünleyicilerden farklı olarak zıt anlamlılar arasında bir derecelenme vardır; bu nedenle çiftlerden birinin inkârı diğerinin ileri sürülmesi anlamına gelmez. Mesela “uzun-kısa” gibi.

- Olumsuzlanabilir ya da tersine çevrilebilir mukabiller: Bu grubun tipik örnekleri “girmek-çıkarmak, alçalmak-yükselmek, ilerlemek-gerilemek” gibi fiillerin oluşturduğu çiftlerdir.

- Akis mukabiller: Bunlara göreceli ya da ilişkiyel mukabiller de (relational opposites) denir. Bu tür mukabiller bir ilişkinin iki tarafını ifade eder. “Aşağı-yukarı, satmak-satın almak, öğretmen-öğrenci” gibi çiftler bu türe örnektir.

Mukabiliyet kavramının, anlambilim içindeki bu ele alınışının dışında dilbilim ve göstergebilimde merkezî bir önemi vardır. Ferdinand de Saussure, bir sistem olan dilin içinde kesin ve mutlak terimlerin değil, farklılıkların olduğunu ifade etmiştir. Her unsur kendi değerini, aynı sistem içindeki diğer unsurlarla farklılaşmasından alır. Saussure’ün bu görüşü ilk olarak Prag okulu ve özellikle de Hjelmslev tarafından fonetik ve fonolojiye uygulanmış, Prag okulu içinde Trubetzkoy fonolojik mukabiliyetler üzerinde geniş çaplı araştırmalar ve ayrımlar yapmıştır. Onun mukabiliyet görüşüne en önemli katkısı, bu kavramın sadece farklılıkları değil benzerlikleri de içine aldığı ifade etmesi olmuştur. Yani iki unsur arasındaki mukabiliyet, hem benzerlik hem de farklılığa dayanır. Daha sonraları Contineau ve Barthes, Trubetzkoy’un görüşlerini anlambilim ve göstergebilime uygulamıştır. Böylece mukabiliyet, göstergebilimin temel kavramlarından biri olan seçme eksenini (paradigmatic axe) için de merkez oluşturmuştur. Buna göre bir seçme ekseninde yer alan unsurlar arasında mukabiliyet ilişkisi vardır. Bu unsurlar hem benzer hem de farklı özellikler taşır ve aralarında çağrışım ilişkisi vardır.[Bu anlamda zıtlık ya da karşıtlık, sadece bir mukabiliyet şeklidir] Mesela “Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Selanik’te dünyaya geldi” cümlesinde *Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu* ifadesi ile *Atatürk* arasında bir mukabiliyet ilişkisi vardır; yani bunlar aynı seçme ekseninde yer alırlar. [Mukabiliyet görüşü yapısalcılığa(structuralism) bağlı bir görüştür ve yapısal bir sistem oluşturan dili anlamak için son derece önemlidir. Kelime anlam biliminde (lexical semantics)anlam ilişkileri bağlamında sadece karşıtlık ya da zıtlık olarak ele alınan mukabiliyet dilbilim, göstergebilim ve edebiyat incelemelerinde daha geniş kapsamlı bir kavram olarak ele alınmaktadır.] (57-23,63; 61; 70; 4) Bkz.opposite lexical relations, antonyms, paradigmatic axe

Orientalional metaphor (T.Yönelimsel metafor): *Anl.* Kavramların birbiriyle mekânsal olarak ilişki içinde olduğu metafor. Kavramsal metafor teorisinin ana öğretisine göre, soyut kavramları somut deneyimler ve duygularla anlarız. Bunların

içinde en güçlüsü yeryüzündeki doğrudan fiziksel yaşam deneyimlerimizdir. Gelişimimizin ilk aşamalarından başlayarak bedenimizin dışındaki dünyayı tecrübe etmeye başlarız; dış dünyayı içimizdeki dünyadan ayırmayı öğreniriz. Yerçekimi kuvvetini ve diğer kuvvetleri, uzaklıkları, derinlikleri, dengeyi ve simetriyi öğreniriz. Bütün bunlar Mark Johnson'un 'imaj tasarımı' (image schemata) dediği şeyin oluşumunu sağlar. İmaj tasarımı, soyut kavramları fiziksel tecrübelerimizle kavramayı sağlayan bir mekanizmadır. Soyut fikirleri kavramlaştırırken imaj tasarımlarını kullanırız. Bu işlem, büyük ölçüde aşağı-yukarı, içeri-dışarı, ön-arka- sığ-derin gibi mekânsal yönelimlere bağlı olan yönelimsel metaforların kullanımı ile gerçekleşir. Yönelimsel metaforlarda özellikle düşey boyutların kullanımı yaygındır. Bu konvansiyonel metaforun bir çok örneği hem bizi hem de hayatımızda ilişki halinde olduğumuz diğer nesnelere etkileyen yer çekimi kuvveti nedeniyle meydana gelir. "Daha fazla, yukarıdır" metaforu en yaygın olan yönelimsel metafor örneğidir. Mesela "Moralim yükseldi" ifadesinde, 'moral' kavramı düşey boyutta, aşağı-yukarı yönelimi içinde anlaşılan bir kavramdır; bu nedenle 'morali yükselmek' ifadesi bir yönelimsel metafor örneğidir. Bunun gibi "enflasyon düşmeye başladı" ifadesinde enflasyon, "yüksek statü" ifadesinde statü, "ateşi yükselmek" ifadesinde ateş, aşağı-yukarı yönelimi içinde kavranmaktadır. (33; 154) Bkz.metaphor, conceptual metaphor, ontological metaphor, structural metaphor

Oxymoron (T.zıtlasma): Ret. Birbirine zıt ya da uyumsuz terimlerle oluşturulmuş ifade. Zıtlasma'nın en tipik örneği sıfat-isim birleşmelerinde görülür. Mesela "sağır edici sessizlik" ifadesi bir zıtlasma örneğidir. [Anlambilim açısından zıtlasma, anlam özellikleri ya da anlambirincikleri (seme) birbirine uymayan kelimelerin bir arada bulunmasıdır.] (33; 45; 53; 62) Bkz.paradox

Paradigmatic relations (T.paradigmatik ilişkiler, seçme ekseni ilişkileri, dizisel bağıntı): Sem.Anl. Bir bildiride gerçekleşen, kullanılan birimlerle bunların yerini alabilecek, aynı türden, ama gerçekleşmemiş, kullanılmamış potansiyel birimler arasındaki ilişkiler. Saussure dilin, işaretlerden (signs) oluşan bir sistem olduğunu vurgulamış ve üç tür sistematik ilişki üzerinde durmuştur:

1 – İşaretleyenle işaretlenen arasındaki ilişki

2 – İşaretle, aynı sistemdeki diğer işaretler arasındaki ilişki

3 – İşaretle, bir işaretleme (signification) durumunda o işareti çevreleyen diğer işaretler arasındaki ilişki.

Saussure dildeki anlamın işaretler arasındaki farklılıklardan doğduğunu vurgulamıştır. Bu farklılıklar iki türdür: dizimsel (sytagmatic) ve dizisel (paradigmatic). Bu iki boyut genellikle eksen olarak adlandırılır seçme eksenine (paradigmatic axe) düşey eksen, sıralama eksenine (sytagmatic axe) yatay eksen denir. Bir seçme eksenini, tümü belirli bir kategorinin üyesi olan, aralarında çağrışım ilişkileri bulunan işaretleyen(signifier) ve işaretlenenlerin (signified) oluşturduğu bir kümedir. (Saussure, bu eksen için ‘çağrışım’ terimini kullanmış, Jacobson ise ‘seçme’ terimini tercih etmiştir) Ancak bu kümedeki her bir işaretin farklı bir işaretleme değeri vardır. Bir işaret, aynı bağlam içinde kullanılabilecek ancak aynı zamanda var olmayan diğer işaretlerle paradigmatik ilişki içindedir. Bu benzerlik ve farklılık ilişkisi içinde olan unsurlar dilde mevcuttur; ancak ifadede yer almazlar. Bu nedenle onlara ‘mevcut olmayan kelimeler (in absentia) adı verilir. Bir bağlamda, seçme ekseninin bir üyesi yapısal olarak bir diğeriyle yer değiştirebilir. Roland Barthes paradigmatik ilişki kavramını ‘giysiler’le açıklamıştır. Paradigmatik unsurlar aynı anda, vücûdun aynı bölümüne giyilemeyen elbiselerdir. Kelimeler de cümlede yer almayan işaretlerle, kelimelerle ilişki içindedir. Mesela bir metinde yer alan “taş” kelimesi, metinde yer almayan baş, yaş kelimeleriyle tamamen ses çağrışımına dayalı bir ilişki içindedir; benzer bir seriyi taşkın, taşmak, taşıt kelimeleriyle kurar; taşçı, taşlık, taşçılık, taşlama kelimeleri ile kök birliğine dayanan ayrı bir seri kurar; kaya, çakıl, kum kelimeleriyle anlam yakınlığına dayanan ayrı bir seri oluşturur. Seçme eksenini ve bu eksenindeki ilişkileri bir örnek cümle üzerinde gösterebiliriz:

Atatürk

1881 yılında Selânik'te doğdu.

Ulu önder

Mustafa Kemal

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu

Anafartalar kartalı

O büyük adam

Bu tabloda düşey ekseninde yer alan bütün ifadeler, ifadede kullanılan *Atatürk* kelimesi ile paradigmatik ilişki içindedir. Roman Jacobson'a göre seçme ekseni benzerlik ilişkilerine dayandığından, metafor eksenidir. Seçme ekseni işaretlerin 'değer'ini (value) belirler. Eksende yer alan unsurların anlamı aynı olsa da değerleri farklıdır. Sözelimi aynı seçme ekseni içinde yer alan "siyah" ve "kara" kelimeleri aynı şeye işaret etseler de bunların değeri, bir başka deyişle kapsadıkları alan birbirinden farklıdır. Seçme ekseni aynı zamanda üslûbu biçimlendiren temel unsurdur. (69; 57-64; 40; 159) Bkz.syntagmatic relations, sign, signifier, signification signified, value

Paradox (T.paradoks, çelişki): *Anl.Ret.* Kendi içinde anlam açısından birbirine uymayan unsurlar taşıdığı için çelişik görünmesine rağmen, bir doğruluğu ifade eden ya da bir doğruluğu akla getiren önerme, ifade. Mesela "Kim hayatını kaybederse, onu bulacaktır" cümlesinde bir paradoks vardır. [Bir söz sanatı olarak paradoks, bir gerçeği daha ilgi çekici bir biçimde anlatmak için kullanılır. Yukarıdaki örnek cümlede "kaybetmek" fiili akla hemen 'bulmak' fiilini getirir. Ancak cümledeki paradoksu yaratan şey, kaybedilen şeyin "hayat" olmasıdır. Bu cümleyi söyleyen kişi subjektif bir tutumunu yansıtıyor olabilir. Mesela ölümden sonraki hayata inanmak, ya da cennet inancı vs. Ayrıca bu tür paradoksal cümleler sadece bir kelime oyunu da olabilir.] (33; 45)

Paralipsis (T.....): *Ret.* Konuşucunun, herhangi bir konu veya bir şey hakkında konuşmak niyetinde değilmiş gibi görünüp yine de ondan bahsettiği ironi türü. Mesela: "Bunun yapan kişinin Ahmet olduğunu sana söylemeyeceğim" (33)

Paraphrase (T.açıklama): *Dil.Anl.* Bir metnin, bir ifadenin ya da bir kelimenin, genellikle anlamını daha açık bir hâle getirmek amacıyla, anlamına bir değişiklik getirilmeden başka bir biçimde veya başka kelimelerle yeniden ifade edilmesi. Mesela sözlüklerdeki tanımlar genellikle açıklama örneği olarak görülebilir. Bunun dışında açıklama bazı kaynaklarda bir cümlenin başka bir formda yeniden yazılması olarak tanımlanır. Mesela "Ahmet Mehmet'e bir kitabını ödünç verdi" cümlesi "Mehmet Ahmet'in bir kitabını ödünç aldı" şeklinde açıklanabilir. Bu ikinci şekilde tanımlanan

açıklama, üretici-dönüşümsel dilbilgisinde de inceleme konusu olmuştur. Z.S. Harris'e göre açıklama, söze yeni bir bilgi katmayan dönüşümdür. Mesela : Çocuk uyudu = çocuğun uyuması. Ayrıca açıklama edebiyatta, bir şiirin muhtevasının düzyazı halinde yeniden ifade edilmesidir. [Açıklama günlük dil kullanımlarında da görülür. Mesela "Ahmet, benim en iyi arkadaşım, beni çok üzdü" cümlesinde Ahmet açıklanmıştır. Burada ilgi çekici olan nokta, açıklamanın, konuşan kişinin amacına ve seçimine bağlı olmasıdır. Aynı kişi Ahmet'le ilgili başka bir şey söylemek için başka bir açıklama da yapabilir: "Ahmet, şu bizim hınzır, yine turnayı gözünden vurmuş" gibi. Yani açıklama aslında seçme eksenini (paradigmatic axe) üzerinde yapılan bir seçimdir. Aynı seçme ekseninde bulunan unsurların arka arkaya sıralanması açıklamayı oluşturur. Bu nedenle açıklama hem seçme eksenini hem de sıralama eksenini (syntagmatic axe) ile yakından ilişkili bir kavramdır. Bu durumda açıklamanın bazı örnekleri bir üslup özelliği yaratır.] (4; 60-109; 39; 81) Bkz.paradigmatic relations, syntagmatic relations

Parataxis (T.bitişik sıralama): Dil. Cümlelerin ya da diğer sözdizimsel unsurların, bir bağlayıcı bulunmaksızın yan yana sıralanması. Bir diğer tanıma göre bitişik sıralama, denk kelime gruplarının ya da cümlelerin gramatikal bir düzenlemesidir. İlk tanıma örnek olarak "Dün bir kitap aldım, bugün onu arkadaşşıma verdim" cümlesi gösterilebilir. Bu tür bağlaçsız sıralı cümlelere 'bağlayıcısız (asyndetic) gramatikal yapı' denir. Aynı cümle "Dün bir kitap aldım *ama* bugün onu arkadaşşıma verdim' şeklinde ifade edildiğinde, yani bir bağlaç kullanıldığında buna 'bağlayıcılı (syndetic) gramatikal yapı' denir. Burada önemli olan şey, kullanılan bağlaçların bu sıralı cümlelerde anlam nüansları hatta bazen önemli anlam farklılıkları yaratmasıdır. Aynı cümle 'Dün bir kitap aldım *ve* bugün onu arkadaşşıma verdim' şeklinde ifade edildiğinde farklı bir anlam kazanır. (4; 33; 162)

Performative hypothesis (T.edimsel hipotezi): Anl. Bildirim cümleleri de dâhil olmak üzere bütün cümlelerin derin yapıda bir edimsöz edimi (illocutionary act) içerdiği hipotezi. Katz ve Postal'a kadar götürülebilen ancak Ross ve Sadock tarafından geliştirilen bu varsayıma göre mesela "Yarın sana uğrayacağım" cümlesi derin yapıda 'söz vermek' ya da 'iddia etmek' gibi edimsel bir fiilden oluşan bir sözcendir: "Yarın

sana uğrayacağıma söz veriyorum” veya “Yarın sana uğrayacağımı iddia ediyorum”. Yani her cümle, konuşucunun gerçekleştirdiği bir edimsöz edimini derin yapısında taşır. Bütün bildiri, soru ya da emir cümlelerinin bir edimsel içeriği (performative) vardır:

- Bugün hava güzel olacak (bildiri).

Bugün havanın güzel olacağını *iddia ediyorum* (edimsel)

- Bu gün hava güzel olacak mı? (soru)

Sana bugün havanın güzel olup olmayacağını *soruyorum* (edimsel)

- Buraya gel! (emir)

Buraya gelmeni *istiyorum / emrediyorum* (edimsel)

Bu hipoteze göre bir cümle ile onun soyut düzlemdeki edimsel şekli aynı anlama ve aynı doğruluk değerine sahiptir. Edimsel hipotezinin asıl amacı, cümlelerin taşıdığı edimsöz gücünü (illocutionary force) anlambilim sahasına yerleştirmektir. (32; 163; 164) Bkz. Speech acts, performatives, illocutionary act, illocutionary force

Performatives (T.edimsel cümleler): *Anl.* Austin'in geliştirdiği söz edimleri (speech acts) kuramında, gözlemleyicilerle (constatives) birlikte, ilk bakışta belli bir olguyu bildiriymiş gibi görünen ama aslında olgu bildiren cümlelerden farklı olarak doğru ya da yanlış olmayan cümleler. Austin edimseller için şu örnekleri verir:

1. Nikâh masasında kadın ya da erkek tarafından söylenen 'evet'
2. Bir geminin denize indirilmesi dolayısıyla düzenlenen törende birisinin 'bu gemiye Queen Elizabeth adını veriyorum'
3. Miras bırakan kişinin söylediği "saatimi kardeşime bırakıyorum"
4. Bahse giren kişinin söylediği "Seninle lirasına bahse girerim ki yarın yağmur yağacak"

Austin'e göre bir bildirişim ortamında kendisini dinleyen kişiye böyle bir cümle sözcileyen kişi bir şey bildirmekten çok bir şey yapar. Sözelimi yukarıdaki cümlelerde sırasıyla evlilik bağına girer, gemiye ad verir, miras bırakır, bahse girer. Doğru ya da yanlış olabilen gözlemleyicilerden farklı olarak bu cümleler ancak 'isabetli' (happy) ya da 'isabetsiz' (unhappy) olabilirler. Başka bir deyişle bunların 'yerinde olduklarını' (felicitous) ya da 'yerinde olmadıklarını' (infelicitious) söyleriz. Ancak Austin, edimsel cümlelerle edimsel olmayan yani 'gözlemleyici' (constatives) cümleleri birbirinden

ayrımak için hiçbir mutlak ölçütün bulunmadığını da belirtir. Bunun üzerine edimselleri ‘ilkel’ (primary) ve ‘belirtik’ (explicit) olmak üzere ikiye ayırır. İlkel edimseller, mesela “yarın geleceğim” gibi, cümle söylenirken yerine getirilen edimin hangisi olduğunu gösteren bir dil unsurunun yer almadığı cümlelerdir. Belirtik edimseller ise “Söz veriyorum, yarın geleceğim” gibi, cümle söylenirken yerine getirilen edimin (söz vermek) hangisi olduğunu gösteren dil unsurunun (‘söz veriyorum’) yer aldığı cümlelerdir. Austin ilkel edimsellerin belirtik olanlardan türetilbileceği ve belirtik edimselleri adlandıran fiillerin (mesela söz vermek, emretmek, rica etmek, uyarmak vs.) bir listesinin çıkarılabileceğini söyler ve sonunda şu görüşe ulaşır: Aslında bir şeyi tasvir ederken de, bir bildirimde bulunurken de bir şey yaparız; dolayısıyla her bildirim öncelikle bir edimseldir. Başka bir deyişle belli bir bildirişim ortamında dinleyen kişiye bir şey anlatmak amacıyla bir cümle ürettiğinde, konuşan kişi, o cümleyi söylerken bir şey yapar; yani bir söz ediminde bulunur. Bildirimde bulunmak da bunlardan sadece biridir. Austin’e göre üç tür söz edimi vardır: ‘Düzsöz edimi (locutionary act), ‘edimsöz edimi’ (illocutionary act), ‘etkisöz edimi’ (perlocutionary act) (3-13 vd.) Bkz.felicity conditions, locutionary act, illocutionary act, perlocutionary act, constatives

Perlocutionary act (T.etkisöz edimi): *Anl.* Austin ve Searle tarafından geliştirilen söz edimleri (speech acts) kuramında, bir düzsöz ediminde (locutionary act) bulunup belli bir edimsöz edimi (illocutionary act) yerine getiren kişinin, bulunduğu düzsöz edimi aracılığıyla isteyerek ya da istemeyerek kendisini dinleyen kişinin ya da başkalarının duyguları, düşünceleri, eylemleri üzerinde bir takım sonuçlar yarattığı edim. Austin’e göre bu edim, bir şey *söylerken* bir şey yapma edimi olarak tanımladığı edimsöz ediminden farklı olarak, bir şey *söyleyerek* bir şey yapma edimidir. Mesela iki arkadaştan birinin diğerine evden çıkarken “bugün yağmur yağacağını tahmin ediyorum” dediğini düşünelim. Burada konuşan kişi bu sözceyi kullanarak tahminde bulunma edimini gerçekleştirir; yani bir edimsöz edimi (illocutionary act) yerine getirmiş olur. Ancak aynı sözce, arkadaşının yanına bir şemsiye almasına neden olabilir. Bu durumda sözce bir etkisöz edimi olur. Konuşan kişi arkadaşı üzerinde bu etkiyi isteyerek ya da istemeden de yaratmış olabilir. Austin etkisöz edimlerinin ürünü olarak yaratılabilecek sonuçları (1) ‘etkisözel bir hedefe ulaşmak (achieving a perlocutionary

object) (2) ‘etkisözel bir ardışık davranışa yol açmak’ (producing a perlocutionary sequel) olmak üzere ikiye ayırır. Örneğin “köpek saldıracak” uyarısını ele alalım. Konuşan kişinin bu sözleri iki sonucu da yaratabilir: Hem dinleyen kişiye tehlikeyi haber verme hedefine ulaşılabilir hem de dinleyen kişinin sözgelişi kaçması gibi ardışık bir davranışa yol açabilir. Ancak Austin’e göre konuşan kişi her zaman bu iki sonucun ikisini de yaratamayabilir. Örneğin bir görüşe karşı çıkarak karşı tarafın görüşünü değiştirme hedefine ulaşamayabilir ama karşı tarafın bizim görüşümüzün haklı olduğu konusunda ikna olması gibi ardışık bir davranış yaratabiliriz. (3-23 vd.) Bkz.locutionary act, illocutionary act

Personal deixis (T.şahıs gösterimi) :*Anl.* Bir dildeki şahıs zamirleri ile gerçekleştirilen ve bildirişimdeki ya da söylemdeki (discourse) katılımcılara işaret eden gösterim. Şahıs gösterimi söylemdeki konuğu, dinleyici ve diğerleri arasında ayırım yapmayı sağlar. ‘Ben’ konuşucuya, ‘sen’ ve ‘siz’ (veya sizler) dinleyiciye, ‘o’ ve ‘onlar’ ise söylemde katılımcı olmayan kişilere işaret eder. Şahıs gösterimleri birinci şahsa, bir başka deyişle konuşan kişiye bağlı olarak belirlenir; yani referans noktası konuşucudur. Ayrıca sosyal mesafe gibi dilbilimsel olmayan bazı etkenler de şahıs gösterimi kategorisi üzerinde etkili olur. [Bilindiği gibi 3.şahıs zamirleri aynı zamanda cansız varlıklar için de kullanılmaktadır. Bu durumda sözgelimi ‘o’ zamiri ile bir arabaya da işaret edilebilir. Konuşucu ve dinleyici dışında dünyada bulunan bütün varlıklar ‘o’dur. Yani kavram ‘şahıs gösterimi’ olarak adlandırılrsa da bu kategoriye giren üçüncü şahıs zamiri şahıs olmayan varlıklar için de kullanılır. Osmanlı Türkçesi ve belâgatte bu üç şahıs grubu için mütekellim, muhatab ve gâib terimleri kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda şahıs gösterimi için ‘sosyal gösterim’ terimi de kullanılmaktadır.] (5) Bkz.deixis, spatial deixis, temporal deixis

Personification (Otü.teşhis, T.kişileştirme): *Anl.Ret.* Bir nesnenin ya da soyut bir varlığın, bir insan olarak sunulması. Bir başka deyişle kişileştirme, insana ait niteliklerin cansız nesnelere, soyut varlıklara aktarılmasıdır. Kişileştirme, bu tür nesnelere insana ait tecrübeler, duygular, hareketlerle anlamayı ve anlatmayı sağlar. Lakoff ve Johnson’un

çağdaş metafor teorisinde kişileştirme en yaygın ve açık ontolojik metafor kullanımı olarak görülür. (8; 33) Bkz.ontological metaphor

Phatic act (T.dillendirme edimi): *Anl.* Austin tarafından geliştirilen söz edimleri (speech acts) kuramında düzsöz edimini (locutionary act) oluşturan üç edimden biri. Dillendirme edimi belli kelimeleri üretme, başka bir deyişle belli bir dilin söz varlığında yer alan belli ses bütünlerini, belli bir tonlamayla ve o dilin dilbilgisine uygun bir şekilde söyleme edimidir. Mesela “Ağaçlar rüzgârda salınıyor” sözlerini söyleyen kişi Türkçenin söz varlığında yer alan ‘ağaç’, ‘-lar’, ‘rüzgâr’, ‘-da’, ‘salın-’ ve ‘-yor’ ses bütünlerini Türkçenin böyle bir durumda gerektirdiği tonlamayla ve Türkçenin dilbilgisine uygun olarak arka arkaya sıralar. Bu edimde üretilen şeye de ‘dillendirim’ (pheme) denir. (3-18; 2-87) Bkz. Locutionary act, phonetic act, rhetic act

Phatic function: Bkz. Communication

Phoneme (T.sesbirim): *Dil.* Dildeki en küçük anlam ayırt edici unsur. Sözelimi Türkçede “kaş” ve “kas” kelimeleri arasındaki anlam farkı bir sesbirimden kaynaklanır. (143)

Phonetic act (T.seslendirme edimi): *Anl.* Austin tarafından geliştirilen söz edimleri (speech acts) kuramında düzsöz edimini (locutionary act) oluşturan üç edimden biri. Seslendirme edimi, bir takım sesler çıkarma edimidir. Örneğin “Ağaçlar rüzgârda salınıyor” diyen kişi ‘a’, ‘ğ’, ‘a’, ‘ç’, ‘l’, ‘a’, ‘r’, ‘r’, ‘ü’, ‘z’, ‘g’, ‘â’, ‘r’, ‘d’, ‘a’, ‘s’, ‘a’, ‘l’, ‘ı’, ‘n’, ‘ı’, ‘y’, ‘o’, ‘r’ seslerini çıkarır. Austin, bu edimde seslendirilen şeye ‘seslem’ der. (2-87; 3-18) Bkz.locutionary act, phatic act, rhetic act

Poetic function: Bkz. Communication

Polysemy (T.çokanlamlılık): *Anl.* Bir kelimenin birden fazla anlamının olması durumu veya bir kelime ve onun gösterdiği birden fazla nesne ya da kavram arasındaki anlambilimsel ilişki. Çok anlamlılıkta, başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan işaret

(sign), genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla, ilişkili yeni kavramları da anlatır duruma gelir. Çok anlamlılık durumunda kelime temel anlamını kaybetmeden yeni yan anlamlar kazanmaktadır. İ.Ö. V.yüzyılda Yunan düşünürü Demokritos'tan beri çokanlamlılık konusu günümüze kadar pek çok dilci tarafından ele alınmış ve bu olayı dilin temel niteliklerinden biri olarak görenler olmuştur. Başta insandan doğaya aktarma eğilimi olmak üzere çeşitli aktarmalarla kelimelerin yeni anlamlar kazanmaları her dilin söz varlığını belli sınırlar içinde tutmuş, daha az işaretle pek çok kavramın dile getirilmesi, bazı bilginlerce dilde tutumluluğun bir belirtisi olarak görülmüştür. Çok anlamlılık ile yakından ilgili bir diğer kavram da eşadlılıktır. (homonymy) Bu iki kavramı birbirinden ayırmak her zaman kolay olmamaktadır. Eğer aynı formdaki kelimelerin kökenlerinin farklı olduğu biliniyorsa bunlar eşadlı olarak değerlendirilir ve sözlükte kendilerine ayrı ayrı girişler verilir. Eğer aynı formdaki kelimelerin kökenlerinin bir olduğu biliniyorsa, farklı anlamlara sahip de olsalar, çokanlamlı bir kelime olarak değerlendirilir ve sözlükte kendilerine bir tek giriş verilir. Ancak Palmer'e göre bu yaklaşım tatmin edici değildir. Çünkü bir dilin tarihi, onun şu andaki durumunu her zaman doğru olarak yansıtmaz. Palmer, çok anlamlı bir kelimenin farklı anlamları arasında eşadlılıktan farklı olarak merkezî veya çekirdek bir anlam olduğunu söyler. [Bu çekirdek anlamı, metafor veya mürsel mecazla yapılan aktarımların hareket noktası olarak görmek mümkündür.] Doğan Aksan da benzer bir ayırım yapar. Ona göre çokanlamlılıkta bir kelimenin, temel anlamının yanı sıra, onunla mutlaka ikişkisi bulunan yeni yeni anlamlar kazanması söz konusudur. Eş adlılıkta ise birbiriyle anlamca ilişkisi bulunmayan kavramlar, bir rastlantı ya da kimi zaman yabancı bir dilden alınan öğelerle eşlik nedeniyle aynı kelimeyle anlatılır duruma gelmiş olabilir. Pierre Frath çok anlamlılığın bu sözlüksel (lexical) türünden başka bir de göndergesel (referential) çok anlamlılıktan bahseder. Göndergesel çok anlamlılık nesnelerin farklı bakış açılarıyla görünmesinden kaynaklanır. Mesela bir piyano, bir müzik âleti olarak veya bir mobilya olarak görülebilir. Bu kullanımlar arasındaki bağlantı, nesnenin kendisiyle sağlanır. (4;; 165-82 vd.; 149; 170; 41-70 vd.) Bkz. Sign, homonymy

Pragmatic component (T.pragmatik bileşen): *Anl.* Genel işaret (sign) teorisinde sözdizimsel ve anlambilimsel bileşenlerin dışında kalan, dilin kullanımına ilişkin yönleri , bildirişim süreci içinde yer alan, belli bir durumda işaretlerle konuşucular arasındaki bağıntıyı içeren bileşen. [Pragmatik bilişen, bir kelimenin ya da ifadenin anlamının belirlenmesinde sözdizim, anlabilim dışında kalan pragmatik etkenleri içerir.] (4) Bkz.pragmatics

Pragmatics (T.pragmatik, edimbilim): *Gen.* En genel tanımıyla, bildirişimi inceleyen bilim dalı. Pragmatik, bağlam içindeki anlamın dinamik yönleri üzerinde yoğunlaşır. Pragmatik; konuşucuya, alıcıya ve sözce bağlamının diğer özelliklerine bağlı anlam özellikleri ve dil kullanımlarını inceler. Pragmatik bir yandan sözce bağlamının etkisi, genellikle bildirişimlerde uyulan kurallar ve ifade seçimini düzenleyen konuşucu amaçları ile ilgilenirken, diğer taraftan da bütün bu etkenlerin, alıcının sözceyi yorumlamasındaki etkisini inceler. Bir başka deyişle pragmatik, dilbilimsel ifadelerin anlamını, onların kullanıcıları ve yorumcuları açısından inceler. Dilbilim içinde nisbeten yeni bir saha olan pragmatik kökeni olarak Amerikan filozofu Charles Morris tarafından (1938) tesbit edilen ve daha sonra Rudolf Carnap gibi mantıkçılar tarafından da kullanılan üçlü inceleme kabul edilmektedir. Bu üçlü düşünceye göre pragmatik, işaretlerle onları kullananlar arasındaki ilişkileri inceler. (Semantik, işaretlerle nesnelere (designata) arasındaki ilişkiyi, sentaks ise işaretlerin kendi aralarındaki ilişkileri inceler.) Bu üç alan, işaretler ve işaret sistemlerini inceleyen semiotiği meydana getirir. Ancak semiotiğin, bütün işaret sistemlerini incelemesine rağmen pragmatik genelde insan dili ya da doğal diller üzerinde çalışır. Filozoflar ve Carnap gibi mantıkçılara göre pragmatik, bu üç inceleme alanının Cinderella'sıdır. (Yani güzelliği ve değeri anlaşılmamış kız). 20.yüzyılın ortalarındaki empirik ve pozitivist düşüncede, doğruluk ve yanlışlık koşullarının tasdik edilmesi ya da saptanması için semboller ve onların temsil ettiği şeyler arasındaki ilişkinin kesin olarak formülleştirilmesi gerekiyordu. Bu girişim için hem sentaks hem de semantik önemliydi. Ancak pragmatik karışık, düzensiz ve formülleştirilmesi mümkün olmayan bir unsur olarak görülüyordu. Daha sonra ideal dil anlayışının yerini günlük dilin almasıyla birlikte pragmatik önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle 'günlük dil felsefecileri' ya da 'bildirişimim

filozofları' olarak anılan J.L.Austin, J.R.Searle ve H.P.Grice bu alanda öncülük etmiş bilim adamlarıdır. Bunların hiçbiri kendi çalışmalarında 'pragmatik' terimini kullanmamış olmalarına rağmen 1970'lerden itibaren dilbilimsel pragmatik'in kaynağını oluşturmuşlardır. Takip eden yıllarda Green (1989) pragmatik'i doğal dil anlayışı ya da bilgisi olarak tanımlamıştır. Bu görüş Blakemore (1990) tarafından 'Sözceleri Anlamak' (Understanding Utterances) isimli eserde tekrarlanmıştır. Farklı dillerin kullanımı ile ilgili diller arası incelemeler Sperber ve Wilson'un (1986) 'ilgi' (relevance) teorisine öncülük etmiştir. Anglo-Amerikan pragmatik geleneği son derece genişlemiş ve Hollanda, Danimarka, Norveç ve Belçika gibi Avrupa ülkelerinden gelen araştırmacıların katılımıyla zenginleşmiştir. Bu gelişimin bir işareti 1987 yılında Antwerp'de Uluslararası Pragmatik Birliği'nin (IPrA) kurulmasıdır. Bu birlik, kuruluş bildirgesinde pragmatik dilbilimsel adaptasyon teorisi olarak incelemeyi ve dil kullanımını bütün boyutlarıyla ele almayı önerir. Anlambilim ile pragmatik arasındaki fark şöyle bir formülle gösterilir:

Anlambilim, anlamı biçim ve anlam arasındaki ikili ilişki olarak ele alır: "X, Y anlamına gelir."

Pragmatik ise anlamı; konuşucu (K), biçim ve anlam arasındaki üçlü ilişki olarak ele alır: "K, X ile Y'yi kastedti"

Ancak bu formülün içine konuşucu girer girmez alıcıyı dışarıda bırakmak zorlaşır. Çünkü sözceler, konuşucunun bir dinleyici üzerinde etki uyandırmak amacıyla anlam taşırlar. Hatta, konuşucu anlamı (speaker meaning), bildirişime katılanlar tarafından paylaşılan genel ve spesifik bilgi bağlamından ayrı düşünülemez. Bu, sözcenin zaman ve mekân bilgisini içermelidir. (gösterici 'deictic' ifadeler nedeniyle) Toplam olarak pragmatik alanı, sadece sözceyi (söylenen şey), sözceleyen (konuşucu), sözceleneni (alıcı) değil, bu katılımcıların hem özel hem genel bilgisini içeren 'konuşma Durumu' (speech situation) olarak belirlenir. Bu ortak bilgiye genellikle 'bağlam' (context) denir. Anlambilimdeki anlam incelemelerinde karşılaşılan güçlüklerin iki tür anlam arasında ayırım yapılmamasından kaynaklandığını belirten Grice bu ayrımı yapar. Ona göre 'dilbilimsel anlam' ya da 'cümle anlamı' ve 'konuşucu anlamı' veya 'kastedilen anlam' olmak üzere iki tür anlam vardır. [Bunu bir örnekle açıklayabiliriz: Mesela işe geç kalan bir işçiye patronun söylediği "Saat kaç?" cümlesinin cümle anlamı saatin kaç olduğunu

sormaktır. Ancak burada kastedilen anlam “nerede kaldın, neden geç kaldın” gibi bir şeydir. Anlambilimde Ogden ve Richards’ın anlam üçgeni nasıl temel ve evrensel bir formül ise Grice’ın bu ayrımını da pragmatik için aynı derecede temel kabul etmek mümkündür.] Pragmatikte, bir bildirişime katılan kişilerin (interlocutor) başarılı bir bildirişimi nasıl sağladıkları da incelenir. Bu konudaki temel fikir, konuşucuların bildirişimi sürdürebilmek için bazı ilkelere uyduklarıdır. Grice bu ilkelere ‘işbirliği ilkesi’ (cooperative principle) der. İnsanların bir dilde riayet ettiği pragmatik ilkeler genellikle bir diğerinde farklıdır. Bu nedenle farklı dili konuşan insanların nasıl belirli pragmatik ilkelere uyduğu konusuna büyük ilgi duyulmuştur. Çeşitli dilbilimsel ve kültürel incelemeler bir dilde kibar olan bir ifadenin bir diğerinde bazen kibar olmadığını göstermiştir. Pragmatikteki diğer bir araştırma konusu dil öğrenimi veya dillerarasılık meselesidir. Bu ilgi daha sonra dillerarası pragmatik gelişimini sağlamıştır. Bu alan, yerli olmayan bir konuşucunun hedef dildeki bir söz edimini nasıl anladığını, ürettiğini ve pragmatik edincinin (competence) zaman içinde nasıl geliştiğini araştırır. David Crystal’a göre pragmatik, kolay anlaşılır bir inceleme alanı değildir. Sosyal etkileşim içindeki dil seçimimizi çok sayıda etken düzenler ve bunların tamamının ne olduğu, onların nasıl birbiriyle ilişkili olduğu ve onların dilbilimin diğer bilinen çalışma alanlarından nasıl ayırt edileceği henüz net değildir. Birbiriyle bitişik olan birkaç ana alan vardır. Crystal bu alanları şöyle sıralar:

Anlambilim: Anlambilim ve pragmatik her ikisi de konuşucunun niyetleri(amaçları), ifadenin dinleyici üzerindeki etkileri, belirli bir yolla söylenen bir şeyden çıkarılanları ve bilgi ve inançlarla, konuşucu ve dinleyicinin etkileşim halindeyken bağlı oldukları dünya ile ilgili varsayımları hesaba katar.

Stilistik ve Sosyolinguistik: Bu alanlar katılımcılarla ektralinguistik düzenler, aktiviteler ve dilbilimsel özellikler ve çeşitliliklerin seçimini etkileyebilecek konu arasındaki sosyal ilişkileri incelemelerinde, pragmatikle üstüste gelirler.

Psikolinguistik: Pragmatik ve psikolinguistik her ikisi de katılımcıların, onların performansları üzerinde etkili olabilecek psikolojik ifadeleri ve yeteneklerini inceler.

Söylem ‘discourse’ analizi: Hem söylem analizi hem de pragmatik temel olarak diyalog analizi ile ilgilidir ve bu konuyu ele almak için geliştirilen felsefi ve dilbilimsel görüşlerin bir kaçını paylaşırlar. Birbirine bağlı olan bu ilgi alanlarının bir sonucu

olarak, pragmatikğin çalışma alanı için birbiriyle uyuşmayan birkaç tanım ortaya çıkmıştır. Bir yaklaşım, bir dilin yapısındaki şekli ‘formal’ olarak kodlanmış faktörler üzerinde odaklanır. (saygı ifade eden biçimler, sen/siz seçimi, vs.) Bir diğeri pragmatikle, semantiğin özel bir bakış açısı bakımından ilgilidir: Burada, pragmatik, doğruluk şartları vasıtasıyla cümlelerin analizinde gerekli olmalarından başka anlamın bütün yönlerinin incelenmesi olarak görülür. Diğer yaklaşımlar daha geniş bir bakış açısını benimserler. Bunların en geniş pragmatikği bütün etkileşimli ‘interactive’ dilbilimsel edimlerin ‘performance’ altında yatan prensipler ve pratikler olarak görür. Bu, dil kullanımının bütün yönlerini, anlamayı ve uygunluğu içerir. Bundan dolayı bu güne kadar yazılan pragmatikle ilgili ders kitaplarında konunun çeşitliliği, kısmen de olsa birbirine uymayan ve konuyla ilgilenenlerin üzerinde henüz fikir birliğine varamadıkları görüşler ve metodolojiler sunulmuştur. Crystal’ın bu görüşlerine rağmen pragmatikğin araştırma konuları şöyle sıralanabilir:

- Söz edimleri (speech acts) kuramı
- Yerindelik koşulları (felicity conditions)
- Konuşma zımnîliği (conversational implicature)
- İşbirliği ilkesi (cooperative principle)
- Konuşma kuralları (Conversational maxims)
- İlgi (relevance) teorisi
- Kibarlık (Politeness)
- Sembolik işaretler (phatic tokens)
- Gösterim (deixis)

Bunlara ek olarak bazı kaynaklarda hakikî anlam – mecazî anlam mukabiliyeti içinde metafor ve ironinin de pragmatikğin konusu olduğu belirtilmiştir. Çünkü bir ifadenin hakikî ya da mecazî yorumu bir çok durumda o ifadenin bağlamı, kullanıcısı ve hatta muhatabı hakkındaki pragmatik bilgilere bağlı olarak elde edilir. Pragmatikğe yöneltilen bazı eleştiriler ise şunlardır:

- 1 – Kesin sınırlarla belirlenmiş bir araştırma alanı yoktur.
- 2 – İlkeleri belirsiz ve bulanıktır.
- 3 – Bazı konularda, anlambilimin zaten ortaya koymuş olduğu gereksiz bilgiler vermektedir.

Bunlara karşı şu savunmalar yapılmaktadır:

I – Söz edimleri incelemesi, sosyal dil etkileşimi konusunu aydınlatır.

II – Pragmatik, anlambilimin dikkate almadığı, önemsemediği konuları inceler.

III – Dil öğrenimi için faydalı teknikler sunar.

IV – Edebiyat incelemeleri için yeni bir anlayış getirir.

V – İşbirliği ilkesi ve kibarlık ilkesi kişiler arası etkileşim için yeni bilgiler sağlar.

(155; 143; 152; 156; 158; 166; 171-120; 33; 167) Bkz.conversational implicature, convensational implicature, speech acts, felicity conditions, deixis

Predicate(Osm.müsned, haber; T.yüklem): Dil. Bir cümlenin özne dışında kalan parçası. Bu tanım Aristo'nun yaptığı özne-yüklem ayırımına dayanır. Yüklem, bir cümle oluşturmak için bir özne alan ifadedir; yüklemeler ya özneye bir özellik atfeder ya da onu belli bir ilişki içinde gösterir. Mesela “Kitap masanın üzerinde” cümlesinde *masanın üzerinde* ifadesi yüklemidir. **Man.** Önermeler mantığında bir önermeyi oluşturan iki terimden biri. Bir önerme argüman [bu terim için Berke Vardar ‘değini’ karşılığını kullanmış ve ‘eyleyen’ (actant) için kullanılan diğer bir terim olduğunu belirtmiştir] ve yüklem olmak üzere iki terimden oluşur. Yüklemeler ilişkisel terimlerdir ve genellikle cümlelerdeki fiillere tekâbül eder. Argümanlar ise ilişkilendirilen ve genellikle isimlere tekâbül eden terimlerdir. Yüklem mantığında (‘formel mantık’ da denir) bir yüklem bir özelliği veya bir ilişkiyi gösterir. P(a)’daki P ve R(b,c)’deki R birer yüklemidir. P(a)’daki P, a için bir özelliği, R(b,c)’deki R ise a ile b arasındaki bir ilişkiyi belirtir. a, b ve c ifadelerine ise P ve R yüklemelerinin argümanları denir. Mesela “Ahmet şişmandır” gibi bir cümle Şişman (Ahmet) şeklinde gösterilir. Aynı şekilde “Ahmet, Mehmet’i sever” cümlesinin gösterimi ise Sevmek(Ahmet, Mehmet) şeklindedir. (32; 33; 61; 145; 24; 165-128) Bkz. actant, one-place predicate, two-place predicate, arity

Predicator (T.yükleyici, fiil): Dil. Bir cümlede fonksiyonel ilişki içinde bulunan fiil. Bazı kaynaklarda aynı oldukları söylene de yüklem ve yükleyici arasında önemli bir fark vardır. Yüklem, herhangi bir cümleden bağımsız olarak, bir dil sisteminde bulunan unsurlar için kullanılır. Yükleyici ise bir kelimenin bir cümledeki anlamsal ya da

sözdizimsel fonksiyonudur. Yükleyici, temel anlam fonksiyonunu yerine getiren şeydir. (60-44; 33) Bkz.predicate

Presupposition (T.önvarsayım) : *Anl.* Bir sözce (utterance) ile ilgili arka plan bilgisi. Önvarsayım kavramının temelinde, bir konuşucunun dâima söylediğinden daha fazla şeyi bildirdiği ilkesi yatmaktadır. Frege'e göre özellikle bildirim cümleleri bir önvarsayım taşır. Sözgelimi "Ahmet'in kardeşi iki ev satın aldı" cümlesinin önvarsayımları Ahmet diye birisinin olduğu ve onun bir kardeşinin olduğudur. P.F.Strawson'a göre önvarsayım, kendisini taşıyan ifadenin doğruluğu ya da yanlışlığı için zorunlu bir ön koşuldur. Önvarsayım kavramı genellikle 'gerektirme' (entailment) kavramı ile karşılaştırılır. Önvarsayımın gerektirmeden en önemli farkı, aynı zamanda önvarsayımın da en önemli özelliğidir. Buna göre bir cümlenin önvarsayımı, cümle olumsuz forma dönüştürüldüğü zaman da değişmeden kalır. Yukarıdaki cümle "Ahmet'in kardeşi iki ev satın almadı" şekline dönüştürülse de aynı önvarsayımlar geçerliliğini korur. Oysa ki aynı cümlenin bir gerektirmesi olan Ahmet'in bir şey satın alması, cümle olumsuz forma dönüştürüldüğünde ortadan kalkar.[Bazı durumlarda cümlenin olumsuz formu aynı gerektirmeye sahip olabilir. Aradaki fark, önvarsayımın her zaman aynı kalmasıdır] Önvarsayım ile gerektirme arasındaki bir diğer fark da şudur: Gerektirmede, cümlenin kendisi ile gerektirmesi arasında karşılıklı olarak birbirini gerektirme zorunluluğu vardır. Oysa bir cümlenin önvarsayımı, cümlede verilen bilgiyi zorunlu olarak gerektirmez. Yani Ahmet diye birisinin olması ve Ahmet'in bir kardeşinin olması, Ahmet'in kardeşinin iki ev satın almasını gerektirmez. Bu durumu aşağıdaki önermelerle de gösterebiliriz.

- 1 - Ahmet sigarayı bırakmayı becerdi.
- 2 - Ahmet sigarayı bırakmayı beceremedi.
- 3 - Ahmet sigarayı bıraktı.
- 4 - Ahmet sigarayı bırakmaya çalıştı.

1.ve 2. önermelerin her ikisi de 4.önermeyi gerektirir; fakat sadece 1.önerme 3.önermeyi gerektirir. Bu yüzden 4 hem 1'in hem 2'nin önvarsayımıdır ama 3 değildir. Bunlara ek olarak,

gerektirme temelde mantıksal bir kavramdır; önvarsayım ise anlambilim veya pragmatığe aittir. Önvarsayım kavramını ilk olarak ele alanlardan biri olan Frege de önvarsayımı, ‘bir sözcük anlamının sözcük olumsuz forma çevrildiği zaman da aynı kalan parçası’ olarak tanımlamıştır. Aynı bilgiye göre cümle anlamı, cümlenin bildirici parçasına ek olarak bir önvarsayımdan oluşur. Cümle atomculuğu teorisini ortaya atan Bertrand Russell’a göre cümlelerin anlamı basit iddialardan oluşur. Mesela “Türkiye’nin cumhurbaşkanı hukukçudur” cümlesi Türkiye’nin bir cumhurbaşkanı olduğu iddiasını taşır; bu iddia bir önvarsayımdır. Günlük dil felsefesinin önemli temsilcilerinden Strawson da Frege’in teorisini değişik bir şekilde ifade etmiştir. Buna göre Frege-Strawson ile Russell arasında önemli bir fark vardır. Frege ve Russell sözcükleri bağlamları (context) açısından ele alır; Russell ise bağlamı söz konusu etmez. Daha sonraki dilbilimciler, cümlelerde önvarsayımları oluşturan unsurları tesbit etmeye çalışırlar ve bunları ‘önvarsayım tetikleyicileri’ (presupposition triggers) olarak adlandırırlar. Mesela zaman ifadeleri cümlelerde bir önvarsayım tetikleyicisidir. “Okulu bitirdikten *sonra* çalışmaya başladı” cümlesi, söz konusu kişinin okulu bitirdiği önvarsayımını taşır. Ancak bazı bağlamlarda önvarsayım tetikçisi geçersiz olur; yani önvarsayım kendisini ortadan kaldırır. Mesela “Diploma almadan *önce* evlendi” cümlesinin önvarsayımı söz konusu kişinin diploma almış olduğudur. Ama “Diploma almadan *önce* öldü” cümlesinde aynı önvarsayım geçersizdir. Buna ‘önvarsayımın iptal edilebilirliği’ (defeasibility) denir. Önvarsayım türleri için bazı tasnifler yapılmıştır. G.Yule’un tasnifi şöyledir:

- a. Varoluşsal (existential) önvarsayım: Konuşucu tarafından sözü edilen şeylerin varlığını kabul eden önvarsayım. “Ahmet’in kardeşi iki ev satın aldı” cümlesindeki Ahmet’in ve onun bir kardeşinin olduğu önvarsayımları gibi.
- b. Faktif önvarsayım: Özellikle *farketmek*, *bilmek* gibi fiillerin oluşturduğu kesin ve doğru kabul edilen önvarsayımlar. Mesela “Ahmet hastalandığını farketti” cümlesi, Ahmet’in hastalanmış olduğu önvarsayımını taşır.
- c. Sözlüksel (lexical) önvarsayım: *Durmak*, *başlamak*, *tekrar*, *yine*, *durdurmak*, *bırakmak* (bir eylemi sona erdirmek anlamında) gibi kelimeleri kullanarak, konuşucunun kastedtiği diğer bir durum. “Ahmet sigarayı bıraktı” cümlesinden, Ahmet’in daha önce sigara içtiği anlaşılır.

d. Yapısal (structural) önvarsayım: Genellikle yer ve zamanla ilgili soru cümlelerindeki önvarsayım. “Ne zaman evlendin?” cümlesine göre, soru sorulan kişinin evlenmiş olduğu önvarsayımdır. [“Ne zaman evleneceksin” gibi gelecek zaman sorularında ise farklı bir durum vardır. Buradaki önvarsayım söz konusu kişinin evlenecek olduğudur. Soru sorulan kişi “evlenmeyeceğim” diye de cevap verebilir; ancak önvarsayım, soru soran kişiye aittir. Bu nedenle sorunun kendisi bu önvarsayımı, verilecek cevap hesaba katılmadan taşır. Ancak bazı kaynaklarda önvarsayımın konuşucu ve dinleyici tarafından karşılıklı olarak bilinmesi veya farzedilmesi gerektirdiği belirtilir.]

e. Faktif olmayan (non-factive) veya tezata dayanan önvarsayım: *hayal etmek, farzetmek, sanmak* gibi ifadelerin sebep olduğu ve genellikle, söylenenin tersini ifade eden önvarsayımlar. Mesela “Zengin olduğumu hayal ettim” cümlesine göre, konuşan kişi zengin değildir.

Önvarsayımlarla ilgili önemli bir problem ‘projeksiyon problemi’ olarak anılan durumdur. Projeksiyon problemi, birleşik veya sıralı cümleleri oluşturan basit cümlelerde geçerli olan önvarsayımın, cümlenin bütününde de geçerliliğinin belirsiz olmasından kaynaklanır. Bunu bir örnekle açıklayalım:

A. Hiç kimse Ayşe’nin mutsuz olduğunu farketmedi.

B. Ayşe’nin mutsuz olduğunu zannettim.

C. Ayşe’nin mutsuz olduğunu zannettim ve hiç kimse onun mutsuz olduğunu farketmedi.

Konuşu A cümlesini söylediği zaman Ayşe’nin mutsuz olduğunu, B cümlesini söylediği zaman Ayşe’nin mutsuz olmadığını anlarız. Ancak C cümlesini söylediğinde konuşucunun neyi kastedtiğini anlayamayız; çünkü bu cümlede birbirine mukabil iki varsayımından herhangi birini doğrulayan bir bağlam yoktur. Önvarsayım ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Bunlara göre önvarsayım bir sözcenin belirtik (explicit) bir unsuru değildir; bildirişimde taşınan bilginin örtük (implicit) bir parçasıdır. Herhangi bir sözcü, dünya ve sözcüde söz konusu olan dünya ile ilgili varsayımlar temeline dayanır. Bir sözcenin belirtik anlamı, varsayımlar arasında ilişki kurar. Her sözcenin anlamı belirtik ve örtük anlamların iç ilişkisinin sonucudur. Belirtik ve örtük anlam arasındaki iç ilişki basit olabilir; veya belirtik ve örtük anlam arasında bir uyumsuzluk olduğunda karmaşık olabilir. Bu uyumsuzluk farklı şekillerde çözülebilir; açık veya kapalı anlam

üstün gelebilir. Ayrıca önvarsayım, eğer bir sözcenin belirtik anlamını biliyorsak varabileceğimiz sonuçlardır. Önvarsayım kavramının anlambilim ve pragmatikten hangisine ait olduğu konusu tartışmalıdır. Bu nedenle anlambilimsel ve pragmatik olmak üzere iki tür önvarsayım ileri sürülmüştür. Anlambilimsel önvarsayım, bir sözcüyü anlamamanın anlaşmaya bağlı olan (conventionel) şeklidir; bağlamsal değildir. Pragmatik önvarsayım ise dilbilimsel olmayan bir geri plan (background) bilgisidir. Bu görüşe karşı, anlambilimin sadece anlaşmaya bağlı anlamla mı ilgilendiği ve anlambilim ile pragmatik arasındaki çizginin nerede olduğu gibi bazı sorular da sorulmaktadır. (38; 33; 174; 175) Bkz. Utterance, entailment, conventionel implicature, conversational implicature

Primary meaning (T.birincil anlam): *Anl.* Bir kelimenin en çok kullanılan, diğer anlamlarına göre daha baskın (dominant) olan anlamı. [Birincil anlam ancak istatistikî bir çalışma ile belirlenebilen anlamdır. Temel anlam (denotation) ile karıştırılmamalıdır. Temel anlam; temel anlam-yan anlam (connotation) mukabiliyet ekseninde yer alır; oysa birincil anlamın mukabili ikincil anlamdır. (secondary meaning)] (7) Bkz.denotation, connotation, secondary meaning, primary sense

Primary sense (T.birincil mânâ) : *Anl.* Bir sözlükbirimin (lexeme) en temel, çekirdek, hakikî anlamı. Birincil mânâ genellikle, bir sözlükbirim tek başına kullanıldığında bir çok kişinin aklına gelen anlamdır. [İngilizce’de, günümüz Türkçesinde ‘anlam’ olarak karşıladığımız iki ayrı kelime vardır: *meaning* ve *sense*. Günlük kullanımda ikisi arasında bir fark yoksa da anlambilimde bu iki terim özel anlamlarla kullanılmaktadır. (bkz.sense) Bu nedenle *sense* için Türkçede var olan ‘mânâ’ kelimesini kullandık. Birincil anlam ile birincil mânâyı da birbirine karıştırmamak gerekir. Birincil mânâ esasen, tanımdan da anlaşılacağı üzere, hakikî anlam (literal meaning) ile özdeş kabul edilebilir. Ancak hakikî anlam, mecaz anlam (metaphorical meaning, figurative meaning) ile mukabiliyet oluşturur. Tanımdan hareketle, bir kelimenin ilk akla gelen anlamı bazı örneklerde onun hakikî anlamı olmayabilir. Ayrıca hakikî anlam-mecaz anlam mukabiliyeti (opposition) kullanımla ilgilidir. Oysa birincil mânâ kullanım

dışındır; bu nedenle de teorik bir değer taşır.] (33) Bkz. Lexeme, literal meaning, metaphor, primary meaning, figurative meaning

Proposition (T.önerme, Otü.Kaziyye) : 1.Man. Doğru ya da yanlış değeri alabilen ve tasavvurât-tasdikât ayırımında tasdikât bahsine giren ifadeler. Gerek ‘doğru’ya gerek ‘yanlış’a ‘doğruluk değeri’ denir. Bir önerme ya doğru ya da yanlıştır. Mantık sadece bu çeşit bildiri cümlelerini inceler. Önermeler mantığında bir önerme yüklem (predicate) ve argümanlardan (actant) oluşur. **2.Anl.** Cümleden daha ileri bir soyutlama seviyesinde, cümle anlamının temel unsuru. Bir bildirim cümlesinin sözcüğü (utterance) bir önerme ifade eder; yani önerme bir sözcüğün muhtevâsıdır. Bu nedenle önerme kavramı anlambilimde cümle ve sözcük ile üçlü bir mukabiliyet ekseninde ele alınır. Önerme bir düşünce formudur; aynı önerme farklı cümlelerle ifade edilebilir. Sözcüğümü “Ahmet Mehmet’i dövdü” önermesi, “Ahmet Mehmet tarafından dövüldü” şeklinde bir cümle ile de ifade edilebilir. Cümle, kelimelerin, bir dilin gramer kurallarına uygun olarak belli sözdizim düzeni içinde bir araya getirilmesidir; önermeye göre ikinci derecede bir soyut yapıdır. Ayrıca cümle (önermeler bağlamında) tam bir düşünceyi ifade eder. Sözcük (utterance) ise bir cümlelerin bildirişime (communication) sokulmuş, bir dilin konuşma veya yazma ile gerçekleştirilmiş olan parçasıdır. Mesela gramer açısından bir cümle olmayan “İmdat !” ifadesi dilbilim açısından bir sözcük oluşturur. [Bu sözcüğün arkasındaki cümle ise ‘yardım etmenizi istiyorum’ gibi bir şeydir.] Cümlelerin kullanımdan soyutlanmış bir olgu olmasına rağmen sözcük, iki sessizlik arasında bir konuşucunun ürettiği dil parçasıdır. Önermede geçen göndergeye (referent) bağlı olan önermesel anlam ile doğruluk şartlarına bağlı anlambilim (truth-conditional semantics, bkz.Giriş bölümü), cümle anlamı ile dilbilimsel anlambilim, konuşucunun niyetlerini ve bağlamı da içeren sözcük anlamı ile anlabilime ek olarak pragmatik ilgilenir. (178-105 vd.; 60-15 vd.; 179-5 vd.; 180-43; 176; 177) Bkz. Sentence, utterance, referent, communication, context, pragmatics, predicate, actant

Propositional acts (T.Önerme edimi) : Prag. Söz edimleri (speech acts) kuramını ortaya atan Austin’in öğrencisi olan ve kuramı daha da geliştiren J.R.Searle’a göre bir söz edimini oluşturan üç edimden biri. Önerme edimi belli bir nesneye göndermede

bulunup ona belli bir anlatımı yükleme edimidir. Mesela “Yarın geleceğime söz veriyorum” diyerek söz verme ediminde bulunan kişi aynı zamanda “yarın geleceğim” önermesini de ileri sürmüş olur. (3-34) Bkz. Locutionary acts, illocutionary acts, perlocutionary acts, proposition, utterance acts

Propositional content (T.önermesel muhteva) : *Anl.* Bir cümlelerin yüklem(predicate), argüman (actant) ve anlamsal rolden (semantic roles) oluşan anlamı. Söz gelimi şu iki cümleyi ele alalım:

1 – Adam kadına yardım etti.

2 – Kadın adama yardım etti.

Bu iki cümle yüklem (yardım etmek) ve argümanları (ADAM, KADIN) aynı olduğu için aynı önermeye sahiptir. [Bir önerme yüklem ve argümanlardan oluşur.] Ancak iki cümlelerin anlamı birbirinden farklıdır. Bu anlam farklılığı yüklem ve argümanlardan değil, argümanların anlamsal rolünden kaynaklanır. Birinci cümlede ADAM yardım eden, KADIN ise yardım alandır; ikinci cümlede ise KADIN yardım eden, ADAM yardım alandır. (181) Bkz.predicate, actant, semantic roles, proposition

Propositional attitude (T.Önermesel Tutum) : *Anl.* Bir kişi ile bir önerme arasındaki ilişki; cümledeki öznenin ya da anlamsal rol (semantic role) olarak ‘eden’in (agent), cümledeki önermeye karşı tutumu. Önermesel tutum genellikle *inanmak, bilmek, sanmak, şüphe duymak, korkmak, arzu etmek* vs. fiillerle ve Türkçe’de sıfat-fiilli (participle) cümlelerle ifade edilir. Mesela “Ahmet, Mehmet’in Ankara’da olduğunu biliyor” cümlesinde Ahmet ile “Mehmet Ankara’da” önermesi arasında bilme ilişkisi vardır. Aynı şekilde “Ahmet sınavı kazanacağına inanıyor” cümlesinde Ahmet ile “Sınavı kazanacağım” önermesi arasında inanma ilişkisi vardır. Önermesel tutum, kişi ile önermeyi birleştiren zihni bir ilişkidir. (32; 185) Bkz.proposition, semantic roles

Prototype (T.Prototip): *Anl.* Bir terimin işaret ettiği nesnelere kümesi yani terimin kapsamı (extension) içine giren üyelerin en tipik olanı. Bir anlam açıklaması olarak prototip teorisine göre bir kelimenin anlamı zihni bir imajdır. Bu imajlar bir çok kişide ortak olandan, daha az ortak olana doğru sıralanır. Sözgelimi ‘insan’ teriminin prototipi

orta boylu, ortalama cüsseli, 30-50 yaşları arasındadır; dev gibi veya cüce bir adam prototip olarak kabul edilemez. Prototip teorisi, dil öğrenimi bakımından bir açıklık getirirse de kültüre ve sosyal yapıya bağlı olması, aynı zamanda *unutmak, korku* vb. bazı terimlerin açık bir zihnî imajının olmaması nedeniyle anlambilimde kullanılabilir bir teori değildir. (6; 60-85; 187) Bkz.extension, intension

Pun (T.cinas): Anl.Ret. Benzer ya da aynı seslere fakat farklı anlamlara sahip iki kelime arasında yapılan kelime oyunu. Mesela şu beyitte ‘yer’ kelimesi böyle kullanılmıştır:

“Kısmetindir gezdiren *yer yer* seni

Arşa çıksan âkıbet *yer yer* seni”

(33)

Reason-result relation (T.Sebep-sonuç ilişkisi) : Man. Bir önermede ifade edilen durum veya olayın bir başka önermede ifade edilen durum veya olaya sebep olması ile oluşan ilişki. Mesela “Dünyanın yörüngesi sabittir; çünkü dünya yeterli hıza sahiptir” (33) Meaning-purpose relation, interpropositional relations

Redundancy (T.artık bilgi) : Anl.1 Bir kelimenin anlamsal özellikleri içinde yer alan bir niteliğin gereksiz yere kullanılması. Mesela ‘anne’ kelimesinin anlam özelliklerinden biri [DİŞİ]’dir. Bu nedenle ‘dişi anne’ demek bir artık bilgi örneğidir. 2. Bildirişimde gürültü (noise) denen ve doğru bildirişimi engelleyen etkenler dikkate alınarak bir bilginin, mesajın değişik ifadelerle veya aynen tekrar edilmesi. (4; 5)

Reference (T.gönderim, Otü.atıf, medlûl): Anl.1 Bir dil ifadesi ile bu ifadenin gösterdiği, gerçek dünyadaki varlık arasındaki ilişki. Bir başka deyişle gönderim kelimeler, cümleler vb. dil unsurlarıyla dilsel olmayan tecrübe dünyası arasındaki ilişkidir. Anlambilimde gönderim kavramı, Frege’nin ünlü gönderim-mânâ (sense) ayırımına bağlı olarak mânâ ile birlikte düşünülür. Buna göre yukarıda da belirtildiği gibi gönderim dil dışı anlam ilişkisini ifade etmesine rağmen mânâ, dil unsurlarının (çoğu kez kelimelerin) kendi aralarında mevcut olan karmaşık ilişkiler sistemiyle, yani sadece dil-içi ilişkilerle ilgilidir. Bu ayırım aynı zamanda iki tür anlambilim yöntemi

oluşmasına da neden olmuştur. Biri dilin kendi içindeki anlambilimsel yapıyla, diğeri de anlamın dil dışı tecrübelerimizle olan ilişkisiyle ilgilenir. Bazı teorilere göre gönderim ilişkisi, ifade ile zihindeki kavram arasında gerçekleşir. İşaret biliminde (semiotics) gönderim, bir işareti (sign) bir göndergeye (referent) bağlama işlemidir. Bir dil işareti, dil dışı dünyanın varlıklarını bu fonksiyonla ifade eder. “Taş” kelimesini duyduğumuzda bir şey anlarız, bu anlam işaretlemeden (signification) doğar; yani bu anlam işaretin anlamıdır. “Taş” kelimesinin bir de kullanımında bizzat eşyaya göre bir anlamı vardır. Bu ikinci anlam gönderim ilişkisine bağlıdır. “Hayat” kelimesinin anlamı başkadır, “Ahmet’in hayatı” ifadesindeki “hayat”ın gönderimi başkadır. Kelime, ikincisinde bir olguya işaret eder. 2. Bir dilbilimsel ifade ile bir diğeri arasında, birinin, diğerrinin yorumu için zorunlu olan bilgileri sağladığı ilişki. Bu anlamıyla gönderim, gösterici (deictic) ifadeler için önemlidir. Sözelimi bir metindeki şahıs zamirleri, metin içindeki diğer ifadelere bağlı olarak anlaşılır. Yani metin içindeki bazı ifadeler bu zamirlerin anlamı için gerekli olan bilgiyi sağlayan birer referans görevindedir. [Bazı kaynaklarda (mesl.112) *reference* terimi, *referent* terimi yerine kullanılmaktadır. Ogden ve Richards’ın ünlü anlam üçgeninde de (bkz.Giriş Bölümü, Anlam Teorileri) *reference* terimi bu şekilde kullanılmıştır. Ayrıca Frege’in *reference/sense* ayrımında *reference* bir dil ifadesinin resmettiği nesnedir. Ancak anlambilimde *reference* ve *referent* arasında teknik bir ayrım söz konusudur. *Reference* zihinde bulunan varlıktır. ‘Kuş’ kelimesinin gönderimi, atfı ya da medlül zihindeki kuş kavramıdır. Oysa *referent* gerçek dünyadaki nesnedir.] (1-64; 4; 24; 33; 165-43 vd.; 112; 57-58) Bkz.referent, sign, extension, deixis, semiotics, sense, denotation

Reference time (T.Gönderim zamanı) : *Anl.* Reichenbach’ın gramatikal zamanlar (tense) için geliştirdiği modelde konuşma zamanı ve olay zamanına ek olarak, özellikle birleşik zamanlar için gerekli olan üçüncü zaman noktası. Gramerdeki zaman kavramı genel olarak konuşma zamanı ve olay zamanı olarak düşünülür. Mesela şimdiki zamanda konuşma zamanı ile olay zamanı aynıdır; daha doğrusu bu iki zaman birbiriyle çakışır. “Ders çalışıyorum” diyen kişinin bu cümleyi söylediği an ile ders çalışma fiilini gerçekleştirdiği zaman aynıdır. Görülen ve öğrenilen geçmiş zamanda olay zamanı konuşma zamanından öncedir, gelecek zamanda ise konuşma zamanı olay zamanından

öncedir. Ancak bu, hikâye ve rivâyet zamanları için yeterli değildir. Sözelimi “Saat ikide dersimi bitirmiştim” cümlesinde üç ayrı zaman vardır: Dersin bitme zamanı, saat 2 ve konuşma zamanı. Bu nedenle gönderim zamanı kavramı üretilmiştir. Buna göre yukarıdaki cümlelerin zaman tablosu şöyledir. (E = olay zamanı, S = konuşma zamanı, R = gönderim zamanı. < işareti ise önce gelme durumunu belirtir. Bu sembolizasyondan dolayı üçlü zaman ayırımına SER sistemi adı verilir)

$E < R < S$

“Saat ikide dersimi bitirmiş olacağım” cümlesinin zaman çizgisi ise şöyledir:

$S < E < R$

(190; 191) Bkz.reference, tense

Referent (T.Gönderge) : *Anl.* Bir kelimenin veya ifadenin işaret ettiği nesne veya kavram kümesine ait olan bir unsur. Gönderge kavramı kaplam (extension) ve prototip ile benzer bir kavram olmasına rağmen bunlar arasında ince ayrımlar vardır. Bir ifadenin göndergesi, bu ifadenin özel bir sözce (utterance) durumunda kullanılmasıyla işaret edilen nesnedir. Kaplam ise ifadenin potansiyel olarak göndergesi olabilecek bütün nesnelere kümesidir. Bir başka deyişle gönderge, kaplam içinden sözcenin seçtiği, işaret ettiği bir bireydir. Prototip ise bir ifadenin kaplamı içindeki en tipik bireydir. Gönderge terimi, işaretin (sign) anlamıyla ifade ettiği eşya arasında fark bulunduğunu göstermek için yaratılmıştır. “Taş” kelimesinin anlamı ile sözü edilen gerçek taş başka şeylerdir. Başka bir deyişle gönderge, adlandırılmış şeyleri, işaretin kullanılmasına sebep olan şeyleri ifade eder. [Bazı kaynaklarda (mesl.112) *reference* terimi, *referent* terimi yerine kullanılmaktadır. Ogden ve Richards’ın ünlü anlam üçgeninde de (bkz.Giriş Bölümü, Anlam Teorileri) *reference* terimi bu şekilde kullanılmıştır. Ayrıca Frege’in *reference/sense* ayırımında *reference* bir dil ifadesinin resmettiği nesnedir. Ancak anlambilimde *reference* ve *referent* arasında teknik bir ayrım söz konusudur. *Reference* zihinde bulunan varlıktır. ‘Kuş’ kelimesinin gönderimi, atfi ya da medlûlü zihindeki kuş kavramıdır. Oysa *referent* gerçek dünyadaki nesnedir.] (33; 60-87; 57-59) Bkz.extension, reference, prototype

Referential items (T.Göndergesel unsurlar) : Anl. Bir cümlede, paragrafta ya da metinde daha önce işaret edilen, kendisinden bahsedilen bir nesneye, olaya ya da duruma tekrar işaret etmek için kullanılan dil unsurları. Bu unsurlar genellikle zamirlerdir. Bir göndergesel unsurun aynı gönderge için her kullanımı, okuyucuya / dinleyiciye önceki göndergeyi hatırlatır ve o göndergeye yeni bilgiler ekler. Aynı zamanda bu unsurlar metin içindeki yeni bir paragrafın aynı göndergeyi anlattığını belirtmek için de kullanılır. Göndergesel unsurlar genellikle zamirlerdir; ancak zamirler dışında başka unsurlar da göndergesel görev taşıyabilirler. Mesela A.H.Tanpınar'ın Huzur romanından aldığımız şu parçada hem *bu* zamiri, hem de *böyle* kelimesi aynı gönderge için kullanılmıştır:

“Daha evvelki münâsebetlerinde kadına karşı dâimâ yukarıdan, âdetâ şüphe ile bakan, kendi coşkunluklarını gülünç bulan, hattâ en keskin zevkin arasında bile insanda hayvanın bu azışını, kafasının uyanık duran bir taraftıyla, kendi kurduğu bir makinenin işleyişini seyrederek gibi adım adım takip eden, kadın vücûdunda göze âit olanlardan gayrisini saf bir zevk olarak almayan genç adam, Nuran'la karşılaşınca basit realite şuurunu bile kaybederdi.

Bu, elbette yalnız muhayyilenin oyunu değildi. Yalnız evin delisi azdığı için böyle düşünmüyordu...” (Dergâh yay., İst.1996, s.197)

(7) Bkz.referent, deixis

Referential function: Bkz. Communication

Referential realm (T.Göndergesel alan) : Anl. Bir kişinin, hakkında konuşabileceği gerçek veya hayalî herşey. (33) Bkz.referent

Referentially versatile (T.Göndergesel çok yönlülük) : Anl. Bir kelime veya kelime grubunun çok geniş bir nesne alanı için kullanılması; bu tür ifadelerin göndergesel durumu. Mesela ‘o’ zamiri dünyadaki her nesne için kullanılabilir. Ancak bu durum ‘o’ zamirinde anlam belirsizliği (ambiguity) olduğu anlamına gelmez. Bir kelimenin çok farklı şeyler için kullanılabilmesi, bir anlam farklılığı meselesi değildir. Bazı kaynaklarda bu farklı kullanımlara ‘değişken gönderim’ (variable reference) denir;

bunun mukabili, yani bir ifadenin hep aynı şey için kullanılmasına da ‘sabit gönderim’ (fixed reference) denir. Özel isimler sabit gönderim sınıfına girer. (60-129, 6)
Bkz.ambiguity, referent

Referential use / Attributive use (T.Göndergesel Kullanım / Niteleyici Kullanım):

Donnellan’ın (1966), Russell’in belirli tanım (definite description) kavramından hareketle geliştirdiği ve belirli tanımların bazı bağlamlarda (context) göndergesel, bazı bağlamlarda ise niteleyici olarak kullanıldığını gösteren ayrım. Bunu Donnellan’ın bir örneği ile açıklayalım:

Birinci Bağlam: Diyelim ki iki arkadaş yolda Ahmet isimli birisinin paramparça olmuş cesedini görüyorlar. Bu iki arkadaşın, bu fecî ölümün nasıl gerçekleştiği hakkında hiçbir fikri yok. Biri diğerine “Ahmet’in kâtili bir deli” diyor.

İkinci Bağlam: Mehmet isimli birisi Ahmet’in ölümü ile ilgili duruşmada sanık olarak bulunuyor ve herkesin dikkatini çeken garip hareketler yapıyor. İki arkadaştan biri diğerine “Ahmet’in kâtili bir deli” diyor.

Her iki bağlamda da geçen “Ahmet’in kâtili” ifadesi birinci bağlamda niteleyici (attributive), ikinci bağlamda ise göndergeseldir. (referential) Bu iki kullanım arasındaki fark, eğer Ahmet’in bir kâtili olmadığı (mesela intihar ettiği) varsayılırsa daha net görülür. Her iki bağlamda da konuşucu, bir kâtil olduğunu önvarsayar.(presupposition). Ancak bu önvarsayımın yanlışlığının etkisi, her iki durum için de farklıdır. Birinci bağlamda, eğer bir kâtil yoksa, kendisine ‘deli’ denen bir insan da yoktur. İkinci bağlamda, kâtil olmasa bile Mehmet kendisine deli denen kişidir. (193; 194) Bkz.referent, definite description, presupposition, context

Referential vagueness (T.Göndergesel bulanıklık) : *Anl.* Aynı gerçeklik alanına ait bazı nesnelere için kesin ayrımların bulunmamasından kaynaklanan anlam bulanıklığı. Mesela uzun-kısa gibi sıfatlar ya da dağ-tepe gibi isimler göndergesel bulanıklık örnekleridir. Dağ ve tepe arasında kesin bir ayrım yoktur. Herhangi bir kullanımda ‘dağ’ olarak adlandırılan bir coğrafi bölge, başka bir kullanımda ‘tepe’ olarak adlandırılabilir. [Göndergesel bulanıklığı göndergesel belirsizlik ile karıştırmamak gerekir. Bulanıklık dille ilgili olmayıp, sözü edilen nesnelere kaynaklanır. Belirsizlik ise kullanılan

ifadenin kendisinden kaynaklanır. *Vagueness* teriminin manıkta da benzer bir kullanımı vardır] (60-129) Bkz.referential ambiguity, referent, vagueness

Referring expression (T.İşaret edici ifade): *Anl.* Dil sistemi dışında bulunan herhangi bir nesneye, yani belirli bir göndergeye (referent) işaret etmek için kullanılan herhangi bir ifade. Bu gönderge canlı, ölü veya hayalî bir varlık, öz (substance) veya kavram olabilir. Bir gönderge ile herhangi bir gönderge için kullanılan bir işaret edici ifade arasında mantıksal bir bağ olmadığı için birden fazla işaret edici ifade aynı gönderge için kullanılabilir. Bu konuda genellikle şu ünlü örnek verilir:

Sabah yıldızı = Akşam Yıldızı = Venüs gezegeni

Bu üç ifade aynı gezegene işaret eden ve gezegenin görüldüğü zamana bağlı olan ifadelerdir. Bu yıldızın bilimsel adı Venüs'tür. Ancak bu ifadeler, aynı nesneye işaret etseler de aynı kullanım anlamına sahip olmak zorunda değildirler. (6) Bkz. Referent, sense

Representation (T.Temsil, takdim) : *Anl.* En genel anlamıyla, herhangi bir şeyin başka bir şeyin yerini tutması. Temel olarak takdimleri inceleyen işaret biliminde (semiotics) temsil görevini gören şeye 'işaret' (Sign) denir. Dilbilimsel işaretler, yani kelimeler dünyadaki varlıkların dilde takdim edilmesini sağlayan araçlardır. Bazı kaynaklara göre anlambilim (bkz.195) dünya ve takdimler arasındaki ilişkileri inceler. Takdim bir figür, bir işaret, bir sembol vasıtasıyla herhangi bir şeyi hissedilebilir kılma olgusudur. Yazı, konuşma dilinin bir takdim tarzıdır. Bir olguyu veya bir tasavvuru, bir imaj, bir figür, bir işaret ve bir sembol vasıtasıyla takdim edebiliriz. Bir nesnenin bir imaj veya kavram vasıtasıyla zihinde canlanması takdimdir. (195; 42; 40; 69; 57-61) Bkz.sign, semiotics

Referential ambiguity (T.Göndergesel belirsizlik): *Anl.* Bir ifadenin kendisinden yani dil kullanımından kaynaklanan, gönderimde (reference) bulunulan nesnenin belirsizliği. Mesela "Bana bir kitap verir misin?" sorusunun muhatabı olan kişi, "Hangi kitap?" diye sorarak bu belirsizliği ortadan kaldırmak zorundadır. Aynı şekilde "Ona bir gül vermek istedim" cümlesinde bahsedilen gül spesifik, mesela konuşucunun bir

çiçekçide gördüğü kırmızı bir gül olabileceği gibi, konuşucunun zihnindeki 'gül' kavramının kaplamına giren herhangi bir gül de olabilir. (6) Bkz.referential vagueness, reference, referent

Resultative form (T.Sonuç formu): *Anl.* Bir eylemin sonuçlanmış hâlini ifade eden kelimeler. Mesela “kırık” kelimesi, “kırılmak” fiilinin sonucudur. (60-211)

Rhetic act (T.Anlamlandırma edimi): *Anl.* Austin tarafından geliştirilen söz edimleri (speech acts) kuramında, bir düzsöz edimini (locutionary act) oluşturan üç edimden biri. Anlamlandırma edimi, bir dilin söz varlığında yer alan ses bütünlerini az çok belli bir şeyi anlatmaya çalışarak ve az çok belli bir şeye gönderimde (reference) bulunarak üretme edimidir. Mesela “Ağaçlar rüzgârda salınıyor” diyen kişi ‘ağaçlar’ ile söz gelişi o anda pencereden gördüğü ağaçlara, ‘rüzgâr’ ile o anda esmekte olan rüzgâra gönderimde bulunur; ‘rüzgârda salınıyor’ anlatımı ile de o ağaçların o anda rüzgârda salınmakta olduğunu anlatmaya çalışır. Austin bu edimde üretilen şeye ‘anlamlandırım’ (rheme) adını verir. (2-87; 3-18) Bkz.speech acts, phatic act, phonetic act

Scope ambiguity (T.alan belirsizliği): *Anl.* Her, bütün, hiç gibi niteleyicilerin bir cümlede farklı ilişkiler ifade etmesinden kaynaklanan anlam belirsizliği. Mesela “Hiç kimse Tanpınar’ın iki kitabını okumamıştır” cümlesi farklı şekillerde yorumlanabilir. (32)

Secondary meaning (T.ikincil anlam) : *Anl.* Bir kelimenin nisbeten kullanım sıklığı daha az olan anlamı. [İkincil anlam ancak istatistikî bir çalışma ile belirlenebilen anlamdır. Yan anlam (connotation) ile karıştırılmamalıdır. Yan anlam; temel anlam (denotation) -yan anlam mukabiliyet ekseninde yer alır; oysa ikincil anlamın mukabili birincil anlamdır. (primary meaning)] (7) Bkz.denotation, connotation, primary meaning, primary sense, secondary sense

Secondary sense (T.ikincil mânâ): *Anl.* Bir sözlükbirimin birincil mânâsından kaynaklanan ve birincil mânânın bazı anlamsal kurucularını taşıyan anlamı. Mesela

“yaprak” kelimesi birncil olarak “ağaç yaprağı” mânâsıyla kullanılır. Bu kelimenin ikincil mânâsı ise “defter veya kitap sayfası”dır. . [İngilizce’de, günümüz Türkçesinde ‘anlam’ olarak karşıladığımız iki ayrı kelime vardır: *meaning* ve *sense*. Günlük kullanımda ikisi arasında bir fark yoksa da anlambilimde bu iki terim özel anlamlarla kullanılmaktadır. (bkz.sense) Bu nedenle *sense* için Türkçede var olan ‘mânâ’ kelimesini kullandık.] (33) Bkz. primary sense

Selection (T.Seçme) : *Anl.* Konuşucunun söylemini oluştururken, aynı diziye (paradigma) ait olan unusarlardan birini yeğlemesi; aynı dizideki unsurlardan birini kullanma eylemi. Seçme, dizisel (paradigmatic) boyuttaki unsurların dizimsel (sytagmatic) boyuta katılmasından önceki aşamadır. (4) Bkz.paradigmatic relations, sytagmatic relations

Selection restrictions (T.seçim sınırlamaları) : *Anl.* Noam Chomsky’nın *Aspects of the Theory of Syntax* (Sözdizim Teorisinin Yönleri) adlı eserinde geliştirdiği kurama göre seçme ekseninden (paradigmatic axe) yapılan seçimler üzerindeki gramatikal ve anlamsal sınırlamalar. Bu sınırlamalar bir cümle içindeki unsurların birlikteliklerini belirler. Bazı unsurlar bir cümlede anlam ya da gramer bakımından bir arada bulunamazlar. Mesela “Ekmeği içtim” cümlesinde bağdaşmaz unsurların bir arada bulunmasından kaynaklanan bir anlamsızlık vardır. “O kişi adamı akıp geçti” cümlesinde ise gramer bakımından yanlış bir seçim söz konusudur. (165-120; 24) Bkz.selection, selection rules, paradigmatic relations

Selection rules (T.Seçme kuralları) : *Anl.* Birimlerin kullanılmasına yön veren anlamsal kurallar. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde önemli bir yer tutan seçme kuralları, bir öğeyle aynı cümlede yer alan diğer öğeler arasındaki bağdaşma sorunuyla ilgilidir. Mesela “duvar” kelimesi “gülmek” fiilinin öznesi olamaz. (4)

Semanteme (T.....): *Anl.* Bir anlambirime (sememe) ait olan özel anlambirimcikler (specific seme) kümesi. (4; 27; 57) Bkz.sememe, seme, specific seme, classeme,

virtueme [Bazı kaynaklarda (mesl.102) *semanteme* anlambirim (sememe) kelimesinin eş anlamlısı olarak geçer.]

Semasiology (T.Kavrambilim, anlam incelemesi): *Anl.* Kelimelerden hareketle, onların anlamlarını inceleyen bilim dalı. Semasiyoloji, adbilimin (onomasiology) mukabilidir. Adbilimin tersine semasiyoloji kelimededen kavrama ya da anlama gider. [Bir çok kaynakta *semasiology* ile *semantics* aynı kabul edilnektedir.]

Semantic atomism (T.Anlam atomculuğu) : *Anl.* Anlamı başka kelimelerle tanımlanamayan anlamsal primitifleri bulmaya çalışan anlambilim yaklaşımı. (135)

Semantic axis(T. anlam eksenini): *Anl.* Birbirine karşıt iki anlamsal ögenin kesiştiği, eklemlendiği ortak özellik. Ör.Siyah/Beyaz karşıtlığı “renk”; sevinç/üzüntü karşıtlığı ise “duygu” anlam ekseninde kavranabilir. (47)

Semantic change (T.Anlam Değişmesi) : *Anl.* Bir kelimenin anlamında zaman içinde ortaya çıkan değişiklik. Anlambilimin temel konusu olan anlam değişimleri daha ilkçağda tanımlanmış ve tasnif edilmiştir. Aristoteles’ten beri var olan değişmeceler (trope) kuramı İskenderiye ve Roma döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. Latin gramercileri on dört çeşit değişmece sayarlar. Terim, tanım ve tasnif konusunda zaman zaman farklılıklar olsa da bunlar ortaçağ ve klasik dönem retorisi aracılığıyla günümüze ulaşabilmiştir. Anlambilimin Darmasteter ve Bréal gibi kurucuları, anlam değişmelerini, retorik geleneğine uyararak, fakat daha genel bir biçimde kapsamlama (synecdoche), mürsel mecaz (metonymy) ve metafor olmak üzere üç genel tip altında toplamışlardır. Bu sınıflandırmalar mantık ilkelerine dayanıyordu. Onlara göre değişmeceler üç durum altında toplanabilirdi. Bunlar anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam transferi idi. İşaret bilimindeki gelişmeler sonucunda anlamda benzerlik (similarity) ve bitişiklik (contiguity) bağıntıları anlaşılınca yeni sınıflandırma ilkeleri benimsenmiştir. Wunt, çağrışımları, benzerlik ilkesine dayananlar ve bitişiklik ilkesine dayananlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Osmanlılarda devlet dâiresine “kalem” denmesi bitişiklik ilişkisinden doğan bir adlandırmadır. Bitişiklik zamanla, mekânla ve sebeple ilişkili olabilir. Kurnaz

birisi için kullanılan “tilki” kelimesi ise benzerlik ilişkisinden doğar. Bu ikili ayırım isim transferi olgusuyla anlam transferi olgusunu birbirinden ayırmıştır. Devlet dâiresine kalem demekle “kalem” kelimesinde, kurnaz birisini tilki demekle “tilki” kelimesinde bir anlam değişikliği doğar. Bu anlam değişikliklerinden birincisi isim transferinden, ikincisi anlam transferinden doğmuştur. Ayrıca bu ayırma bağı olarak Schuchardt ad incelemesi (onomasiology) ile anlam incelemesini (semasiology) birbirinden ayırmıştır. Günümüzde Stern ve Ullmann işaret bilimin ilkelerine göre anlam değişmelerini yeniden sınıflandırmıştır. P.Guiraud’nun “Anlambilim” (la Sémantique) adlı eserinde geniş bir şekilde ele alınan bu tasniflerden Stern’in sınıflamasını şu şekilde özetleyebiliriz: G.Stern *Meaning and Changes of Meaning* (Anlam ve Anlam Değişmeleri) adlı eserinde anlam değişiklikleri ile ilgili geniş bir döküm vermiştir. Yazar, dış değişmeler ile iç değişmeler (dilsel değişmeler) birbirinden ayırmıştır. Dış değişimlerin kaynağı gönderge (referent) ya da adlandırılan nesnede görülen bir değişimdir. Mesela “araba” kelimesi eskiden at tarafından çekilen tahtadan yapılmış bir aracı ifade ederken bugün aynı isim otomobili ifade etmektedir. Bu olguda isim, yani işaretleyen (signifier) hiçbir değişikliğe uğramadığı halde anlam, nesnenin değişmesine bağlı olarak değişmiştir. Bu tür değişiklikler dil sistemini etkilemez. Buna karşılık iç değişiklikler dilbilimsel değişmelerdir ve bunlar dili doğrudan doğruya etkiler, sistem içinde isim ya da anlamın gerçekten değişmesine yol açar. Bu anlam değişmeleri dil sistemi içinde ismin veya anlamın fiilî bir yer değiştirmesini ifade eder. Stern’e göre üç tip yer değiştirme vardır:

I) Söz bağıntısının veya ismin yer değiştirmesi. Bu, söze ait unsurların yer değiştirmesi demektir. İki tipi vardır:

A) Analoji yoluyla yer değiştirme, iki gönderge arasındaki ilişki aynılığından doğar. Üç tip analoji vardır:

a) Yapı analojisi (isim türetme)

b) Bağlantılılık analojisi: Bir göndergenin ismi yerine yakın anlamlı bir diğer isim kullanıldığında böyle bir analoji söz konusu olur. Eş anlamlılık (synonymy) böyle bir analojiye dayanır.

c) Fonetik analogi: Ses benzerliğinden doğan isim değişikliği. Buna ‘bulaşma’ (contagion), ya da ‘yanlış kökenleme’ denir. Mesela İstanbul’a halk etimolojisiyle “İslambol” denmesi gibi.

2) Kısaltma yoluyla yer değiştirme: Düşürme yoluyla kısaltma (mesela otomobil için “oto” denmesi) ve eksilti yoluya kısaltma (mesela Türkiye Büyük Millet Meclisi için “meclis” denmesi) olmak üzere iki türü vardır.

II) Eşyayla ilgili (referential) bağıntının yer değiştirmesi: İki gruba ayrılır:

A) Adlandırma yoluyla, kelime türetme yoluyla (kasıtlı transferler, figürler) : Kasıtlı adlandırma, türetme yoluyla yeni bir terim yapmaktır. Mesela masanın bir parçasına “ayak” denmesinde olduğu gibi kavramsal metaforlarda (conceptual metaphor) ortaya çıkar.

B) Kasıtsız transferler: İki gönderge arasındaki görünüş özdeşliğinden (mesela ağaç yaprağı ile defter yaprağı), fonksiyon özdeşliğinden (ırmak yatağı) veya durum özdeşliğinden (dağ eteği) doğar.

III) Kelime ve konuşan kişi arasındaki subjektif bağıntının yer değiştirmesi. Bunun da becâyiş (permutation) ve uygunluk, denklik (adequation) olmak üzere iki türü vardır. Becâyiş, konuşan kişinin nesneye bakış açısından doğan değişimdir. Konuşan kişi nesnenin sadece bazı özelliklerini göz önünde bulundurarak onu ifade eder. Dilde, bilimden farklı olarak nesnenin basit gözlemlerden çıkarılmış, çok zaman tek yönlü bir adlandırması vardır. Mesela “Bilezikleri çaldırdı” yerine “Altınları çaldırdı” denildiğinde böyle bir becâyiş söz konusudur. Eski retorikteki ‘synecdoche’ ve ‘metonymy’, belâgattaki bazı mürsel mecazlar bu gruba girer. Denklik de becâyişin özel bir türüdür; zihin eşyanın yeni bir karakterini sezdiğinde ortaya çıkar.

Bazı kaynaklarda anlam değişikliği gönderim (reference) ve gönderge (referent) arasındaki ilişkinin değişmesi olarak tanımlanmaktadır. (57-109 vd.; 28-53 vd.; 200; 201) Bkz. Trope, synecdoche, similarity, metonymy, metaphor, conceptual metaphor, onomasiology, semasiology, reference, referent, signifier, synonymy

Semantic component (T.Anlamsal bileşen) : *Anl.* Bir sözlük biriminin (lexeme) anlamını oluşturan birimlerden her biri. Anlambilimin, bileşenler yoluyla ele alınabileceği fikri, akrabalık terimlerinin araştırılmasıyla birlikte ileri sürülmüş ve

bileşen analizi (componential analysis) yaklaşımı doğmuştur. Bileşen analizi, bir kelimenin toplam anlamını, ayrı ayrı anlam unsurları veya bişenleri yoluyla kavrama esasına dayanır. Bir kelimenin anlamsal bileşenleri köşeli parantez içine alınır ve bu bileşenin söz konusu kelimedede olup olmadığını göstermek için artı (+) ve eksi (-) işaretleri kullanılır. Mesela “Anne” kelimesinin anlamsal bileşenleri şu şekilde gösterilir:

[YETİŞKİN +]

[KADIN +]

[ÇOCUK SAHİBİ +]

Bileşenler ayırt edici (contrastive, diagnostic, essential, distinctive) ve ortak (common) olmak üzere ikiye ayrılır. Ayırt edici bileşen bir sözlük birimini diğerinden ayırır. Mesela “erkek” bileşeni, *bay* kelimesini *bayan* kelimesinden ayırır. Ortak bileşen ise sözlük birimlerinin oluşturduğu bir grubun her üyesinde var olan bileşendir. Mesela “insan” bileşeni, *erkek*, *kadın*, *çocuk*, *kız*, *erkek* vs. kelimeleri için ortaktır. *The Structure of Semantic Theory* (Bir Anlambilim Teorisinin Yapısı) adlı eserlerinde Katz ve Fodor da anlambilime bileşen temelli bir yaklaşım sergilemişlerdir. Onlar ortak bileşenlere ‘işaret ediciler’ adını vermişler ve bazı çok anlamlı kelimelerin bir cümlede yaratılabileceği anlam muğlaklığının işaret ediciler vasıtasıyla giderilebileceğini belirtmişlerdir. Bileşen analizi bir çok problemi de beraberinde getirmektedir. Bunlardan en önemlisi, bu yöntemin bir kelimenin temel anlamını (denotation) kapsamı, yan anlamı (connotation) dışarıda bırakmasıdır. [*Semantic component* terimi bir çok kaynakta *semantic feature* (anlamsal özellik) terimi ile özdeşdir. Ayrıca B.Pottier anlamsal bileşen için *seme* terimini kullanmıştır.] (33; 165-105) Bkz. Seme, Katz-Fodor Semantics, lexeme

Semantic features: Bkz. Semantic component

Semantic field (T.Anlam alanı): *Anl.1* Bir dilin söz varlığında yer alan, çoğu zaman birlikte tanımlanmaya muhtaç ve birbiriyle anlam ilişkisi içinde olan kelimelerin oluşturduğu alan. Mesela *kedi*, *tekir*, *kaplan*, *miyavlamak* gibi kelimeler bir anlam alanı oluştururlar. Aynı zamanda bir kelime birden fazla anlam alanında bulunabilir. Mesela “gürültü” kelimesi *akustik*, *ses*, *elektronik*, *rahatsızlık* anlam alanlarında var olabilir.

[Bu tanımıyla anlam alanı, kavram alanı (conceptual field) ile özdeştir.] 2. Bir metinde veya bir metin grubunda aynı kelimenin bir çok defa kullanılması sonucunda ortaya çıkan anlam kümesi. Anlam alanı yaratmanın en kolay yolu aynı kelimenin tekrarıdır. Mesela Orhan Veli'nin "Efkârlanırım" şiiri buna bir örnektir:

Mektup alır, efkârlanırım;

Rakı içer, efkârlanırım;

Yola çıkar, efkârlanırım

Ne olacak bunun sonu bilmem.

"Kâtibim" türküsünü söylerler

Üsküdar'da;

Efkârlanırım.

Birinci "efkârlanırım" kelimesi mektupla ilgili olarak kullanıldığından "hüzünlenme" fikrini çağrıştırmaktadır. Bu mısradaki efkârın sebebi hasret, iyi veya kötü haberler vs.'dir. İkinci "efkârlanırım" kelimesi içki içen bir insanın efkârını anlatır. Üçüncü "efkârlanırım" kelimesi yolculuk telâşıyla gelen tereddütleri anlatmaktadır. Dördüncü "efkârlanırım" kelimesi bütün bir hayat tarzını, felsefesini, veya memnun olunmayan bir yaşama biçimini ifade etmektedir. Bunlar kelimenin bağlam (context) içinde kazandığı anlamlardır. (14; 57-135) Bkz. conceptual field

Semantic interpretation (T.anlambilimsel Yorumlama): *Anl.* Bir cümlelerin anlamının, pragmatik etkenlerden soyutlanmış, tamamen cümle kurucularına ve bu kurucuları bir araya getiren sözdizim yapısına bağlı olarak yorumlanması. Bu tür anlam yorumuna 'mantıksal yorum' (logical interpretation) da denir. (203) Pragmatics

Semantic roles (T.Anlamsal rol): *Anl.* Bir cümledeki yüklem (predicate) belirttiği fiile katılan unsurların ya da eyleyenlerin (actant) cümlede oynadıkları anlam rolü; bu unsurların cümlelerin anlam oluşumundaki katkıları. (*semantic case, thematic role, theta role, deep case* gibi isimler de kullanılmaktadır.) Anlamsal rol teorisinin amacı bir cümledeki sözdizim unsurları, yani yüzey yapıdaki (surface structure) unsurlarla anlam yapısı, yani derin yapı (deep structure) arasındaki ilişkileri tesbit etmektir. Anlamsal

rollerin hepsi yükleme göre belirlenir. Araştırmacıların birbirinden farklı anlamsal rol listeleri sunmalarına rağmen bunların en temel olanları şöyle sıralanabilir:

1 – *Fâil* (agent, actor) : Yüklemin belirttiği fiili gerçekleştiren unsur.

2 – *Mef'ûl (nesne)* (patient, affected, object) : Fâilin ya da sebebin (cause) gerçekleştirdiği fiilden etkilenen varlık.

3 – *Algılayıcı* (recipient, experiencer, cause) : Yüklemin belirttiği fiili tecrübe eden canlı varlık. Algılayıcı kavramı, bazı fiillerin irade dışı gerçekleştirilmesinden kaynaklanır ve “görmek” ile “duymak” fiilleri irade dışı fiiller olarak kabul edilir. Ayrıca algılayıcı, uyarıcıyı (stimulus) algılayarak fiilli gerçekleştiren kişi için de kullanılır.

4 – *Hedef* (goal, dative) : Yüklemin belirttiği fiilin yöneldiği yer veya varlık.

5 – *Yer, mef'ûlünfih (location)* : Yüklemin belirttiği fiilin yerini belirleyen unsur. [Bazı kaynaklarda verilen örneklere göre yer, gramerdeki hem lokatif hem de ablatif durumlarını kapsayan bir terimdir; anlamsal roller bakımından da bu terim bazı araştırmacılara göre *hedef* ve *kaynak* (source) için bir üst terimdir.]

6 – *Kaynak* (source) : Yüklemin belirttiği fiilin başladığı yer ya da varlık. [Gramerdeki ablatif hâli]

7 – *Faydalanan* (beneficiary) : Fâilin gerçekleştirdiği fiilden faydalanan, fiil için lehtâr olan varlık. Mesela “Ahmet, bir arkadaşı için arabasını sattı” cümlesindeki *bir arkadaş*, “satmak” fiilinden faydalanan kişidir. [Bazı kaynaklarda bu terimin kapsamına, fiilin aleyhtârı olanlar, bir başka deyişle fiilden zarar görenler de dâhil edilmiştir.]

8 – *Araç* (instrument) : Fâilin, fiili gerçekleştirirken kullandığı şey.

9 – *Uyarıcı, dış etken* (stimulus) : Fâilin fiili gerçekleştirmesinde etken olan şey. Uyarıcı, irade dışı olan etkenler ve uyaranlar için kullanılır. Mesela “Yağmur çiftçileri memnun eder” cümlesindeki *yağmur* bir uyarıcıdır.

Anlamsal rol teorisinin en önemli sakıncası, anlamsal rollerin neler olduğunun, bunların kaç tane olduğunun kesin olmaması ve bazen bir rol için birkaç isim kullanılmasıdır. Ayrıca bazı araştırmacıların sunduğu anlamsal rol listelerindeki bazı rollerin arasında net ayrımların olmaması da bu teorisinin önemli sorunlarından biridir. (33; 204; 205; 206; 31-68 vd.) Bkz. Predicate, actant, deep structure

Seme (T.Anlambirimcik) : *Anl.* İşaretleri (signs) ya da anlambirimleri (moneme, sememe) birbirinden ayırıcı işlevi yerine getiren en küçük anlam ögesi ya da özelliği; anlambirimin işaretlenen (signified) bölümünü oluşturan en küçük anlamsal özelliklerin her biri. Özellikle sesbilimden (phonology) esinlenen anlambilimciler işaretlenen düzlemde de ayırıcı özellikler bulunduğunu savunmuşlar ve sesbilimsel özelliklerden yararlanarak dilin bu boyutunu sistemleştirmeye çalışmışlardır. Bu alanda özellikle, Hjelmslev'den esinlenen A.J.Greimas ve B.Pottier'in katkıları önemlidir. Bu tür anlam özelliklerinin işaretleneni oluşturan toplamı 'anlambirimcik demeti'ni (sememe) oluşturur. Meselâ *kısrak* sözlükbirimi (lexeme) "at" ve "dişi" anlambirimciklerine ayrıştırılabilir; "dişi"nin yerini "erkek" anlambirimciği alırsa *aygır* sözlükbirimi elde edilir. [Kelimeleri birbirinden anlam olarak ayırt etmek ve kelimelerin net tanımlarını yapmak için anlambirimcik analizi yapılmaktadır. Bir kelimedede bulunan anlambirimcikler (+) ile, bulunmayanlar (-) ile gösterilir. Böylece düşey ekseninde farklı kelimelerin, yatay ekseninde de anlambirimciklerin bulunduğu bir tablo ile kelimeler arasındaki anlam farkları net bir şekilde görülebilir:

	oturmak için	ayaklı	arkalıklı	kollu	bir kişilik
<i>Tabure</i>	+	+	-	-	+
<i>Koltuk</i>	+	+	+	+	+
<i>Kanepe</i>	+	+	+	+	-
<i>Divan</i>	+	+	+	-	-
<i>Post</i>	+	-	-	-	-

Bu tablodan hareketle mesela *tabure* "oturmak için, ayaklı ve bir kişilik mobilya ya da eşya" olarak tanımlanırken, *divan* "oturmak için, ayaklı ve arkalıklı mobilya ya da eşya" olarak tanımlanır. Anlambirimcikler temel anlama bağlı (denotative) ve yan anlama bağlı (connotative) olmak üzere ikiye ayrılır. Mesela *koltuk* kelimesinin temel anlama bağlı anlambirimcikleri yukarıdaki tabloda yer alanlardır. Aynı kelimenin "makam, mevki" anlambirimciği ise yan anlama bağlıdır. Yan anlama bağlı anlambirimcikler ferdî ya da bir ekole, bir edebiyata bağlıdır. Mesela klasik Türk şiirinde yan anlama

bağlı anlambirimcikler çok kullanılır.] (25-102 vd.; 4) Bkz.sememe, lexeme, moneme, signs, signified

Sememe (T.Anlambirim, anlambirimcik demeti): *Anl.* Anlambirimin (moneme) işaretlenen (signified) bölümünü oluşturan anlam özelliklerinin ya da anlambirimciklerin (seme) tümü. Anlambirimcik demetleri, söz varlığının anlambirimcikler tarafından oluşturulan temel birimleridir. Bu anlamda anlambirim, sözlükbirime (lexeme) denk düşer. (4; 25-102)Bkz. moneme, lexeme, seme, signified

Semie (T.anlamsal birim): *Anl.* Bir sözlüksel birimin (lexie) işaretlenen (signified) bölümü. (27) Bkz.lexie, signified

Semiotics (Göstergebilim, İşaret bilimi) : *Sem.* Bütün insan bildirişimlerini ve toplum yaşamındaki işaret sistemlerini ve işaretleme (signification) olgusunu inceleyen bilim dalı. Sokratik dönem öncesi filozofları işaret motivasyonu konusunu, yani kelimeler ve işaret ettikleri nesnelere arasında doğal bir ilişki olup olmadığı konusunu incelemişlerdir. Heraklitos'a göre isimler ve işaretler doğal bir ilişkiye yani motivasyona sahiptir. Demokritos ise isimler ve kelimelerin sadece anlaşmaya bağlı olduğunu, yani nedensiz olduğunu düşünüyordu. Dilbilimsel sorunlar hakkında geniş düşüncelerin yer aldığı en eski eser olan Platon'un Cratylus diyalogu da aynı motivasyon görüşü veya isimlerin doğruluğu görüşü etrafında döner. Hermojenes'in hiçbir ismin bir nesneye doğasıyla bağlı olmadığını, sadece alışkanlık ve gelenekle bağlı olduğunu iddia etmesine rağmen Kratylus isimlerin kendine özgü doğruluğu olduğunu savunur. Aristo işareti kelimeler ve zihni olgular arasındaki ilişki olarak anlar. Yorumlama Üzerine (On Interpretation) adlı eserinde Aristo kelimeleri işaret edici (significant) sesler olarak tanımlar ve konuşulan kelimeleri ruhun hislerinin veya izlenimlerinin işareti veya sembolü, yazılı kelimeleri ise konuşulan kelimelerin işareti olarak görür. (Bu görüş daha sonra Derrida tarafından logosentrik ve fonosentrik olarak ele alınmıştır.) Aristo dilleri temel olarak bir nomenklatür, yani isimler dizisi olarak görmüştür. Bir dildeki konuşucuları farklı kişileri, yerleri, hayvanları nitelikleri vs. bunlarla belirler. Klasik dönemi takip eden dönemde, Stoacılar da sembolizasyon

sürecine ilgi göstermişlerdir. Stoacı bir filozof olan Sextus Empiricus işaretin üç yönünü ayırmıştır: işaretleyen(signifier), işaretlenen (signified) ve gönderge (referent). Ancak Todorov'a göre ilk gerçek işaret bilimci Saint Augustine'dir. De Magistro adlı eserinde Augustine dilbilimsel işaretleri sadece rütbeler, jestler, açık (ostensive) işaretleri de içeren daha geniş bir kategorideki bir tür olarak görmüştür. Tek tek felsefeciler bir tarafa bırakılacak olursa, "proto-semiotik" metaforlara da işaret edilebilir. Mesela ortaçağ ve Rönesans literatüründe hüküm süren "Kitap olarak dünya" tropu, bütün sosyal ve doğal fenomenlerin, okunmak için bir metin olarak görülebileceğini îmâ eder. "Semiotik" terimini kullanan ilk modern filozof John Locke'dur. Locke, Essay Concerning Human Understanding (1690) adlı eserinde " nesnelere anlamak ve onların bilgisini başkalarına taşımak için zihnin kullandığı işaretlerin doğasını inceleme işi olarak semiotik veya işaretler doktrini" tâbirini kullanır. Locke ayrıca işaretin nedensizliği konusunda, kelimelerin ideaların işaretleri olduğunu, doğal bir bağlantı olmadığını ancak istemli bir kelime koyma işlemi olduğunu iddia eder. Lady Victoria Welby, konuşan ile işaret eden arasındaki ilişkiyi inceleyen ve séméiotique'in bir parçası olan 'significs'i kurdu. Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), İngiliz filozofu Francis Bacon'ın ardından, işaretlerin sentaks yapılarını incelemiş ve Fransız filozofu Abbe de Condillac'nın işaretlerin ilk ilkesi olarak "doğal analoji"yi göstermesine karşın, işaretlerin tümel (universal) sistemini öne sürmüştür. Bütün bu düşünürlerin çağdaş dönemden önce işaret ve işaretleme olgusu üzerinde düşünmüş olmasına rağmen çağdaş dönemle aralarında önemli farklar vardır. En önemlisi, çağdaş dönemden önce dilbilimsel spekülasyonlar sadece daha geniş felsefe akımlarının bir parçası olarak şekillenirken, çağdaş işaret bilimi dilbilimsel metotlar temelindeki yeni ve geniş kapsamlı bir disiplinin başlangıcı olarak kendisini sunmuştur. İşaret bilimi sadece çağdaş düşüncenin dil bilinci olarak değil, aynı zamanda kendine has bir metodolojik bilinç olarak görülmelidir. İşaret bilim, kendi terim ve yöntemlerini inceleme eğilimi ve isteğindedir. Dilbilim için kullanılan 'üst-dil' (metalinguage) teriminin dışında, dilbilimsel sistemle bir kültür içindeki diğer işaret sistemleri arasındaki kapsamlı ilişkilere işaret etmek için kullanılan 'metalinguistik' terimi bağlamında işaret bilim, bir metalinguistik olarak görülebilir. Çağdaş işaret biliminin iki temel düşünürü Amerikan pragmatik felsefecisi Charles Sanders Peirce (1839-1914) ve

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'dür. (1857-1913). Aşağı yukarı aynı zamanlarda ama birbirlerinden habersiz olarak Saussure *semiology*, Peirce ise *semiotics* bilimini kurdu. Peirce'e göre işaret bilimi tüm bilgilerimize ilişkin bir biçimselleştirmeden kaynaklanır ve genel anlamıyla mantık, işaret bilimsel öğretinin bir başka adı, gözlemden bilgi örneklerine götüren soyutlama sürecidir. İşaret bilimi Peirce'ün çalışmalarıyla bağımsız bir bilim halini almıştır. Yöntemini çok değişik alanlara uygulayan Peirce'e göre işaret "bir kimse için herhangi bir biçimde ya da herhangi bir bakımdan bir şeyin yerini tutan şeydir." Peirce işaret bilimi üç bölüme ayırır:

- 1- Tenkidî mantık
- 2 – Nazarî retorik
- 3 – Nazarî gramer

Tenkidî mantık işaret teorisidir. Nazarî retorik, işaret, eşya ve onları yorumlayanın genel şartlarını ele alır; bu aynı zamanda 'pragmatizm' denen şeydir, işaretin anlamı teorisi, daha açık bir ifadeyle işaretin anlamının belirlenmesi metodudur. Nazarî gramer ise asıl 'semiology' sahasıdır. İşaret bilimi, genel bir temsil (representation) teorisidir. Peirce'e göre üç tür temsil vardır: İkon, belirti (indice) ve sembol. Bunlar sırasıyla niteliksel işaretler, mevcûdiyeti olan işaretler ve genel işaretler ayrımını ifade eder. Temsil eden işaret ile temsil edilen arasında benzerlik ilişkisi bulunduğu işaret ikon adını alır; bir evin planı, bir kişinin portresi veya fotoğrafı birer ikondur. Belirti, bir olgunun diğer bir olguya doğal olarak işaret etmesidir. Mesela beniz sarılığı bir hastalığa işaret eder. Sembol ise –en geniş kullanımıyla- anlamı anlaşmaya ve niyete bağlı olarak belirlenmiş bir işaret çeşididir. Bu, terimin Anglo-Sakson kullanımınıdır. Saussure'ün kullandığı anlamda sembol "adalet terazisi" gibi çok zaman ikonik karakterli temsillerdir. İşaret bilimi ile ilgili olgular karmaşık bir sürece bağlıdır ve bu sürece 'semiosis' adı verilir. Peirce'e göre semiosis üç etkenden oluşur: Aldığı bir işareti yorumlayanın tepkisi (interpretant), söz konusu olan şey, yani nesne (representamen) ve işaret (signe). Charles Morris bu unsurlara bağlı olarak işaret bilimi üç araştırma sahasına ayırmıştır:

- 1 – Pragmatik: Konuşan özne ile işaretler arasındaki ilişkileri inceler.
- 2 – Anlambilim : İşaret ile işaretlenen şey (designatum) arasındaki ilişkileri inceler.

3 – Sentaks : İfade edilen şeylerden ve onları kullanan öznededen bağımsız olarak işaretler arasındaki şekli ilişkileri ve bir işaretin diğer işaretlerle birleşme kurallarını inceler.

İşaret bilimindeki bu üçlü tasnife bağlı olarak üç tür anlam tesbit edilmiştir:

1. İşaret ile işaretten yararlananın, işareti kullananın ilişkisinden pragmatik anlam doğar.
2. İşaret ile nesne sınıfı (designata, denotata) arasındaki ilişkiden temel anlam (denotation) doğar.
3. İşaret ile başka işaretin ilişkisinden dil içi anlam doğar.

Peirce'ün işaret bilimi anlayışının mantık kökenli olmasına karşın Saussure'ün öngördüğü inceleme toplumsal niteliklidir. Saussure'ün *Course in General Linguistics* (1915) adlı, öğrencileri tarafından tamamlanan ve Saussure'ün verdiği üç dizi dersi içeren kitapta onun klasik semiyoloji tanımını buluruz: “İşaretlerin toplum içindeki yaşamını inceleyen bilim; bu bilim sosyal psikolojinin ve bu nedenle psikolojinin bir dalı olabilir.” Saussure'e göre dilbilim, bu genel nitelikli bilimin bir dalıdır. Bu nedenle işaret biliminin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilir. Çünkü dil, kavramları belirten bir işaretler sistemidir. Onun için de yazıyla, sağır-dilsiz alfabetiyle, kutsal nitelikli simgesel törenlerle, bir toplumda incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin bildirişim parolalarıyla vb. karşılaştırılabilir. Ancak dil, bu sistemlerin en önemlisidir. İşaret bilimi çalışmaları bu öncülerin özelliklerine uygun olarak iki ayrı doğrultu izlemiş, bu arada karma nitelikli bazı araştırmalar da yapılmıştır. Fransa'da Claude Lévi-Strauss, R.Barthes ve A.J.Greimas'ın gayretleriyle akrabalık sistemi, töreler, mitler vb. sosyal kurumlar ve edebiyat işaret bilime göre yorumlanmıştır. Yapısalcı dilbilimciler ise işaret sistemleri içinde dilin yerini saptamaya çalışmışlardır. Prag dil bilimi okulu üyelerinden Jan Mukarovsky, sanat incelemelerinin işaret biliminin bölümlerinden biri olmasını tekif etmiş ve estetik işaretin özelliklerini belirlemeye çalışmıştır. İşaret bilimi alanındaki çabalar 1960'lardan sonra yoğunlaşmıştır. Saussure geleneği doğrultusunda incelemeler yapmış olan E.Buysens'i izleyenler (G.Mounin, L.Prieto, J.Martinet) bilinçli, amaçlı bildirişim olgularının sınırları içinde kalırken R.Barthes bildirişim amacı içermemekle birlikte anlam taşıyan çeşitli olguları (giyim, mobilya vb.) işaretleme kavramı aracılığıyla işaret bilime bağlar. A.J.Greimas'a göre işaret bilim hem dünyanın insan için, hem de insanın insan için taşıdığı anlamı araştırır. Türkiye'de ise Tahsin Yücel edebî işaret bilimi çalışmalarıyla

bu bilim dalına katkılarda bulunmaktadır. Doğal diller dâhil her türlü işaret sistemini inceleyen işaret bilimi, ayrıca anlambilimin mantığı olarak da tarif edilebilir. İşaret bilimi, anlam sistemlerini inceleyen bilimlerin metodolojisidir. (57-37 vd.; 215; 25-73 vd.) Bkz.sign, signifier, signified, icon, index, symbol, signification, representation, denotation, metalangue

Sense group (T.Mânâ grubu): *Anl.* Bir dilin anlam boyutundaki unsurların sözlüksel (lexical) kategori, kavramsal genişlik (conceptual extendedness) ya da anlam benzerliğine uygun olarak oluşturdukları grup. (33) Bkz.lexical category, conceptual extendedness

Sense type (T.Mânâ türü) : *Anl.* Bir anlamın, kavramsal genişliğine (conceptual extendedness) bağlı olarak tasnifi. Mânâ türleri birincil (primary), ikincil (secondary) ve figüratif olmak üzere üç tanedir. (33) Bkz.conceptual extendedness, primary sense, secondary meaning, secondary sense, figurative meaning

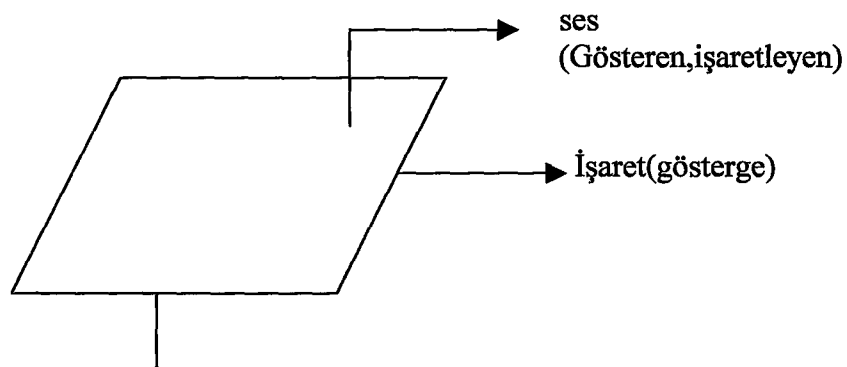
Sense (T.Mânâ, dil içi anlam) : *Anl.* 1. Bir dilbilimsel formun, aynı dildeki diğer dilbilimsel formlarla ilişkisi bağlamındaki merkezî anlamı. Mesela *kedi* kelimesi iki bakımdan ele alınabilir: Dünyadaki bütün nesnelere göz önüne alınarak, bunlardan hangileri için *kedi* kelimesinin kullanılabileceğine karar verilebilir. Bu yaklaşımla elde edilen sonuç *kedi* kelimesinin temel anlamıdır. (denotation) İkinci olarak *kedi* kelimesinin anlamını *kaplan*, *köpek* gibi kelimelerle karşılaştırarak, *kedi* kelimesinin bazı nesnelere uygulanabilmesini sağlayan, bazı nesnelere ise uygulanabilmesine izin vermeyen anlam özelliklerini tesbit etmektir. Bu da söz konusu formun mânâsıdır (sense). Bazı anlambilimciler bu nedenle içlem (intension) ve mânâyı özdeş kabul ederler. Bu tanıma yakın diğer tanımlarda mânâ, ‘bir dilbilimsel ifadenin diğer ifadelerle olan ilişkisi içinde sahip olduğu yer’ ya da ‘bir ifadenin değişmez anlam çekirdeği’ olarak açıklanır. 2. Frege’nin ünlü *sense-reference* ayrımında *sense*, bir ifadenin, gönderimde bulunduğu nesneyi sunuş kipidir. *Reference* ise ifadenin resmettiği (representation) nesnedir. Frege bunu ünlü sabah yıldızı – akşam yıldızı örneği ile açıklamıştır. Her iki ifadenin de göndergesi ‘Venüs gezegeni’ olduğu halde,

bu gezegeni sunuş kipleri, yani mânâları (sense) birbirinden farklıdır. Bu ayrıma bağlı olarak *sense* için ‘dilsel anlam’, *reference* için ‘gönderim’ terimleri de kullanılmaktadır. Gönderim; kelimeler, cümleler vb. dilsel unsurlarla dilsel olmayan tecrübe dünyası arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Dilsel anlam ise, dilsel unsurların (çoğu kez de kelimelerin) kendi aralarında mevcut olan ilişkiler sistemiyle, yani sadece dil içi ilişkilerle ilgilidir. Bununla birlikte dil içi anlam ile gönderim arasında, yani dilde olanla dünyâda olan arasında kesin ve mutlak bir çizgi yoktur. 3. Bir kelimenin birbirinden farklı anlamlarından her biri. Buna göre bir kelimenin mânâlarının (sense) toplamı ya da kümesi, onun anlamıdır.(meaning) (24; 210; 211; 31-128; 1-64; 165-43 vd.) Bkz.reference, denotation, intension

Sentence (T.Cümle) : *Anl.* Bir dildeki en büyük gramer birimi; tam bir düşünce ifade eden ve gramer kurallarına uygun bir şekilde oluşturulmuş kelime dizisi. Bloomfield da cümleyi ‘gramatikal analizin en büyük birimi’ olarak tanımlar. Cümle, farklı dilbilim ekolleri tarafından farklı şekilde ele alınmıştır. Geleneksel dilbilgisine göre cümle anlam açısından eksiksiz sayılan, bir kesinti ya da durakla sınırlanan sözdür. Dağılımsal (distributive) dilbilimde özyeterliği ve sözdizimsel bağımsızlığı olan, kesintili öğelerden oluşan, daha geniş bir parçanın kurucusu olmayan parça olarak tanımlanır. İşlevsel sözdizimde bütün öğeleri bir yükleme ya da eşbağımlı bir çok yükleme bağlı söz zinciri parçası olarak tanımlanan cümle, üretici-dönüşümsel dilbilgisinde üretim kuralları uyarınca alfabe de yer alan simgelerin sıralanmasıyla elde edilen, edincin (competence) tasvir edilmesine ilişkin öğeler bütünüdür. Yani bu teoriye göre bir söz zincirinin, üretildiği dilin sözdizim kurallarına uyması yeterlidir. N.Chomsky’nin bu konudaki ünlü örneği “Renksiz yeşil fikirler şiddetli bir şekilde uyuyor” (Colorless green ideas sleep furiously) cümlesidir. Bu söz zincirinin belli bir anlamı olmamasına rağmen, tamamen sözdizim kurallarına uygundur. [Özellikle pragmatikte kullanılan ‘sözce’ (utterance) ve mantıksal anlambilimde kullanılan ‘önerme’ (proposition) terimleri ile birlikte oluşturdukları üçlü eksen de cümle nin tanımı da farklıdır. Buna göre cümle önermeye göre daha somut, sözceye göre ise daha soyut bir seviyede bulunur. Cümleler, önermelerin gramer formlarına sokulmuş şeklidir.] (4; 24; 210; 213; 60-18) Bkz.proposition, utterance

Sentence meaning (T.Cümle anlamı): Anl. Bir cümle için, kullanıldığı bağlam (context) ve durumdan bağımsız olan anlamı. Cümle anlamı için ifade anlamı (expression meaning) tâbiri de kullanılmaktadır. Anlambilimin temel inceleme alanlarından birisi de cümle anlamıdır. Bu konuda çeşitli teoriler ortaya atılmışsa da bunların en önemlilerinden biri Frege'in birleşimsellik ilkesi (compositionality principle) ya da 'cümle-fonksiyon teorisi' olarak anılan yaklaşımıdır. Buna göre bir ifadenin anlamı, o ifadenin parçalarının anlamının bir fonksiyonu ve onların bir araya geliş şeklinden ibarettir. Bir diğer yaklaşım da Frege, Tarski, Carnap, Montague gibi bilim adamlarının temsil ettiği 'doğruluk şartları' yaklaşımıdır. Onlara göre bir cümle için anlamı bilmek, o cümle için hangi koşullarda doğru olduğunu bilmektir. Daha sonra Wittgenstein cümle anlamını gerçekliğin tasarımı olarak, Austin ve Searle de söz edimleri (speech acts) kuramı ile açıklamışlardır. (1; 214; 60-269) Bkz. compositionality principle

Sign(T.ışaret, gösterge) : Sem. Genel olarak, bir başka şeyin yerini alabilmesini sağlayan özellikler taşıdığından kendi dışında bir nesne, olgu, varlık belirtebilen öge. İşaret biliminin Peirce'le birlikte iki öncüsünden biri olan Saussure'e göre dil işareti, işaretleyen (signifier) ve işaretlenen oluşur. Psikik nitelikli olan dil işareti Saussure'e göre "bir isimle bir şeyi birleştirmez, zihni bir kavramla bir ses imajını birleştirir." Ayrıca işaretin işaretleyen ve işaretlenen kısımları, bir yaprağın iki yüzü gibi tek bir gerçeklik oluşturur.

Anlam (kavram)

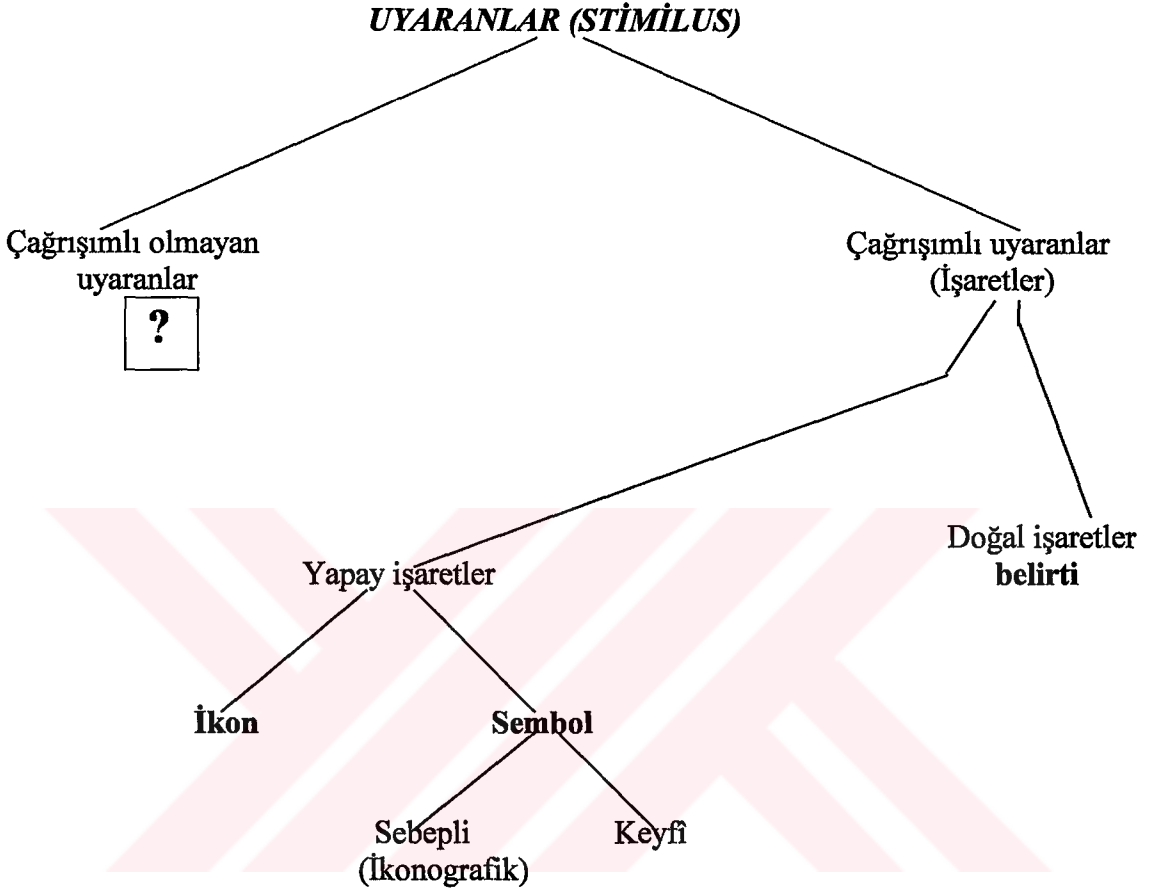
(Gösterilen) işaretlenen

İşaret, ortaya çıkışı, yaratılışı ile nedensizdir; mesela “masa” için Türkçede başka bir isim de kullanılabilirdi. Benveniste işaretleyen ile işaretlenen arasındaki ilişkinin nedensiz değil “zorunlu” olduğunu belirtir. KUŞ kavramı ile zihindeki “Kuş” ses birleşimi zorunlu olarak özdeştir. Fakat işaret kullanılışıyla nedenlidir; yani işaret ile işaret ettiği nesne arasında başlangıçta bir sebep ilişkisi yoktur, bu ilişki zaman içinde ve kullanıcıya göre ortaya çıkar. Bu nedenle bir dil işareti, yani bir kelime, bir yönüyle değişmez, bir yönüyle değişebilir niteliktedir. İşaretin iki unsuru arasındaki ilişki ‘işaretleme teorisi’ (signification theory) ile, işaretin nesne ile ilişkisi ise ‘referans teorisi’ ile açıklanır. Evrendeki her şey, bir başka şeyin işaretidir. Sözelimi yan odadan gelen bir konuşma, orada birilerinin varlığına işaret eder. Evrende var olan bütün bu işaretlere bir psikoloji terimi olarak ‘uyaran’(stimulus) adı verilir. Bu, “beş duyumuza ulaşan uyaranlar kümesi” anlamındadır. Bütün uyaranlar temelde ikiye ayrılır:

- 1- Çağrışımly uyaranlar: işaretler
- 2- Çağrışımly olmayanlar : Bu grup, insanlığın bilinmeyenleri ve bilmedikleri kümesini oluşturur. İnsanlar, kendilerine ulaşan uyaranların hepsini fark edemez, anlamlandıramaz. Bunlar çağrışımly olmayan uyaranları oluşturur.

İşaretler genel olarak doğal ve yapay olmak üzere ikiye ayrılır. İnsan tarafından yapılmış olan işaretler yapaydır. Tabiatla var olanlar ise doğaldır. Doğal işaretler birer ‘belirti’dir.(indice, index) Yapay işaretler de kendi içinde ikiye ayrılır: İkon ve sembol. İkonlar benzerlik ilişkisine dayanan işaretlerdir. Bir fotoğrafla o fotoğrafın sahibi arasındaki ilişki, Türkiye haritası ile Türkiye arasındaki ilişki ikonik ilişkidir. Belirti, parça-bütün ilişkisine dayanan işarettir. Burada bir olgunun diğeri bir olguya doğal olarak işaret etmesi söz konusudur. Sözelimi bir kapı aralığından kedi kuyruğu görsek orada kedi olduğunu anlarız. Bu, kedinin “belirti”sidir. Saç teli ile insan, duman ile ateş arasında da böyle bir ilişki vardır. Ayrıca bir telefon konuşması esnasında konuşulan kişi hakkında edinilen bilgiler bu ilişkiye dayanır.(yaş,cinsiyet,etnik grup,sağlık durumu vs.) Sembol ise sun’î olarak yapılmış, benzerlik veya parça-bütün ilişkisi taşımayan işaretlerdir. “Kalem” kelimesinin kalem’e işaret etmesi gibi. Bununla birlikte bazı

semboller bir benzerlik ilişkisine, yani ikonografik bir ilişkiye de dayanabilir. Dildeki bütün işaretler birer semboldür. Bu işaret türlerini şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

Bilim, çağrışımlı olmayan uyarılarla ilgilenir; onları çağrışımlı işaretlere, belirtilere dönüştürmeye çalışır. Mesela tıp bilimi vücutta ortaya çıkan bir değişikliğin neye işaret ettiğini araştırır; bilimsel buluşlar sonucunda bu uyarın çağrışımlı bir hâle gelir, bir belirti olur. Sanatın resim, heykel gibi bazı dalları ikonik işaretlerle, dil ve edebiyat ise sembollerle uğraşır. Dilbilime âit bir işaret bir dilin en küçük anlamlı birimidir. İşaret, çok zaman kelime ile aynı anlamı ifade eder. Ancak işaret kavramı, kelimenin dışındaki anlamlı birimleri de içine alan, kelimeden daha geniş bir kavramdır. Mesela “Günler kısaldı.” Cümlesinde iki kelime vardır; buna karşılık dört işaret bulunmaktadır: “Günler kısaldı.” Bu bölme, yeni bir birim ve anlam anlayışının sonucudur. (25-76; 57-56 vd.) Bkz. Signifier, signified, stimulus, icon, index, symbol, signification

Signification (T.anlamlama, işaretleme) : *Anl.Sem.* İşaretleyen (signifier) ile işaretlenenin (signified) zihinde birleşmesi. Anlamlama, bir kavramla bir ses imajının birleşmesidir. Saussure'e göre bir işaretin işaretleyen ve işaretlenen kısımları, bir yaprağın iki yüzü gibi tek bir gerçeklik oluşturur; işaretleme, bu iki yüzü birbirine bağlayan ilişkidir. Bunun sonucunda doğan birlik ise işarettir(sign). P.Guiraud'ya göre anlamlama bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları zihnimize canlandırabilecek bir işarete bağlayan oluştur. Deney ya da bilgi de gerçeğin 'anlamlanış'ından ibarettir. Teknikler, bilimler, sanatlar, türlü diller bunun özel görüntüleridir. (57-58; 28-23) Bkz. Sign, signifier, signified

Signifiant (T.....) : *Anl.* Bir işaretin (sign) yazıda veya konuşmadaki dilbilimsel gerçekleşmesi, kullanılması. [Bu terim genellikle *signifier* terimi ile eş anlamlı olarak kullanılır.] (149) Bkz.signifier, sign

Signified (T.işaretlenen, gösterilen) : *Sem.* Bir işaretin ifade ettiği kavram. İşaretlenen, işaretin kavramsal yönünü oluşturan, işaretleyenle (signifier) birleşerek işareti oluşturan içeriktir. Mesela [ağaç] işaretleyeninin işaretleneni "ağaç"tır. Saussure'e göre işaretleyen ve işaretlenen arasında hiçbir doğal bağ yoktur; bu ilişki nedensizdir. Dilde anlam, işaretin, işaretlenen yüzünde ortaya çıkar. (4; 57-56) Bkz.sign, signifier

Signifier (T.işaretleyen, işaretlenen) : *Sem.* Bir işaretin zihinde canlandırdığı ses imajı; işaretlenenle birleşerek işareti oluşturan ses ya da sesler bütünü. Mesela "ağaç" işaretinin işaretleyeni [ağaç]tır. Saussure'e göre işaretleyen çizgiseldir, zaman içinde oluşur. Yani [ağaç] işaretleyeni, [a], [ğ], [a], [ç] seslerinin arka arkaya sıralanmasıyla oluşur. (4; 57-56) Bkz.sign, signified

Social deixis (T.sosyal gösterim): *Anl.* Bir konuşmaya ya da söyleme (discourse) katılanların veya konuşma ya da söylemdeki göndergelerin (referent) sosyal konumlarına veya bunlar arasındaki ayrımlara işaret eden gösterim(deixis). Sosyal

gösterimin en belirgin örneği resmî dil kullanımında ikinci tekil şahıs için ‘siz’ zamirinin kullanılmasıdır. Eğer sosyal gösterim, konuşucu ve dinleyici arasındaki herhangi bir ayrıma ya da sosyal konuma işaret etmeksizin sadece dinleyicinin ya da sözü edilen göndergenin sosyal bir karakteristiğine işaret ederse buna ‘mutlak’ (absolute) gösterim denir. Mesela *Sayın Bakan* ifadesi böyle bir gösterimdir. (33)
Bkz.deixis, discourse, referenti reference

Spatial deixis (T.yer gösterimi): *Anl.* Bir söylem (discourse) ya da konuşmada katılımcılar tarafından bilindiği farz edilen mekâna ait unsurlara yapılan gönderim. Türkçedeki *orada, orası, burada, burası, şurada, şurası* gibi kelimelerle yer gösterimi yapılır. Bir metindeki yer gösterimlerinin belirlenmesi için referans noktası konuşucudur; yani *burası* ile neresinin kastedildiği, bu kelimeyi kullanan kişiye bağlı olarak belirlenir. Ancak diğer gösterimlerde olduğu gibi yer gösterim sistemi de dilden dile farklılık gösterebilir. (5) Bkz.deixis, discourse, temporal deixis, personal deixis

Speaker meaning (T.konuşucu anlamı) : *Anl.Prag.* Bir konuşucunun, bir ifadeyi kullanarak kastedtiği anlam. Konuşucunun kullandığı bir cümledeki cümle anlamı ile, kastedtiği anlam birbirinden farklı olabilir. Konuşucu anlamı tamamen bağlama göre anlaşılır. Mesela bir işverenin, işe geç kalan işçisine “Saat kaç?” diye sorması buna bir örnektir. Bu ifadenin cümle anlamı ile, konuşucunun kastedtiği şey birbirinden farklıdır. Konuşucu anlamı ile pragmatik ilgilenir. Grice konuşucu anlamı ile ilgilenmiş ve konuşma zımnîliği (conversational implicature) ve uzlaşma zımnîliği (conversational implicature) kavramlarını geliştirmiştir. Grice’e göre doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki tür anlam vardır. Doğrudan anlam, mesela “Vücûdündeki bu lekeler kızamık olduğun anlamına gelir” cümlesinde olduğu gibi bir şeyin, bir başka şeyi dolaysız ve doğrudan olarak anlatmasıdır. Dolaylı anlamda ise “Bu zilin üç defa çalması trenin kalkacağı anlamına gelir” cümlesinde olduğu gibi bir olgunun kendisi dışında başka bir şeyi anlatması söz konusudur. Grice’e göre konuşucu anlamı dolaylı anlam türüne girer. Konuşucunun kullandığı ifade, kendi anlamının dışında başka bir şeyi kasteder. [Konuşucu anlamı bazen hakikî (literal) anlam–mecazî (non-literal) anlam mukabiliyeti içinde, mecazî anlam kapsamında ele alınmaktadır. Bu mukabiliyet içinde konuşucu

anlamı da anlambilimin kapsamına girer.] (60-3, 165-18; 42) Bkz.pragmatics, sentence meaning, conversational implicature, convensational implicature

Specific reference (T.ferdî gönderim): *Anl.* Bir ismin ya da isim grubunun, bir nesne sınıfının belirli bir üyesine gönderimde bulunması. Mesela “Bilgisayar, bakım için servise gönderildi” cümlesinde *bilgisayar* kelimesi ferdî gönderime sahiptir; belirli bir bilgisayara gönderimde bulunur. Aynı kelime “Bilgisayar, yaşam biçimimizi önemli ölçüde değiştirdi” cümlesinde ise jenerik gönderimde bulunur; yani ‘bilgisayar’ nesnesinin kümesine işaret eder. [Ferdî ve jenerik gönderim ayrımı özellikle edebî metinlerin analizinde önemlidir. Mesela divan şiirindeki gönderimlerin genellikle jenerik nitelikte olduğunu, yeni edebiyatta ise gönderimlerin daha çok ferdî olduğunu söyleyebiliriz. Ferdî ya da jenerik gönderim, dil içi bağlamdan (context) doğar.] (6) Bkz.generic reference, context

Specific seme (T.Husûsî anlambirimcik): *Anl.* İki komşu anlam birimi (sememe) birbirinden ayıran anlam birimcik. Mesela “odun” ile “tahta” /işlenmiş olan/ anlambirimciğiyle birbirinden ayrılır. /İşlenmiş olan/ anlambirimciği bu yüzden husûsî anlam birimcik adını alır. (57-142) Bkz.seme, sememe, generic seme

Speech time (T.Konuşma zamanı) : *Anl.* Reinbach’ın zaman teorisinde, bir cümlelerin sözcésinin (utterance), cümledeki fiilin zamanına bağlı olarak belirlenen sözcelenme zamanı. Reinbach’a göre bir sözcede gönderim zamanı(reference time, R), olay zamanı (event time, E) ve konuşma zamanı (S) olmak üzere üç tür zaman vardır. Bu üç zamanın sıralaması, sözcedeki fiilin gramatikal zamanına bağlı olarak değişir. Mesela “Yarın 10.00’da okula gelmiş olacağım” cümlesinin zaman sırası şu şekildedir: S > E > R. (32) Bkz.reference time, event time

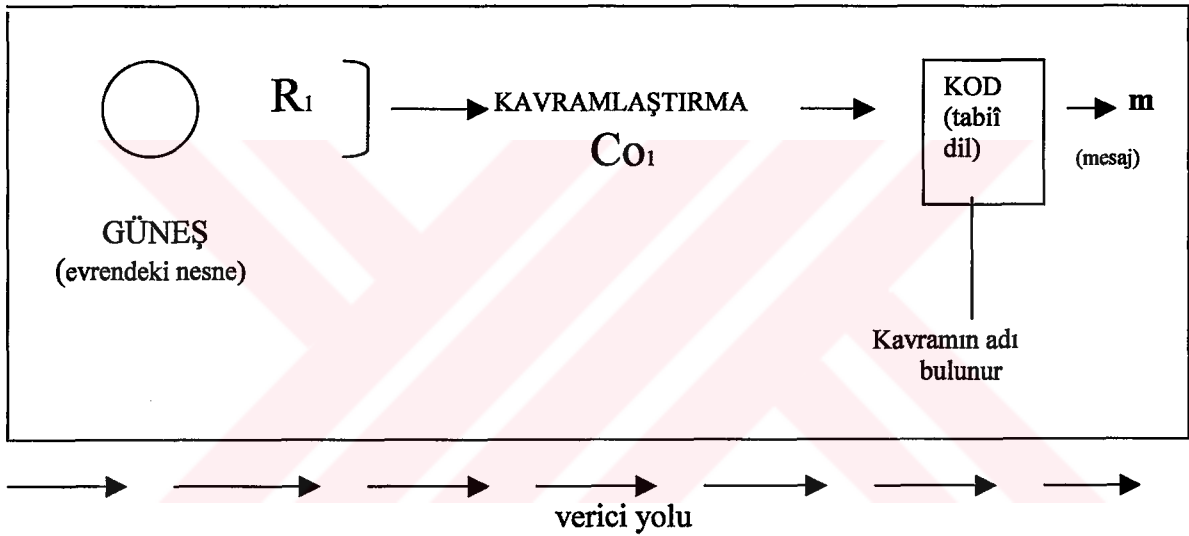
Stage (T.Mertebe*) : *Anl.* Carlson tarafından geliştirilen kurama göre cümlelerin öznelere yüklenen niteliklerin geçici veya kalıcı olması durumu. Mesela “Ahmet koşuyor” cümlesinde “koşmak” Ahmet’in bir özelliği değildir. Ancak “Ahmet çalışkandır” cümlesinde “çalışkan olmak” Ahmet’e atfedilen bir özelliktir. Mertebe

kavramı klasik Türk-İslam mantığındaki “beş tümel” ayrımıyla da açıklanabilir. Beş tümel, terimlerin tümellik derecelerine göre tasnif edilmesinden doğmuştur. Beş tümel şunlardır: Cins, tür (nevi’), ayırım (fasıl), özgülük (hassa), ilinti (ârâz-ı amm). Buna göre Carlson’un tasnifi özgülük ve ilinti farkına denk gelir. Özgülük, varlıkları sınıflandırırken işe yaramayan bireysel niteliktir. Mesela çiçeklerin renkleri ve kokuları çiçek sınıflandırılmasında dikkate alınmaz. İlinti, bireylerde geçicî veya tesâdüfî olarak bulunan özelliktir. Yukarıdaki örnek cümleleri ele alırsak “Ahmet koşuyor” cümlesinde Ahmet’e âit bir ilinti, “Ahmet çalışkandır” cümlesinde ise Ahmet’e âit bir özgülük dile getirilmiştir. (32; 57-9)

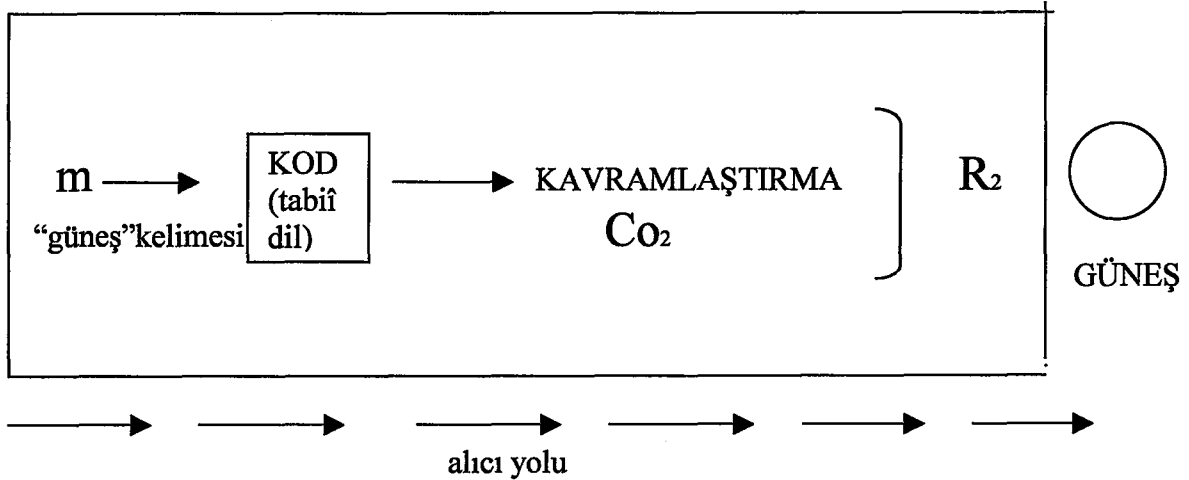
Stimulus (T.Uyaran, Otü.ihsas) : Gen. Evrendeki bütün varlıklardan insanlara ulaşan etkiler, bu varlıkların insanlara hissettirdiği, düşündürdüğü şeyler, insanların varlıklarla ilgili bütün algıları. Bir psikoloji terimi olarak uyaran, tepki (response) yaratan şeydir. Dilbilimde uyaran kavramı, dilin ne olduğunu ve nasıl işlediğini, bir kelimenin veya bir ifadenin nasıl üretildiğini anlamak için merkezî bir kavramdır. Uyaranlar, referans dünyası veya kümesini oluşturur. Gerçek nesnelere ya da hayalî varlıklardan bize uyanlar gelir. Referans kümesi bir bütündür; aralıksız ve kesintisizdir. Mesela tepenin nerede bittiği, dağın nerede başladığı farkedilemez. Oysa ki dil dünyası sınırlıdır. Mesela bize KUŞ’tan gelen uyanlar sonsuzdur; ama bizim kuşla ilgili söylediğimiz şeyler sınırlıdır. Bunun sebebi, algı dünyasında bunun sadece bir kısmının kavramlaştırılmasıdır. (conceptualization) Bir başka deyişle algılanan ya da hayal edilen şeyler, yani uyanlar, dilin prizmasından geçer. Bu kavramlaştırmanın dilde karşılığı olan bir kelime bulunur; kavram bir kod (tabîî dil) aracılığıyla dile getirilir; böylece mesaj oluşur. Bu işlemin tamamına ‘dillendirme’ (enonciation) denir. Ancak dillendirme işleminin bu sıralaması konuşucu açısından geçerlidir. Yani konuşucu önce kendi referans dünyasından hareket eder ve kendi kavramlaştırmasını kullanır. Vericinin ürettiği, dillendirdiği mesajın alıcısı ise tam tersi bir yol izler. O önce mesajı alır; daha sonra bu mesajı alıcı ile aralarında ortak olan tabîî dil vasıtasıyla anlar; anladığı şeyi kavramlaştırır ve son olarak da kendi referans dünyasına ulaşır. Bu işleme de ‘anlama, idrak’ (comprehension) denir. Alıcının referans dünyası ile vericinininki bütünüyle aynı olamaz. Çünkü her birine ulaşan uyanlar farklıdır. Mesela bir kuş uzmanı “kuş”

derken dünyadaki binlerce kuşla ilgili bir çok özelliği düşündür; ama dinleyici ya da okuyucu hayatında bir iki tane kuş görmüş olabilir . Bu iki referans dünyası arasındaki kesişim kümesi ne kadar geniş olursa o kadar iyi anlaşma sağlanır. Dillendirme işleminin takip ettiği yola alıcı yolu, anlama işleminin takip ettiği yola verici yolu denir. Mesela “Güneş” kelimesinin söylenişi ve anlaşılması şu şemalarla gösterilebilir. (R1:vericinin referans dünyası, R2: alıcının referans dünyası; Co1: Vericinin kavramlaştırması, Co2: alıcının kavramlaştırması, m: mesaj)

DİLLENDİRME (ENONCIATION)

ANLAMA (COMPREHENSION)

Bu iki şemanın birleşimi dilbilimsel bildirişim şemasını oluşturur. (222-22)
Bkz.enonciation

Stimulus meaning (T.Uyaran Anlamı): *Anl.* Quine'ın davranışçı (behaviorist) anlam teorisinde, bir ifadenin dinleyici üzerinde yatattığı tepki (response) ya da tepki demeti olarak anlam. Davranışçı anlam yaklaşımının en ünlü temsilcisi Leonard Bloomfield gibi Quine da *Word and Object* (Kelime ve Nesne) adlı eserinde anlam sorunu için davranışçı bir çözüm önerisi getirmiştir. Ünlü örneğinde, hiç bilmediği bir kabile dilini deşifre etmeye çalışan bir araştırmacının izleyeceği yolun, kabile üyelerinin kullandıkları ifadeler ile o sırada içinde buldukları ortamın özelliklerinin ayrıntılı bir listesini yapmak olduğunu belirtmektedir. Listedeki bir ortamın tekrarlandığı bir durumda araştırmacı, yerlilerin benzer bir durumda kullandıkları ifadeleri tekrar ederek yerliler tarafından onaylanıp onaylanmadığına bakacaktır. Quine, çevrede bir tavşan görüldüğü her durumda yerlinin “Gavagai” diye bağırdığını varsayar. Bunları kaydettikten sonra, bu kez her tavşan görüşünde araştırmacı “Gavagai” diye bağıracaktır. Eğer yerliler bu sözceyi (utterance) onayladığını ve tavşan bulunmayan yerlerde söylenen “Gavagai”leri de onaylamadığını gösterirse, araştırmacı “Gavagai” ile belirtilen şeyin tavşan olduğunu düşünecektir. Böylece araştırmacı, Quine'ın uyaran anlamı dediği ifadenin anlamını, deneme-yanılma yöntemiyle ve bütünden hareketle parçaların anlaşılması biçimindeki Gestalçı bir öğrenme deneyimiyle bulmaya çalışacaktır. (1-70; 2-67)

Superordinate: Bkz. Hyponymy

Surface suture (T.Yüzey yapı) : *Söz.* N.Chomsky tarafından geliştirilen üretici-dönüşümsel dilbilgisinde derin yapı (deep structure) biçimlerine uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen, bildirişime elverişli duruma gelen somut cümle biçimi. Chomsky 1957 yılında yayınladığı *Aspects* adlı eserinde bu kavramı geliştirmiştir. Saussure'ün dil-söz (langue-parole) ayrımına benzer şekilde Chomsky de edinç-edim (performance-competence) ayrımını yapmıştır. Buna göre edinç; bir dildeki kalıplaşmalar, kurallar, yani bir insanın konuştuğu dil üzerindeki bilgisi, Chomsky'nin

deyişle “konuşan ve dinleyinin kendi dilleri üzerindeki bilgisi”dir. Edim ise insanın konuşmasıyla gerçekleşen, kişiye özgü dil kullanma olgusudur. Bilgin, *Aspects* adlı eserinde dil yeteneği konusuna değinirken bir dili bilmenin, sınırsız sayıda cümleyi anlama yeteneği demek olduğunu belirtir. Bu sınırsız sayıda cümle, sınırlı sayıdaki kural vasıtasıyla anlaşılır. Yani konuşucunun ürettiği bir cümle, dinleyicinin ilk defa duyduğu bir cümle olsa da cümleyi anlayabilmesini bu kurallar sağlar. Üretici dilbilgisini oluşturan bu kurallar üç bölüme ayrılır: Dizimbilim (syntax), görevsel sesbilim (phonology) ve anlambilim. Bunlardan anlambilim, bir cümlenin anlam açısından yorumunu belirler; dizimbilim kurallarıyla üretilen yapıyı, belli bir anlam sunuluşuyla birleştirir. Sözdizimsel bileşen, her biri özel bir cümlenin tek bir yorumuyla ilgili bütün bileşenleri kapsayan sonsuz sayıda soyut biçimsel nesnelere bütününtü belirtir. Bir dilbilgisinin sesbilimsel bileşeni, sözdizimsel kurallarla üretilen bir cümlenin ses biçimini belirler. Anlamsal bileşen bir cümlenin anlamsal yorumunu belirler. Bir cümlenin yüzey yapısı sesbilimsel bileşen tarafından yorumlanır. Yüzeysel yapı, derin yapıda var olan anlamın açıklanış biçimi, sese, kelimelere dökülerek gerçekleştirilmesidir. Mesela şu cümleleri ele alalım:

a. Köylü, ağacı kesti.

b. Ağaç, köylü tarafından kesildi.

Buradaki a ve b cümleleri tek bir olayı, anlamı yansıtır; ancak yapıları, kurucularının yapısı birbirinden farklıdır. b cümlesi a cümlesinden bir dönüşümle elde edilmiştir; her iki cümle tek bir derin yapıya dayanan iki yüzeysel yapı oluşturur. [Burada bir noktayı vurgulamak istiyoruz: a ve b cümlelerinin aynı derin yapıya, aynı anlama bağlı olması ‘temel anlam’ (denotation) temelinde kabul edilebilir. Bu iki ayrı cümlenin işaret ettiği şey, olgu aynıdır; yani denotasyonları, temel anlamları aynıdır. Ancak yan anlam (connotation) bakımından a ve b arasında subjektif bazı farklılıklar olabilir. Frege’in “sabah yıldızı” ve “akşam yıldızı” örneklerini kullanarak, bu iki ifadenin aynı şeyi anlattığı ancak anlamlarının farklı olduğunu, yani anlam(sense)-gönderim(reference) ayrımını tesbit etmesine bağlı olarak; yüzey yapıları farklı ancak derin yapıları aynı olan cümleleri de bu bağlamda düşünmek mümkündür.]

Symbol (T.sembol, simge): *Sem.Gen.* C.S.Peirce'ün üçlü işaret (sign) tasnifinde, tamamen anlamaya bağlı olan, işaretleyeni (sgnifier) ve işaretleneni (signified) arasında hiçbir nedensellik ilişkisi olmayan işaret türü. Dildeki kelimeler, ses yansımaları (onomatopik) kelimeler dışında, sembolik nitelikli işaretlerdir. Saussure'e göre ise sembol, işaretleyeni ve işaretleneni arasında belli bir nedensellik ilişkisi kurulabilen, çoğu kez ikonik nitelik taşıyan ama yine de anlamaya bağlı olan işaret türüdür. Saussure mesela adâlet terazisini bir sembol olarak kabul eder. (4) Bkz.sign, semiotics, icon, indice

Synecdoche(kapsamlayış, esk. zikr-i küll irade-i cüz, zikr-i cüz irade-i küll) Anl.Ret. Bütünü söyleyerek parçanın ya da parçayı söyleyerek bütünün ifade edilmesi. Kapsamlayış mürsel mecaza (metonymy) benzer. Bazı kaynaklarda ikisi arasındaki fark, mürsel mecaz olarak kullanılan kavramın, kastedilen kavrama bağlı ama onun bir parçası olmaması olarak gösterilirken, bazı kaynaklar da mürsel mecaz ile kapsamlayışı birlikte düşünür. Kapsamlayış seçme eksenindeki bir sapmadır(paradigmatic); içerme (inclusion) yoluyla olur. Roman Jakobson'a göre mürsel mecaz, seçme ekseninde gerçekleşen metafora mukabil olarak sıralama ekseninde (sytagmatic relations) gerçekleşir. Fontainer'e göre bu sanatın sekiz alt türü vardır:

- 1 – Bütünü ifade etmek için parçanın kullanılması: Mesela “Alet işler el ögünür” sözünde “el” kelimesi bir insanı ifade eder.
- 2 – Parçayı ifade etmek için bütünün kullanılması: Kütahya çinisi ile üretilen bir vazo için “Kütahya” denmesi gibi.
- 3 – Maddenin söylenerek o maddeden yapılmış bir nesnenin ifade edilmesi: Mesela “Beşbin kâğıda aldım” sözünde “kâğıt”, paranın yerini tutar.
- 4 – Sayı ile ilgili kapsamlayışlar: Bu tip kapsamlayışlarda tekili ifade etmek için çoğul, çoğulu ifade etmek için tekil söylenir. Mesela “insan ölümlüdür” cümlesinde “insan” kelimesi “insanlar” anlamında kullanılmıştır. Tekili ifade etmek için çoğulun kullanımına örnek olarak da “Bütün bu Tefik Fikret'leri birleştiren orrak bir çizgi vardır” cümlesi verilebilir.
- 5 – Cinsin ifadesiyle yapılmış kapsamlayışlar: “At”ı kasederek “Hayvan ürktü” denilmesi gibi.

6 – Türün ifadesiyle yapılmış kapsamlayışlar: “Ekmek parası” deyiminde “ekmek” kelimesi “yiyecekler”in yerine kullanılmıştır.

7 – Soyutlamaya dayanan kapsamlayışlar: Bu türde somut varlıklar soyut bir şekilde ifade edilir. Mesela gençleri kastederek “gençlik” denmesi buna bir örnektir.

8 – Ferdi ifade etmede ortaya çıkan kapsamlayışlar: Bunun iki çeşidi vardır. Birincisinde bir özel ismi ifade etmek için bir cins isim kullanılır. 2.Mehmet’in “Fâtihi” olarak anılması gibi. İkincisinde bir cins ismi ifade etmek için bazen bir özel isim kullanılır. Büyük bir geometrici demek için “bir Euclide” denilmesi buna örnektir. (139; 57-117 vd.) Bkz.metonymy, metaphor, syntagmatic relations, paradigmatic relations

Synonymy(esk.terâdüf, müterâdif, eşanlamlılık): Anl. Bir dilin aynı temel anlama (denotation) sahip olan kelimeleri arasındaki ilişki. Bir dilde iki kelime arasında mevcut olan eşanlamlılık, sanıldığından daha az görülen bir dil olgusudur. Dilde her anlam için ayrı bir kelime bulunması ilkesi, eş anlamlılığın sık rastlanmasına izin vermez. Eşanlamlılık genel anlamı düşünüldüğünde çok değişik dil olgularını içine alır. Aynı köke sahip eşanlamlılar vardır: Habersiz ve bî-haber gibi. Farklı kökleri olan eşanlamlılar vardır: Okul ve mektep gibi. Yoğunluk farkını ifade eden eşanlamlılar vardır: Kızmak ve öfkelenmek gibi. Dil tabakalarına göre eşanlamlılar vardır: Ölmek ve vefat etmek gibi. Arkaizm ve neolojizmden doğan eşanlamlılar vardır: Nâzır ve bakan gibi. Lehçelere bağlı eşanlamlılar vardır: Edgü ve iyi gibi. Bir kavramın etrafında toplanmış analogik eşanlamlılar vardır: Irmak ve nehir gibi. Bunların dışında bir dildeki eş anlamlılar arasında çok nâdir görülen bir tip, önceleri farklı anlamdayken zaman içinde birbirine yaklaşıp “tam eşanlamlı” duruma gelmiş olanlarıdır. Türkçe’deki “göndermek” ve “yollamak” kelimeleri bunun örnekleridir. Dilbilimde, bütünüyle aynı anlama gelen kelimelerin aynı dil içinde birlikte yaşayabilmesi pek mümkün görülmez. F.R.Palmer bu tür kelime çiftlerinin aslında birbirlerinden farklı olduklarını anlamının beş yolu olduğunu belirtmektedir:

1 – *Şive ve ağız*: Bazı eş anlamlı kelime grupları aynı dilin farklı şive veya ağızına âittir. Mesela Türkiye Türkçesindeki “güzel” kelimesi ile Azerî Türkçesindeki “yahşı” kelimeleri eşanlamlıdır. Ayrıca “ateş böceği” için İçel yöresi ağızlarında kullanılan “ışıl böceği” kelimesi de buna örnektir.

2 – *Üslup*: Farklı üsluplarda kullanılan kelimeler eş anlamlı olabilir. Mesela bazı durumlarda “karım” yerine “eşim” kelimesi kullanılır. “Para” kelimesi yerine argoda “mangır” kelimesinin kullanımı da buna örnektir. Şive ve ağızdan, yani coğrafi özelliklerden kaynaklanan eşanlamlılıktan farklı olarak üsluptan kaynaklanan eşanlamlı örneklerine çok sık rastlanır. Günlük konuşmada, hatta aynı konuşmanın farklı bölümlerinde üslup değişikliği yapmak mümkündür. [Üslup değişikliğinden kaynaklanan eşanlamlılar çoğu zaman temel anlamlarına bağlı olarak değil, kullanım bağlamlarına (context) göre eşanlamlıdır. Bu nedenle bu tür kelime çiftleri için ‘eşanlamlı kullanım’ demek daha doğrudur.]

3 – *Bilişsel (cognitive)-Duygusal anlam farkı* : Dildeki bazı kelimeler arasında sadece duygusal anlam (emotive meaning) bakımından fark vardır; bilişsel anlamları aynıdır. Mesela “yurt” ve “vatan”, “Tanrı” ve “Allah” kelimeleri arasında bilişsel anlam bakımından bir fark olmamasına rağmen duygusal anlamları farklıdır. [Buradaki bilişsel anlam-duygusal anlam ayrımını mantıktaki ile karıştırmamak gerekir. (Bkz.cognitive meaning-emotive meaning) Mantıkta, bilişsel anlamın mukâbili olarak duygusal anlam metafizik olguları ifade eder.] Aynı durum bazı kelimelerdeki değerlendirici anlamlar için de geçerlidir. Burada bir kelime seçiminin bir yargı ifade etmesi söz konusudur. Sözelimi, özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde “şiiir” ve “manzûme” çifti böyle bir örnektir. Konuşan kişinin bir şiiiri küçümsemek ya da söz konusu olan kendi şiiiri ise mütevâzi olmak maksadıyla “manzûme” demesi onun bir yargısını veya tutumunu belirtir.

4 – *Kullanım*: Bazı kelimelerin kullanımı ancak belirli kelimelerin kullanımını zorunlu kılar. Mesela Türkçede “bayatlamak” kelimesi ekmek ve diğer unlu mâmuliler için kullanılırken, yemek için “bozulmak” kelimesinin kullanımı gibi. [F.R.Palmer bu tür için İngilizcede “kokmuş, ekşimiş” anlamına gelen *rancid* kelimesinin sadece pastırma ve tereyağı için kullanıldığını, “çürümek, cılkı çıkmak, kokuşmak” anlamlarına gelen *addled* kelimesinin yumurta kelimesi için kullanıldığını örnek vermiştir. Bizim verdiğimiz örnek, buna Türkçeden karşılık olabileceğini düşündüğümüz bir örnektir. İngilizcedeki örnekler bir tarafa bırakılacak olursa, Türkçedeki *bozulmak* ve *bayatlamak* kelimelerinin eş anlamlı olmadıkları, sadece bazı yan anlamlarının (connotation) aynı

olduğu açıktır. Yani bu iki kelime ancak söz konusu yiyecekler bağlamında eş anlamlı kabul edilebilir.]

5 – *Yakın anlamlılık*: Dildeki pek çok kelimenin anlamı birbirine yakındır. Sözlük yazımında en çok bu tür eş anlamlılıktan yararlanır. Mesela *kırılmak*, *gücenmek*, *darılmak*, *küsmek* kelimeleri gibi.

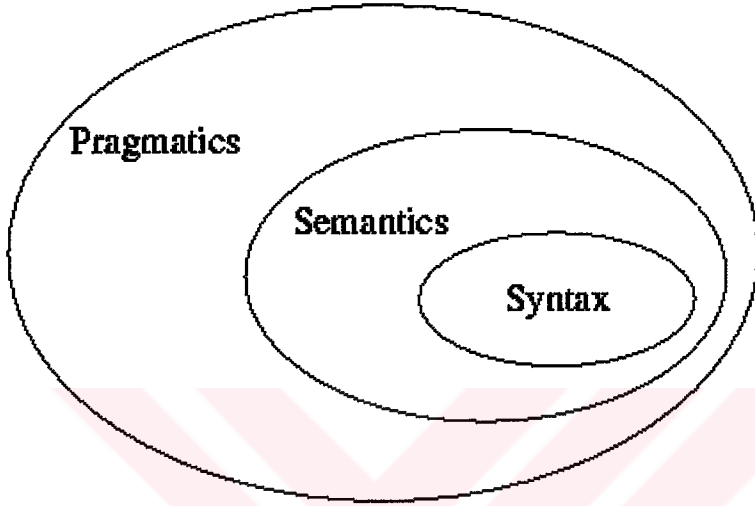
Eş anlamlılığın anlam araştırmalarında özel bir yeri vardır. Anlam analizinin temeli, eş anlamlılar bulmak ve üretmektir. Anlamı analiz etmenin bilinen başka bir yolu da yoktur. Bundan dolayı anlambilimciler bu kavram üzerinde ısrarla dururlar. Eş anlamlılık “X, Y’dir” içerme formülüyle ifade edilebilir. Bu formül, iki kelime tarafından belirlenmiş sınıflar arasındaki içerme (inclusion) ilişkisini ifade eder. “Çeşm, gözdür” gibi. Eş anlamlılık, nesne ile ilişkisi göz önünde tutulunca daha karışık bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Pottier’e göre “X, Y ile aynı anlama sahiptir” ya da “X ve Y, bunlar aynı şeydir” (aynı nesneden bahsederek) diyerek eş anlamlılık kurmak mümkündür. Birinci yöntem üst-dil (metalanguage) yöntemidir ve bu durumda yapılması gereken şey sadece eş anlamlılığın isbatıdır. İkinci yöntem, farklı biçimde isimlendirilmiş şeyler arasında basit bir aynılık ilişkisi üzerine oturur; bunun isbâtı daha kolaydır. Pottier buna şu örneği vermiştir: Mesela dokuz sayısı ile “gezegenlerin sayısı”nın aynı şey olduğunu, aynı göndergeye sahip olduğunu farzedelim, dokuz sayısı ve “gezegenlerin sayısı” yine de eş anlamlı değildir; onlar gerçekten eş anlamlı olsalardı bütün kullanılışlarında birbirilerinin yerini alabilirlerdi. Mesela şu cümleleri göz önünde bulunduralım: “O, gezegenlerin sayısını bilmiyordu. O, gezegenlerin sayısını araştırıyordu. O, gezegenlerin sayısını değiştirmişti.”. Son iki örnekte “dokuz sayısı” bir an için kabul ettiğimiz eş anlamlılığını kaybetmiştir. F.R.Palmer eş anlamlılığın, bu tür kelime çiftlerinin tek tek zıt anlamlılarını (antonym) bularak da test edilebileceğini belirtmiştir. Mesela “ufak” ve “küçük” kelimelerinin her ikisinin de zıt anlamlısı “büyük” olabilir. [Palmer’in bu önerisinin, sadece sıfatlar için geçerli olabileceği anlaşılmaktadır.] (57-125 vd; 165-75 vd.) Bkz.antonymy, denotation, connotation, context, metalanguage

Syntactic ambiguity: Bkz.ambiguity

Syntagmatic relations (T.Sıralama eksenli ilişkileri, sentagmatik ilişkiler, dizimsel bağıntı) : Anl.Sem. Bir bildiri de kullanılan, gerçekleşmiş birimler arasında karşılıklı etkileşim biçiminde ortaya çıkan ilişkiler. Dilbilimde sentagmatik ilişkiler kelimelerin yatay bağıntısından oluşur. Sıralama eksenli, sentakstan doğan anlamı belirler. Mesela Türkçedeki 'olmak' fiilinin anlamı büyük ölçüde böyle belirlenir. "Yemek oldu" ve "Ahmet doktor oldu" cümlelerinde bu fiil farklı anlamını, sıralama eksenindeki diğer unsurlarla olan ilişkisinden almıştır. Sıralama eksenli üzerindeki ilişkilerden görev birimleri (syntagma) doğar. Mesela "Ahmet ders çalışıyor" cümlesini iki üst gruba bölmek mümkündür. Birinci grubu oluşturan "Ahmet" e isim görev birimi, ikinci grubu oluşturan "ders çalışıyor"a fiil görev birimi denir. Daha sonra bu gruplar "ders" isim görev birimi, "çalışıyor" fiil görev birimi olarak tekrar ayrılır. Sıralama ekseninde bir terimin değeri, kendisinden önce veya sonra gelen terimlerle kontrast oluşturur. İşaretleyenin (signifier) çizgisel karakterli olması nedeniyle bir terim diğeriyle eş zamanlı olarak kullanılamaz. Sıralama ekseninde bir terimden önce veya sonra gelen kelimelere 'mevcut kelimeler' (in praesentia) adı verilir. Bir kelimenin temel anlamı sıralama ekseninde oluşur. Roman Jacobson'a göre sıralama eksenli bir telif eksenli, bir bağlama, ayrıca mürsel mecaz (metonymy) eksenidir. Yani kelimeler benzetme amacı olmadan bu ekseninde bir başka kelimenin görevini yüklenebilir. Mesela "Türkiye, İngiltere'yi yendi" cümlesinde yer alan "Türkiye" ve "İngiltere" birimleri "Türkiye milli takımı" ve "İngiltere milli takımı" birimlerinin görevini üstüne almış, yani mürsel mecaz gerçekleşmiştir. Örnekten de anlaşılacağı üzere bu işlem sıralama ekseninde, yani birbirini izleyen unsurlar arasında gerçekleşmiştir. İşaret biliminde cümlelerin ve paragrafların da metinlerin sıralama eksenini oluşturduğu kabul edilir. Yani bir sentagma, kendisinden daha büyük bir sentagmanın kurucu ögesidir. Bir işaretin kuruculuk değeri, bütünü içindeki yeri sıralama eksenli vasıtasıyla anlaşılır. (69; 57-63 vd.) Bkz.paradigmatic relations, sign, signifier

Syntax(Otū.nahiv, T.sözdizimi): Dil. İfade edilen şeylerden ve onları kullanan öznenen bağımsız olarak işaretler (sign) arasındaki formel ilişkileri ve bir işaretin diğeri işaretlerle birleşme kurallarını inceleyen dilbilim dalı. Geleneksel dilbilgisinde sözdizim, bir dilin cümle oluşumunu belirleyen kurallar bütünüdür. Morris'in işaret

bilimi (semiotics) tasnifinde sentaks, işaretlerin kendi aralarındaki ilişkileri inceleyen işaret bilimi dalıdır. Aynı tasnifte anlambilim işaret ile *designata* arasındaki ilişkileri, pragmatik ise işaret ile işareti kullanan arasındaki ilişkileri inceler. Bazı kaynaklarda bu tasnif, ‘içerme’ (inclusion) anlayışı çerçevesinde şöyle bir şema ile gösterilir:

Bu şemaya göre sözdizimden (syntax), yani işaretin başka işaretlerle olan ilişkisinden dil içi anlam doğar. İşaret bilimindeki anlambilim-sözdizim ayrımı, iki farklı anlam türü ortaya koyar. Mesela Yahya Kemal’in “Fânî ömür biter, bir uzun sonbahar olur” mısrasındaki “sonbahar” kelimesinin anlamını bu kelimenin ifade ettiği nesne değil, aynı mısradaki “fânî” kelimesi ile olan ilişkisi belirler. Bu mısradaki “sonbahar” kelimesi, bu ilişki içinde ölümlü ifade eder; böylece kelime yeni bir anlam kazanmış olur. (57-42 vd.; 221) Bkz. Sign, semiotics, pragmatics

Synthetic sentence (T.sentetik cümle): *Anl.* Doğruluk değeri, kurucu öğeleriyle değil dünya bilgisiyle belirlenebilen cümle. Mesela “Ahmet bir öğrencidir” cümlesine bir doğruluk değeri verilebilmesi için Ahmet’in öğrenci olup olmadığının bilinmesi gerekir. Ancak analitik cümlelerde, cümle öğelerinin anlamı dışında herhangi bir bilgiye gerek yoktur. Mesela “Kediler hayvandır” cümlesi bir analitik cümledir. [Dilin hemen hemen bütün seviyelerinde büyük ölçüde sentetik cümleler kullanılır.] (60-91) Bkz.analytic sentence

Tautology (T.eşöz) Anl. Kelimelerinin anlamı dolayısıyla değil ancak mantıksal formu nedeniyle her zaman doğru olan cümle. Mesela “Ahmet, Ahmet’tir” cümlesi bir totoloji örneğidir.(4; 32; 223)

Taxeme (T.....) : Anl. Anlam yönünden yakın olan kelimelerin oluşturduğu kelime grubu. Bildirişim hâlinde her işâret işlerlik hâlinde olan bir kümeye âittir; işaretin âit olduğu bu kümeye B.Pottier “taxème” adını vermiştir. Kümenin her elemanı da “taxe” adını alır. Bir dilde bazı kelime grupları anlam bakımından yakınlık izlenimi uyandırır. “Resim, fotoğraf, desen, gravür, minyatür, harita” gibi. Birer anlam birimciği demeti (sememe) olan bu kelimelerin bazı anlambirimciklerinin (seme) ortak bir kesişim kümesi oluşturduğu görülmektedir. Yukarıdaki kelime grubunda /benzerlik ifade eden şekiller/ veya /bir kitapta metin hârici olan şeyler, metnin dışındaki şeyler/ anlambirimciğinin ortak olduğu görülmektedir. [Belâgatteki ‘tenâsüb’ sanatının da *taxeme*’ler vasıtasıyla oluştuğu düşünülebilir. Kaya Bilgegil tenâsüb sanatını “fikrî bir sebepten veya mâhiyetlerindeki bir husûsiyetten dolayı, mânâları arasında bir ilgi bulunan kelimelerin aynı ifadede toplanması” olarak tanımlar ve

Siper et sîneni gel hançer-i âzâra gönül

Böyledir resm-i muhabbet buna yok çâre gönül

beytindeki “siper” ve “hançer” kelimelerini örnek verir] (57-151; 46-276) Bkz.sememe, seme

Temporal deixis (T.Zaman gösterimi) : Anl. Bir dilde *şimdi, şu anda, yarın, dün* vb. gibi zaman belirten ifadelerle oluşan gösterim(deixis) sistemi. Zaman gösteriminde referans noktası konuşma ânıdır. (5) deixis, spatial deixis, personal deixis, social deixis

Tense (T.Zaman): Bir dil tarafından gramatikal olarak kategorileştirilmiş olan doğal süre. Her dilin kendine âit bir zaman bölümlenmesi vardır; genelde şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman bölümlenmesi görülse de bu, evrensel nitelik taşımaz. Zaman kategorisinin temel özelliği cümlede belirtilen oluş ânını, konuşucunun o cümleyi söyleme ânına bağlamasıdır. [İngilizcedeki *tense* kelimesi ‘kategorileştirilmiş zaman (time)’ anlamında kullanılmaktadır. Yani *time* kelimesi genel bir terim olduğu

halde *tense* kelimesi teknik bir terimdir ve bu ikisi farklı şeyleri ifade eder. Türkçede her ikisi için de aynı kelime kullanılmaktadır. Ayrıca Reinbach'ın teorisindeki 'olay zamanı' (event time) cümledeki gramatikal zamandan (*tense*) hareketle olay zamanını ifade eder.] (4; 6; 24; 32; 33) Bkz.aspect, reference time, event time, speech time, reference time

Text (T.metin) : *Dil.* Başlangıcı ve bitişi belli, sürekliliği olan, yazılı veya sözlü dil parçası. Dilbilimciler uzun bir süre 'metin' kelimesini teknik bir terim olmaksızın, ilgilendikleri herhangi bir dil parçasına işaret etmek için kullanmışlardır. Ancak özellikle 1960'lardan beri 'metin' anlayışı teorik bir statü kazanmaya başlamış ve metinlerin analizi artık dilbilimsel araştırmanın temel amacı olarak görülür hâle gelmiştir. Bununla birlikte bir metnin kurucuları ve metnin dilbilimsel tanımı hakkında henüz bir ortak fikir yoktur. Bazı dilbilimcilere göre metin, söylemden (discourse) farklı değildir. Diğerlerine göre ise metin, bir metnin oluşumunu sağlayan işlem olarak görülen söyleme oranla daha fiziksel bir üründür; bu yaklaşıma göre metinler, amaçları ve dolayısıyla dilbilimsel karakterleri de farklı olan türlere ayrılabilir. Bunun karşıtı olan bir diğer gruba göre ise metin bir soyutlama, söylem ise metnin fiziksel gerçekleşmesidir. Daha azınlıkta olan bir grup da metnin yazılı, söylemin sözlü olduğunu söyler. Metin analizi, fonksiyonalist görüş için önem taşır. Fonksiyonalistlere göre metinlerin analizi dilbilimsel incelemenin birinci amacıdır ve cümle gibi daha küçük birimlerin analizi büyük ölçüde, bir metnin oluşumuna katkıları vasıtasıyla yapılır. Son zamanlarda Avrupa'da yaygınlaşan 'metin dilbilimi' (textlinguistics) özellikle farklı türdeki metinlerin belirleyici karakteristikleri (textuality) üzerinde odaklanır. Anlambilim açısından metin, 'metinden doğan anlam' bağlamında önem taşır. Cümleler, metin içinde kendilerinden önce ve sonra gelen cümlelere göre yeni anlamlar kazanırlar. Buradan hareketle cümleler gibi metinlerin de kendine has bir grameri olduğu fikrine ulaşılmıştır. Bir metin, bir cümle olabildiği gibi bütün bir kitap da olabilir. Metin, diğer birimlerden bağımsızlığı ve bütünlülüğü ile ayrılır. Metin, dilbilim sistemi ile aynıleştirilemeyen ama onunla ilişki içinde olan kendine has bir sisteme sahiptir. Edebiyat teorisinde metin, ele alınan roman, şiir ve diğer edebî türlerinden birine giren eserdir. (24; 57-48; 62) Bkz.discourse

Theme (T.....): *Anl.* 1. Yükleme gerçek anlamda bir eylemi, bir hareketi ifade etmeyen cümlelerin öznesi; psikolojik özne. Mesela “Kitaplar senin odanda” cümlesinde ‘kitaplar’ bu tür bir öznedir. Temanın en önemli özelliği dâima cümle başında bulunmasıdır. Bu tür cümlelerde tema dışında kalan unsura ise ‘ilişki’ (associate) denir. 2. Bir cümlenin temel kurucusu. Bu anlamda tema, özneye denk gelir. (7; 33)

Thesaurus category (Eşanlamlılar kategorisi) : *Anl.* Bir dildeki eşanlamlı (synonym) kelimelerin oluşturduğu kategori. Eşanlamlılar kategorisinden yapılan seçimleri, yani eşanlamlı kelimelerden hangisinin kullanılacağını belirleyen bir çok etken vardır. [Yararlandığımız kaynakta bu terim ‘etik anlam kategorisi’ olarak tanımlanmıştır.] (33) synonymy

Trope/Figure(T.değişmece, Otü. mecaz): *Anl.Ret.* Retorikte, bir kelimenin ya da bir ifadenin hakikî anlamının (literal meaning) dışında kullanılması; mecaz anlam (figurative meaning). Değişmece, retorikteki söz figürlerinin anlamla ya da düşünceyle ilgili olanlarını kapsar. [*Trope* karşılığı olarak belâgatteki mecaz bahsi ‘beyân’ kısmında yer alır.] Bu bakımdan değişmece için bazen *semantic figure* terimi de kullanılır. Retorikte dört ana değişmece metafor, mürsel mecaz (metonymy), ironi, ve kapsamlayıştır(synecdoche). Değişmeceli olarak kullanılan bir kelimenin ya da ifadenin anlamı için ‘mecazî (figurative) anlam’ terimi kullanılır. Mecazî anlam bu bakımdan hakikî anlamın (literal meaning) mukabilidir. (224; 225; 62) Bkz.literal meaning, metaphor, metonymy, irony, synecdoche

Transparent word (T.saydam kelime): *Anl.* Parçalarının anlamından kendi anlamı belirlenebilen kelime. Türkçede bu tür kelimeler yapım ekleri almış kelimelerdir. Mesela “arabacı” kelimesini ilk defa duyan bir kimse, eğer “araba” kelimesinin anlamını ve “-cı” ekinin dil sistemi içindeki görevini ya da anlamını biliyorsa “arabacı” kelimesini anlayabilir. Saydam kelimenin mukabili ‘mat’ (opaque) kelimedir. Türkçe için kök halindeki veya yabancı dillerden alınan kelimelerin mat kelime oldukları

söylenbilir. [Bazı durumlar için saydam kelime görüşü uygun olmayabilir. Mesela “-cı” ekinin “arabacı” kelimesine kattığı anlam başkadır, “akşamcı” kelimesine kattığı anlam başkadır. Bu durumda “akşam” kelimesinin ve “-cı” ekinin anlamlarını bilmek yeterli değildir. Mat kelimeler yukarıda belirtildiği gibi ya kök halindeki kelimelerdir ya da yabancı kökenli kelimelerdir. Mesela dilimize Arapça’dan giren “evrak” kelimesi böyle bir kelimedir. Arapça ya da Osmanlı Türkçesini bilen bir kişi için bu kelime aslında saydam bir kelimedir; çünkü bilindiği gibi evrak, “varak” kelimesinin çoğul şeklidir. Ancak bunu bilmeyen bir kişi için “evrak”, bütünüyle mat bir kelimedir.] (165-54)

Truth value (T.doğruluk değeri) : *Anl.* Mantıkçı pozitivistin doğruluk şartlarına bağlı anlambilim (truth conditional semantics) anlayışında cümle anlamı. Frege’e göre bir cümlenin anlamını bilmek, o cümlenin hangi şartlarda doğru olduğunu, doğruluk değerini bilmek demektir. Mantıkçı pozitivistlere göre sözde önermeler olan metafizik cümlelere herhangi bir doğruluk değeri verilemeyeceği için bu tür cümleler anlamdan yoksundur. Gerçek önermeleri bu tür önermelerden ayırmak için kullanılan doğrulama işlemi, bir cümlenin, tasvir ettiği olgu durumu ile uyuşup uyuşmadığını denetlemekten ibarettir. Carnap da anlamın iki düzeyi olarak ‘bilişsel’ (cognitive) ve ‘duygusal’ (emotional) anlamı birbirinden ayırmıştır. Metafizik ve poetik ifadelerin duygusal anlama sahip olduğunu söyleyen Carnap, bu tür ifadelerin olgusal bir sav olmadığını ve bundan dolayı ne doğru ne de yanlış olduğunu belirtir. Carnap’a göre bu tür ifadelerin bir şey dile getirdikleri yadsınamaz; fakat yine de bilişsel (cognitive) bir içerikleri yoktur. [Sözelimi eğer gerçekten yağmur yağıyorsa “Yağmur yağıyor” cümlesinin doğruluk değeri D ya da 1 ile (doğru), yağmur yağmur yağmıyorsa Y ya da 0 (yanlış) ile gösterilir. Yani bu cümleye bir doğruluk değeri verilebilir. Ancak edebî metinlerde geçen ifadeler için bu tür doğruluk değeri testi yapılamaz. Carnap’ın, bu tür ifadelerin bilişsel bir değer taşımadıklarını söylemesi, edebî metinlerdeki bildirişimin (communication) poetik işleve ağırlık vermesindedir. Edebî metinlerdeki işaretlerin (sign) nesneye geçişliliği yoktur. Bütün dikkat işaretin üzerine çekilir. Doğruluk değeri anlayışı ve edebî ifadelerde doğruluk değeri bulunmaması ile ilgili olarak Fuzûlî’nin, aslında bir paradoks örneği olan “Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır” mısrasını

anmak gerekir.] (1-123 vd.) Bkz.cognitive meaning-emotive meaning, communication, sign

Two-place predicates (T.İki eyleyenli yüklem) : *Anl.* En az iki eyleyen (actant, argument) gerektiren yüklem. Mesela “Ahmet derslerini bitirdi” cümlesindeki “bitirdi” yüklemi iki eyleyen gerektirir. İki eyleyenli yüklemler geçişli fiillerle oluşur. (7) one-place predicate, predicate, arity

Uniqueness (T.teklik): *Anl.* Tekil belirli tanımların (definite description) ayırt edici özelliği. Sözelimi “Türkiye’nin şu andaki cumhurbaşkanı hukukçudur” önermesi, şu anda Türkiye’de bir cumhurbaşkanı olmasını ve sadece bir tane olmasını gerektirir .(32) Bkz.definite description, entailment

Universals(T.tümeller, Otü.külliyât): *Anl.* Bütün doğal dillerde bulunduğu varsayılan ortak özellikler, ortak kavramlar. Yeryüzündeki dillerin tümü incelenmemiş olduğu için tümeller görece bir nitelik taşır. Chomsky’nin geliştirdiği üretici dilbilgisi kuramı tümellere özel bir önem vermiştir. Bu güne kadar tesbit edilen dil tümelleri arasında özellikle çift eklemlilik, sesbirimlerin (phoneme) sınırlı sayıda oluşu ve yüklem görevini yerine getiren öğelerin varlığı dikkati çeker. Bunun yanısıra “olmak” fiilinin de bir dil tümeli olduğu bazı kaynaklarda belirtilmektedir. (4; 226)

Universal quantifier (T.Tümel niceleyici) : *Man.Anl.* Bir cümlenin ya da bir basit önermenin yüklemine, cümlenin öznesinin işaret ettiği nesnelere kümesindeki her birey için için geçerli kılan niceleyici. Türkçedeki tümel niceleyiciler *bütün, tüm, her, herkes*’dir. Niceleyiciler, niceledikleri ismin yorumunu belirleyen unsurlardır. Tümel belirleyicilerin anlamı söylem evreni (universe of discourse) ile belirlenir. Mesela “her öğrenci mavi önlük giyer” ifadesi dünyadaki bütün öğrencileri değil, ilgili bağlamdaki (context) yani söylem evrenindeki öğrencileri kapsar. (32; 227)

Universe of discourse (T.Söylem evreni): *Anl.* Bir söylemin (discourse) gerçekleştiği zaman ve bağlam (context) vasıtasıyla belirlenebilen, hakkında konuşulan varlıklar

kümesi. Bir sözcenin (utterance) dil dışı bağlamı, o sözcenin söylem evreni içinde oluşur. Bir başka deyişle söylem evreni, asıl dünyadan farklı olarak, her bir söylem ya da sözce için geçerli olan özel dünyadır. Mesela “İnsanlar mutludur” cümlesi, dünyadaki bütün insanlara işaret edebilir. Ancak “Bu evdeki insanlar mutludur” cümlesinin söylem evreni sadece söz konusu ev ile sınırlıdır. Söylem evreni gerçek veya kurgusal (fictitious) olabilir. Masallardaki söylem evreni kurgusaldır. [Edebiyat eserlerindeki söylem evreninin de kurgusal olduğu söylenebilir. Ancak özellikle roman türü bu bakımdan karmaşık bir yapı arz eder. Romanların büyük bir çoğunluğundaki şahıs ve olayların kurgusal oluşu, buna karşın bu şahıs ve olayların gerçeğe uygunluğu, romandaki zaman ve mekânın gerçekte de var oluşu bakımından romanlardaki söylem evreninin gerçek ya da kurgusal olduğuna karar vermek zordur.] (60-59; 32)
Bkz.discourse, utterance, context

Use and mention (T.Kullanım ve anma): *Anl.* Bir kelimenin bir kavrama ya da nesneye işaret etmek için kullanılmasıyla, bizzat kelimenin kendisine işaret etmek amacıyla kullanılması arasındaki fark. Mesela “Ayşe güzel bir kızdır” cümlesindeki “Ayşe” kullanım, “Ayşe güzel bir isimdir” cümlesindeki “Ayşe” ise anma örneğidir. [Kullanım-anma ayrımı nesne dili(object language) – üst-dil (metalanguage) ayrımına denk düşer.] (38; 42) Bkz.metalanguage

Utterance (T.ifade, sözce) :*Anl.* Belirli bir durumda ya da bağlamda (context), bir dil kullanıcısı tarafından üretilen dil parçası. Dilbilimde cümle ile sözce arasında bir ayrım yapılır. Bir sözce, zaman içerisindeki bir olaydır; yani belli bir kişi tarafından belli bir zaman dilimi içinde üretilir. Cümle ise zaman içinde hiçbir varoluşu olmayan, fakat bir dilin, dil sisteminin bir parçası durumundaki soyut bir varlıktır. Cümleler soyut varlıklardır ve anlamları vardır. Sözceler ise cümlelerin somut olarak gerçekleşmiş şekilleridir ve muhtevaları (content) vardır. Muhteva anlam ve bağlamın (context) toplamından oluşur. Bu nedenle cümle anlamı ile anlambilim, sözce anlamı ile hem anlambilim hem de pragmatik ilgilenir. Cümle ile sözce arasındaki önemli farklardan biri de sözcelerin gramatikal olarak tam bir cümle olmasının gerekmemesidir. Sözcelyimi “Ahmet nerede?” sorusuna verilen “Kütüphanede” cevabı, tam bir cümle olmamasına

rağmen bir sözcüktür. Bu sözcük, “Ahmet kütüphanede” cümlesine ait bir sözcüktür. Cümle-sözcük ayrımı üretici dilbilgisindeki edinç (competence) – edim (performance) ayrımına denk düşer. Buna göre cümle birinci gruba, sözcük ikinci gruba girer. [Bu ayrım aynı zamanda Saussure’ün dil (langue) – söz (parole) ayrımını da akla getirmektedir. Cümle-sözcük ayrımı temelde anlamın tesbit edilmesindeki pragmatik etkenleri anlambilimsel kuruculardan ayırt etmek maksadıyla yapılmıştır. Bir başka deyişle sözcük, pragmatik biliminin, inceleme nesnesini tanımlama biçimidir. Bazı kaynaklarda *utterance* teriminin Fransızca karşılığı olarak *énoncé* terimi gösterilmiştir.] (24; 229; 149; 165-19) Bkz.pragmatics, sentence, context, enonce

Utterance acts (T.Sözceleme edimi): *Anl.Prag.* J.R.Searle’ün Austin’den sonra daha da geliştirdiği söz edimleri (speech acts) kuramında , Austin’in seslendirme edimi (phonetic act) ve dillendirme edimi (phatic act) dediği edimleri birleştirerek ortaya koyduğu belli bir dilde bir cümle üretme edimi. (2-34) Bkz.phonetic act, phatic act

Vagueness (T.bulanıklık*) : *Anl.* Dildeki bazı unsurların işaret ettiği nesne ile ilgili kavramın kesin çizgilerle belirlenmemiş olmaması durumu. Sözelimi “Ahmet uzun boyludur” cümlesindeki *uzun* kelimesinin tam olarak neyi anlattığı belirgin değildir. Bu cümleyi dikkate alırsak, bir insan hangi boy ölçüsünde olduğunda uzun sayılır? Uzunluk ve kısalık arasındaki sınır neresidir? Bulanıklık anlambilimde genellikle belirsizlikten (ambiguity) ayırt edilir. Bazı kaynaklarda bulanıklık, ‘göndergesel bulanıklık’ (referential vagueness) terimi ile belirsizlikten ayrılır. Bulanıklık kavramı mantıkta, bir önermenin doğruluğunu ya da yanlışlığını belirlemede bir engel olarak görülür. [Bir dildeki bulanık kelimelerin sayısı sanıldığından daha fazladır. Niteleme sıfatlarının büyük bir çoğunluğunun bulanıklık kapsamına girdiği söylenebilir.] (38; 32) Bkz.ambiguity, referential vagueness

Value (T.Değer): *Dil.* Bir dil unsurunun dil sistemi içindeki konumundan, aynı sistem içindeki diğer benzer unsurlarla kurduğu ilişkilerden kaynaklanan göreceli durum. Değer kavramı Saussure’le birlikte doğmuş ve çağdaş dilbilimin temel kavramlarından biri olmuştur. Buna göre bir dil unsurunun, mesela bir kelimenin değerini

belirleyebilmek için onunla aynı düzlemde yer alan öbür unsurlarla kurduğu ilişkileri göz önünde bulundurmak gerekir. [Değer kavramının anlam analizinde çok önemli bir yeri vardır. Bir kelimenin anlamından değil, onun değerinden bahsetmek gerekir. Bir kelimenin anlamını, onunla aynı ekseninde bulunan kelimeler belirler. Anlam, eksenindeki diğer kelimelerden arta kalan şeydir. Sözelimi Türkçede ev, saray, baraka, konak, kulübe kelimelerinin aynı ekseninde yer aldığını düşünelim. Bu durumda “insanların hayatlarını devam ettirdikleri kapalı mekân” olarak tanımlayabileceğimiz gerçeklik alanı Türkçede beşe bölünmüş olmaktadır. X dilinde bu gerçeklik alanının sadece altı kelime ile, Y dilinde de sadece iki kelime ile ifade edildiğini varsayalım. X dilinde ‘ev’ kelimesinin kapladığı alan diğer iki dilden daha azdır; Y dilinde ise ‘ev’ kelimesi diğer iki dilden çok daha fazla bir alan kaplar. Bunu bir tablo ile gösterebiliriz:

<i>Baraka</i>	<i>Kulübe</i>	<i>Ev</i>	<i>Konak</i>	<i>Saray</i>	TÜRKÇE
					X dili
				<i>Ev</i>	Y dili
		<i>Ev</i>			

Türkçe’deki ‘ev’ kelimesinin kapladığı alan daha azdır; ancak anlam daha belirgindir. Dildeki bir kelimenin bir çok anlamı ifade etmesi aslında o kelime için bir zaafıdır. Türkçedeki “özel” kelimesi böyle bir örnektir. Bu kelime çok geniş bir alanı

kaplamaktadır. Ayrıca bir dile giren her kelime dil sisteminde değişikliğe yol açar. Sözelimi “kişilik” kelimesinin değerinde Batı dillerinden gelen “karakter” kelimesi nedeniyle değişiklik olmuştur. Bir dil unsurunun değeri aynı eksenindeki diğer unsurlarla hem benzerliği hem de farklılığı ile belirlenir. Buna dilbilimde ‘mukabiliyet’ (opposition) denir. Değer, temelde seçme (paradigma) ve sıralama (syntagma) eksenini ile belirlenir. Buraya kadar söylenenler seçme eksenini ile ilgilidir; ancak bir unsurunun değeri sıralama eksenine de bağlıdır. Mesela “Ahmet bir saray yaptırdı” cümlesindeki “saray” ile “3.Ahmet bir saray yaptırdı” cümlesindeki aynı kelimenin değeri birbirinden farklıdır.] (4) Bkz.opposition, paradigmatic relations, syntagmatic relations

Virtueme (T.güçülbirim): *Anl.* B.Pottier’ye göre bir anlambirime (sememe) âit potansiyel yan anlambirimcikler (connotative) kümesi. Mesela “koltuk” anlambiriminin yan anlambirimlerinden biri ‘makam’dır. (157-43) Bkz.sememe, semanteme, classeme

Vocabulary (T.söz varlığı): *Dil.* 1. Bir bireyin kullandığı kelimeler bütünü. 2. Bir dile âit kelimeler bütünü; bir dilin sözlüğü.

Word (T.kelime, sözcük): *Dil.* Bir kavramı veya bir nesneyi, dildeki gramatikal fonksiyonu ile ifade eden birim. Kelime, dilbilimin farklı alanlarına göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Kelimenin maddî yönüyle fonetik, soyut yönüyle gramer, kelime bilimi (lexicology) ve anlambilimi (semantics) ilgilendir. Kelime işaretleyen (signifier) işaretlenen (signified) ayrımına göre de çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Sadece maddî unsurlara göre yapılan tanımlarda “belli bir anlamı olan sesler topluluğu” olarak kabul edilir. Fonetik tanım ise “bir vurgu altında birleştirilmiş sesler topluluğu”dur. Anlambilim açısından kelime “belli bir kavram ifade eden sesler topluluğu”dur. Ancak bu tanım, tek bir kavramı ifade eden tamlamaları dışarıda bırakır. Kelimelerin anlamı ile ‘kelime anlambilimi’ (lexical semantics) ilgilendir.(61; 33; 57-89) Bkz.lexical semantics, signifier, signified, lexicology

TERİMLER BÖLÜMÜ KAYNAKÇASI

- 1 – Atakan Altınörs. “Dil Felsefesine Giriş” İnkılap yay. İst.2003
- 2 – Arda Denkel. “Anlamanın Kökenleri” İst.
- 3 – John R.Searle. “Söz Edimleri” Çev.R.Levent Aysever, Ayraç, Ankara 2000
- 4 – Berke Vardar. “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü” Multilingual, İst.2002
- 5 - <http://learn.ouhk.edu.hk/~a330/A330.html> (Unit 2)
- 6 - <http://learn.ouhk.edu.hk/~a330/A330.html> (Unit 3)
- 7 - <http://learn.ouhk.edu.hk/~a330/A330.html> (Unit 4)
- 8 - <http://learn.ouhk.edu.hk/~a330/A330.html> (Unit 5)
- 9 - <http://learn.ouhk.edu.hk/~a330/A330.html> (Unit 6)
- 10 - <http://learn.ouhk.edu.hk/~a330/A330.html> (Unit 7)
- 11 - <http://learn.ouhk.edu.hk/~a330/A330.html> (Unit 8)
- 12 - <http://www.ling.udel.edu/idsardi/101/notes/semantics.html>
- 13 – Kent Bach, Routledge Encyclopedia of Philosophy entry
<http://online.sfsu.edu/~kbach/ambiguity.html>
- 14 - <http://www.shunsley.eril.net/armoore/lang/semantics.htm#16>
- 15 - <http://libra.sfsu.edu/~kbach/spchacts.html>
- 16 - http://wings.buffalo.edu/philosophy/FARBER/johnson.html#N_5_
- 17 - <http://userwww.sfsu.edu/~kbach/meaning.htm>
- 18 - <http://userwww.sfsu.edu/~kbach/ECS-Meaning.htm>
- 19 - <http://online.sfsu.edu/~kbach/perform.html>
- 20 - <http://userwww.sfsu.edu/~kbach/semprag.html>
- 21 - <http://userwww.sfsu.edu/~kbach/SPD.htm>
- 22 - <http://www.univ.trieste.it/~dipfilo/sbisa/zif.htm>
- 23 - <http://userwww.sfsu.edu/~kbach/Spch.Prag.htm>
- 24 – R.L. Trask. “Key Concepts in Language and Linguistics” Routledge, London 1999
- 25 – Berke Vardar. “Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri” Multilingual, İst.1998
- 26 – J.V.Vendryes. “Dil ve Düşünce” Çev.Berke Vardar, Multilingual, İst. 2001
- 27 – “A Little Glossary of Semantics” Translated by Larry Marks
http://www.revue-texto.net/Biblio/Glossaire_en.html

- 28 – Pierre Guiraud. “Anlambilim” Çev.Berke Vardar, Multilingual, İst. 1999
- 29 – J.R:Sarle. “The Philosophy of Language” Oxford University Press, London 1971
- 30 – William P.Alston. “Philosophy of Language” Prentice-Hall 1964
- 31 – George L.Dillon. “Introduction to Contemporary Linguistic Semantics” Prentice-Hall, New Jersey
- 32 – Lexicon of Linguistics
<http://tristram.let.uu.nl/UiL-OTS/Lexicon/>
- 33 – Glossary of Linguistics Terms
<http://www.sil.org/linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/>
- 34 - <http://du02.ouhk.edu.hk/~a330/a330glossaryindex.html>
- 35 - <http://www2.sjsu.edu/depts/itl/graphics/vague/vague.html#vague-2>
- 36 - <http://www.cee.hw.ac.uk/~alison/nl/lectures/108sh/108sh.html>
- 37 - ArtLex Lexicon of Visual Art Terminology
<http://www.artlex.com/ArtLex/A1.html>
- 38 - Dictionary of Philosophical Terms and Names
<http://www.philosophypages.com/dy/a4.htm#amb>
- 39 - Glossary of Literary Terms
<http://www.hearts-ease.org/cgi-bin/termsn.cgi?data=library&letter=a>
- 40 - WORDS OF ART
<http://www.arts.ouc.bc.ca/fiar/glossary/>
- 41 – Doğan Aksan. “Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi” Engin yay. Ankara 1998
- 42 - Philosophy of Mind
<http://artsci.wustl.edu/~philos/MindDict/A.html>
- 43 - IRFAO Rock Art Glossary
<http://www.iol.ie/~geniet/glos/glossar.htm#A>
- 44 - A Handbook of Rhetorical Devices
<http://www.virtualsalt.com/rhetoric.htm>
- 45 - Silva Rhetoricae: The Forest of Rhetoric
<http://humanities.byu.edu/rhetoric/>
- 46 – Kaya Bilgegil. “Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)” Enderun Kitabevi, İst.1989

- 47 – Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü; Haz.Berke Vardar ve diğerleri; TDK, Ankara 1980
- 48 – Ünsal Özünlü. “Edebiyatta Dil Kullanımları” Multilingual, İst.2001
- 49 – Doğan Aksan. “Şiir Dili ve Türk Şiir Dili” Engin yay., Ankara 1999
- 50 – Glossary of Rhetorical Terms with Examples
<http://www.uky.edu/ArtsSciences/Classics/rhetoric.html#top>
- 51 - Glossary of English Grammar Terms
<http://www.usingenglish.com/index.html>
- 52 - Global Glossary
<http://www.ablemedia.com/ctcweb/glossary/glossarya.html#allegory>
- 53 - Bobs Byway OF POETIC TERMS
<http://www.poeticbyway.com/gl-a.html#allegory>
- 54 – Ferdinand de Saussure. “Genel Diibilim Dersleri” Çev. Berke Vardar, Multilingual, İst.1998.
- 55 – Cognitive Science Initiative: Language Lexicon
<http://www.hfac.uh.edu/COGSCI/lang/Entries/>
- 56 – Introduction to Logic
<http://ethics.acusd.edu/Courses/logic/>
- 57 – Rıza Filizok. “Anlam Analizine Giriş” Ege Üniv. Ed.Fak.Yay., İzmir 2001
- 58 – Stanford Encyclopedia of Philosophy
<http://plato.stanford.edu/contents.html#a>
- 59 – Glossary of Linguistic Terms
http://www.englishbiz.co.uk/grammar/main_files/definitionsa-m.htm#Element
- 60 – James R.Hurford – Brendan Heasley. “Semantics :a Coursebook” Cambridge University Press, 1983
- 61 - The Organon: A Conceptually Indexed Dictionary (by Genus and Differentia)
<http://www.gibson-design.com/philosophy/>
- 62 - Wikipedia, the Free Encyclopedia
<http://en.wikipedia.org/>
- 63 – Mehmet Rıfat. “20. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları-2 Temel Metinler” Yapı Kredi yay., İst.1998

64 – Heike Tappe : “Introduction To Semantics”

http://www2.rz.hu-berlin.de/angl/tappe/tappe_semantics_slides2.pdf

65 – Semantics-detailed outline

<http://aix1.uottawa.ca/~oarnaou/sem.htm>

66 – Gerald Gazdar, “Lectures 17: Extracting Meaning”

<http://www.cogs.susx.ac.uk/lab/nlp/gazdar/teach/nlp/nlpnode2.html>

67 – The Study Of Conceptual Structure

[http://rpssg3.psychologie.uni-](http://rpssg3.psychologie.uni-regensburg.de/frames_version/drosler/research/droeseng/node9.html)

[regensburg.de/frames_version/drosler/research/droeseng/node9.html](http://rpssg3.psychologie.uni-regensburg.de/frames_version/drosler/research/droeseng/node9.html)

68 - UVic Writer's Guide

<http://web.uvic.ca/wguide/>

69 – Daniel Chandler. “Semiotics for Beginners”

<http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem06.html>

70 – Göran Sonesson. “The Internet Semiotics Encyclopedia”

http://www.arthist.lu.se/kultsem/encyclo/denotation_connotation.html

71 – Henriette Gemmdhait. “Sur les Sentiers de la Linguistique”

<http://www.linguistes.com/>

72 – Denotation / Connotation

<http://www.uta.edu/english/hawk/semiotics/decon.htm>

73 - <http://www.ic.arizona.edu/~comm300/mary/semiotics/>

74 – Tyler’s Homepage

http://www.secretstage.com/lessons/college/composition/language/words/tree_of_connotation.html

75 – B.H.Partee “Formal Semantics, Lecture 7, RGGU April 4, 2003 p.1

http://www-unix.oit.umass.edu/~partee/RGGU_2003/Lecture7.pdf

76 – Dr. Shi-xu “Ways of Studying Meaning: Semantics and Pragmatics”

<http://www.geocities.com/CollegePark/Lounge/8112/class2/pragmatics.htm>

77 – David Megginson “The Purpose of Sentence”

<http://www.uottawa.ca/academic/arts/writcent/hypergrammar/sntpurps.html>

78 – Grammatical Terms

- <http://www.uottawa.ca/academic/arts/writcent/hypergrammar/termindx.html>
- 79 – Julia Scherba de Valenzuela Home Page
<http://www.unm.edu/~devalenz/index.html>
- 80 – Antropology Dictionary
<http://www.webref.org/anthropology/anthropology.htm>
- 81 – Dictionary.com
<http://www.dictionary.reference.com/>
- 82 - http://www.ezresult.com/article/Deep_Structure
- 83 – Doğan Aksan. “Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim” TDK yay. Ank.1995
- 84 – FOLDOP - Free On Line Dictionary Of Philosophy
<http://lgxserve.ciseca.uniba.it/lei/foldop/index.html>
- 85 -<http://kidswriting.miningco.com/library/glossary/bldef-denotation.htm>
- 86 - <http://www.msu.edu/user/robins11/980/web3.html>
- 87 – Pavel Materna. “Sense, Denotation, Reference: A Terminological/Philosophical Chaos”
<http://www.phil.muni.cz/~materna/sense.html>
- 88 – Dan Wedgwood. “Sense, Denotation and Predication”
http://www.ling.ed.ac.uk/teaching/undergrad/L2/modules/sem/semlec2_ho.ppt
- 90 – Haihua Pan. “Semantics and Discourse”
<http://ctlhpan.cityu.edu.hk/haihuapan/course/ctl5403/index.html>
- 91 – Washington State University
http://www.wsulibs.wsu.edu/electric/trainingmods/Academic_Disciplines/discourse.htm
- 92 – What is Discourse?
<http://ntpaul.sprog.auc.dk/Paul/RESEARCH/discourse.htm>
- 93 – Alborg University, The Humanities Faculty, Center for Discourse Studies
<http://diskurs.humfak.auc.dk/english/discourse.htm>
- 94 – George Yule. “The Study of Language, an Introduction” Cambridge University Press
- 95 – Eva Schoenke. “Textlinguistik-Glossar”
<http://www1.uni-bremen.de/~schoenke/tlgl/tlgl.html>

96 – Cohesion in English, Halliday&Hasan

<http://eserver.org/home/danzico/Discourse/hallidaysummary.html>

97 - http://www.routledge.com/textbooks/pragmatics/about/unit_a2.pdf

98 – Doğan Günay. “Metin Bilgisi” Multilingual, İst.2001

99 – Emile Benveniste. “Genel Dilbilim Sorunları” Çev.Erdim Öztokat, YKY İst.1994

100 – Michael Glanzberg “Focus: A Case Study On the Semantics/Pragmatics
Boundary”

<http://web.mit.edu/glanzber/www/focus.pdf>

101 – Focus and Discourse Semantics

<http://ling.uni->

onstanz.de/pages/home/heusinger/publications/ftp/habil/Into&Infor6.pdf

102 – <http://www.wordreference.com>

103 – Deep Structure & Generative Semantics 1

[http://www.ttt.org/linglinks/DeepStructure-GenerativeSemantics-
a_files/frame.htm](http://www.ttt.org/linglinks/DeepStructure-GenerativeSemantics-a_files/frame.htm)

104 – Encyclopedia Britannica

<http://www.britannica.com/>

105-

[http://www.arts.uwa.edu.au/LingWWW/LIN202_96/transformations/transformations.ht
ml](http://www.arts.uwa.edu.au/LingWWW/LIN202_96/transformations/transformations.html)

106 – Ellen Winner – Howard Gardner “Metaphor and Irony: Two Levels of
Understanding

http://home.ewha.ac.kr/~ebk22/seminar/files/Eng_sem2-7.htm

107 – Wilson – Sperber “On Verbal Irony”

http://home.ewha.ac.kr/~ebk22/seminar/files/Eng_sem2-1.htm

108 – Literay Encyclopedia

<http://www.litencyc.com/>

109 – Iconicity in Language and Literature

<http://home.hum.uva.nl/iconicity/>

110 – Semiotic terms

<http://pespmc1.vub.ac.be/SEMIOTER.html>

- 111 – J.L.Austin: Key Concepts (Notes from *How To Do Things with Words*)
<http://www.sou.edu/English/Hedges/Sodashop/RCenter/Theory/People/austin.htm>
- 112 – Atakan Altınörs. “Dil Felsefesi Sözlüğü” Paradigma, İst.2000
- 113 – Michael Hancher. “Grice’s ‘Implicature’ and Literary Interpretation”
<http://mh.cla.umn.edu/grice.html>
- 114 – Connor Graham – Jesper Kjeldskov “What is indexicality”
<http://www.dis.unimelb.edu.au/staff/connorg/presentations/disdocus2002/slide7-4.html>
- 115 - http://www2.rz.hu-berlin.de/angl/haertl/haertl_semantics_slides_12-27.pdf
- 116 - <http://crl.nmsu.edu/Staff.pages/Technical/sergei/book/realm.pdf>
- 117 - <http://www.blutner.de/lexsem.pdf>
- 118 – François Rastier. “On Signs and Texts: Science and Interpretation”
<http://www.chass.utoronto.ca/french/as-sa/ASSA-No5/FR1.htm>
- 119 – Stuart C.Paul. “Introduction to Linguistics”
<http://www.lsdolby.freemove.co.uk/lexeme.html>
- 120 - <http://www.lexeme.org/>
- 121 – Paul Baker
<http://www.ling.lancs.ac.uk/chimp/101/semantics/intro.htm>
- 122 - <http://www.arts.uwa.edu.au/LingWWW/LIN202/2K3/Overheads/LexicalCat8.pdf>
- 123 - <http://www.hyperdictionary.com>
- 124 - <http://www.wordreference.com/>
- 125 – The Encyclopedia Of Language and Linguistics Electronic Index
<http://www.elsevier.nl/homepage/sal/ellei/data/classified/1.html>
- 126 – Lexicology and mLexicography
<http://www.ciil-ebooks.net/lexico/link4.htm>
- 127 – The Literal Sense
<http://www.womenpriests.org/scriptur/literal.htm>
- 128 – Merriam-Webster Online Dictionary
<http://www.m-w.com/>
- 129 – Metaphor: The Central Trope
http://www.oup.com/pdf/0195111095_01.pdf

130 - Literal and Metaphorical Word Meaning

http://nlp.fi.muni.cz/publications/phd2002_hanks/8%20Meaning%20and%20Metaphor.doc

131 – Jordan Zlatev. “Logical Semantics 1: Truth and Semantics Relations Between Sentences”

<http://www.ling.lu.se/education/homepages/ALS032/Lecture5HT03.pdf>

132-http://www.uni-giessen.de/~g91062/Seminare/gk-cl/Allen95/al199508.htm#chap8_6

133 – Joraslav Peregrin. “Structural Linguistics Formal Semantics”

<http://www.cuni.cz/~peregrin/HTMLTxt/sl&fs.htm>

134 - http://www-unix.oit.umass.edu/~partee/RGGU_2003/Lecture1.pdf

135- [http://www.tu-](http://www.tu-chemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/sempersp/semantic)

[chemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/sempersp/semantic-s-contents.pdf](http://www.tu-chemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/sempersp/semantic-s-contents.pdf)

136 - <http://www.nt.armstrong.edu/METAPHOR.htm>

137 - <http://www.lcc.gatech.edu/gallery/rhetoric/noframes/terms/metaphor.html>

138 - <http://www.philosophy.su.se/personal/staffanstexter/metaphors.htm>

139 – World Wide Words

<http://www.quinion.com/words/qa/qa-syn1.htm>

140 – Kathleen Ahrens. “Metaphor and Cognition” (web adresi alınacak)

141 - <http://www.tutorgig.com/encyclopedia/>

142- -

http://www.isip.msstate.edu/publications/courses/ece_8463/lectures/current/lecture_07/lecture_07.pdf

143 – Jordan Zlatev. “Semantics and Pragmatics: An Introduction”

<http://www.ling.lu.se/education/homepages/ALS032/Introduction.pdf>

144 – Metalinguistic Negation

<http://venus.va.com.au/suggestion/meta.html>

145 – MSN Encarta Dictionaries

<http://encarta.msn.com/>

146 – Dictionary of Difficult Words

<http://www.tiscali.co.uk/reference/dictionaries/difficultwords/data/d0009050.html>

147 – Onomasiology On-line

<http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/OnOn.htm>

148 – Onomastics and Onomasiology

http://www.pdom.com/QA_Onomastics.htm

149 – Glossary of Terms Used in Terminology

<http://www.benjamins.com/jbp/additional/term.gloss.pdf>

150 – Milan Ruzicka. “Introduction to Semantics: Main Points”

http://www.phil.muni.cz/angl/englishdigit/nada&milan/semantics/semant_ruzicka.rtf

151 – Ontological Semantics and Study of Meanings in Linguistics, Philosophy and Computational Linguistics

<http://crl.nmsu.edu/Staff.pages/Technical/sergei/book/realm.pdf>

152-[http://www.tu-](http://www.tu-chemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/introlingSS03/introjs-4.pdf)

[chemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/introlingSS03/introjs-4.pdf](http://www.tu-chemnitz.de/phil/english/chairs/linguist/independent/kursmaterialien/introlingSS03/introjs-4.pdf)

153 – D.A.Cruse. “Language, Meaning and Sense” ,An Encyclopaedia of Language, Edited by N.E.Collinge, Routledge, New York 1990

154 – Theodore L.Brown “Making Truth: Metaphor in Science”

<http://www.press.uillinois.edu/epub/books/brown/ch3.html>

155 – Introduction to Pragmatics

<http://www.ling.gu.se/~biljana/st1-97/pragmalect1.html>

156 – Semantics and Pragmatics

http://www.ling.upenn.edu/courses/Fall_1998/ling001/meaning.html

158 – Geoffrey Leech – Jenny Thomas. “Language, Meaning and Context: Pragmatics”

An Encyclopaedia of Language, Edited by N.E.Collinge, Routledge, New York 1990

159- <http://coral.lili.uni-bielefeld.de/Classes/Summer97/VerbSem/vsemss97/node4.html>

160 – M.Lyenne Murphy. “Semantic relations and Lexicon”

<http://assets.cambridge.org/0521780675/sample/0521780675WS.pdf>

161 – Structural Linguistics

http://www.aucegypt.edu/academic/anth/anth352/structural_linguistics.htm

162 – Daniel Kies. “Modern English Grammar”

- http://papyr.com/hypertextbooks/engl_126/complex.htm
- 163 - <http://amor.rz.hu-berlin.de/~h2816i3x/PragmatikUebungen9.pdf>
- 164 – Pragmatics Aspects of Meaning
http://www.sfu.ca/~hedberg/Pragmatics_II_03_3.pdf
- 165 – F.R.Palmer. “Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi” Çev.Ramazan Ertürk,
Kitabiyât, Ankara 2001
- 166 – Shaozhong Liu. “What is Pragmatics”
<http://www.gxnu.edu.cn/Personal/szliu/definition.html>
- 167 – Pragmatics , What is Pragmatics
<http://www.shunsley.eril.net/armoore/lang/pragmatics.pdf>
- 168 - <http://www.pulib.sk/elpub/FF/Ferencik/043.pdf>
- 169 – Wayne Leman. “Translation Glossary”
http://www.geocities.com/bible_translation/glossary.htm
- 170 – Pierre Frath. “Polysemy, Homonymy and Reference”
<http://u2.u-strasbg.fr/spiral/Equipe/Pierre/Ranam/AMB-ART.RTF>
- 171 – Pragmatics and Speech acts
<http://www.universalteacher.org.uk/lang/pragmatics.htm>
- 171 – David Crystal. “The Cambridge Encyclopedia Of Language”
- 172 – Introduction to Predicate Logic
<http://matwww.ee.tut.fi/ote/1/main.htm>
- 173 - SP1A Text Studies and Translation Lecture2 ,Meaning relations
[http://www.uta.fi/FAST/BIE/MAC/SP1A/sp1a-lec2.html\(10.04.2004](http://www.uta.fi/FAST/BIE/MAC/SP1A/sp1a-lec2.html(10.04.2004)
- 174 – Dr.Olga Zayts. “Presupposition in Language and Linguistics”
<http://web.hku.hk/~wongpw/ling2022/pragmatics-L3-presupposition.ppt>
- 175 - Elvandır Guimarães. “Presupposition and Entailment”
<http://www.ufsm.br/labler/englishVIII/yulechapters/chap4pragmatics.html>
- 176 - <http://www-personal.umich.edu/~jasoncs/232H1.PDF>
- 177 - Dr.Dan Wedgwood. “Semantics”
http://www.ling.ed.ac.uk/teaching/undergrad/L2/modules/sem/Sem1lec_ho.doc
- 178 –Hüseyin Batuhan, Teo Grünberg. “Modern Mantık” Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fak.Yay.No:17, Ankara 1984

- 179 – Naci Bolay. “Farabî ve İbni Sinâ’da Kavram Anlayışı” M.E.B. yay.İst.1990
- 180 – Abdülkuddüs Bingöl. “Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı” M.E.B. yay. İst.1993
- 181 – Semantics, Sentence Meaning
<http://www.ohiou.edu/~linguist/soemarmo/1270/Notes/sentmean.htm#top>
- 182 – Classic Fregean Semantics
<http://www.kalderon.demon.co.uk/Frege'sResponse.pdf>
- 183 – Peter Bosch. “Cognitive Science: Foundations, Trends and Applications”
<http://www.cogsci.uni-osnabrueck.de/~pbosch/Papers/IK-lecture02.pdf>
- 184 – Kang İn-Ho. “Semantics and Pragmatics”
<http://kibs.kaist.ac.kr/~kschoi/cs772/Semantics%20and%20Pragmatics.ppt>
- 185 – Information Blast
http://www.informationblast.com/Propositional_attitude.html
- 186 – What is Semantics About?
http://www.stanford.edu/class/linguist130a/docs/Chapter_1_What_is_meaning.pdf
- 187 – Semantics: The Study of Meaning in Language
<http://grove.ufl.edu/~russell/semantics.rtf>
- 188 – Tony Stone. “Cognitive Science: Concepts 2”
http://www.lsbu.ac.uk/psycho/teaching/ppfiles/cogsci_concept2.ppt
- 189 – Yi Heng Chan. “Conceptual Semantics”
http://www2.rz.hu-berlin.de/angl/tappe/tappe_catl_slides5.pdf
- 190 – Semantics
<http://www.essex.ac.uk/linguistics/clmt/MTbook/HTML/node60.html>
- 191 – Sentence Meaning: Situations
<http://www.hku.hk/linguist/program/semantics5.html>
- 192 – Semantic & Others
<http://www.bishtawi.com/articles/seman.html>
- 193 – The Semantics/Pragmatics Distinction, Lecture 11
<http://www.hku.hk/philodep/courses/max/phil2075/2075lecture11.html>
- 194 - <http://www.hku.hk/philodep/courses/max/phil2610/lecture4.ppt>
- 195 – U of A Cog Sci Dictionary (Semantics)

- http://www.psych.ualberta.ca/~mike/Pearl_Street/Dictionary/contents/S/semantics.html
- 196 – The Scope and Goals of Semantics, Instructor: Michela Ippolito
http://www2.ucsc.edu/courses/ling053-mi/Semantics_1_Intro.pdf
- 197 – Lecture Semantics
<http://www.uni-saarland.de/fak4/norrick/lecture.htm>
- 198 – Words and Concepts in Time: Towards Diachronic Cognitive Onomasiology
<http://www.metaphorik.de/01/Blank.pdf>
- 199 – Semantic change
<http://www.uwm.edu/~vaux/470/lectures/semantic.pdf>
- 200 - <http://www.cus.cam.ac.uk/~cjp16/learnsupp/semchange3.pdf>
- 201 – Semantic Change, Instructor: Maria Sariaki
http://www.utexas.edu/courses/etymology/semantic_change.html
- 202 – Language <http://www.thymos.com/univ/lang.ppt>
- 203 – Natural Language Understanding
<http://www.uni-giessen.de/~g91062/Seminare/gk-cl/Allen95/a195p2.htm>
- 204 – Semantic roles
<http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/rep2/node8.html>
- 205 – Semantic role lists
<http://elies.rediris.es/elies11/cap51111.htm>
- 206 – Sentence Meaning
<http://webdeptos.uma.es/filifa/personal/amoreno/teaching/ling/17.htm>
- 207 – Linguistics 201, Semantics
<http://pandora.cii.wvu.edu/vajda/ling201/test3materials/Semanticsoverhead1.htm>
- 208 – Language in the Field
http://www.aucegypt.edu/academic/anth/anth352/language_in_the_field.htm
- 209 – Logos Multilingual Portal, “Sense and Meaning”
http://www.logos.it/pls/dictionary/linguistic_resources.cap_2_25_en?lang=en
- 210 – Thoughts on Semantics and the Like

<http://www.google.com.tr/search?q=cache:HijlVRuX6akJ:www.bishtawi.com/articles/s-eman.html+semantics+referentially+versatile&hl=tr&ie=UTF-8>

211 – Meaning in Word Grammar

<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/dick/enc/meaning.htm>

212 – Lynne Murphy. “What is Meaning”

http://www.sussex.ac.uk/linguistics/documents/q1029_lecture_3.pdf

213 – Linguistic Glossary

<http://web.cs.mun.ca/~ulf/gloss/pling.html>

214 – B.H.Partee – V.B.Borschev. “Introduction to Formal Semantics and Compositionality”

<http://www-unix.oit.umass.edu/~partee/00Denmark1.PDF>

215 – Robert Stam, Robert Burgoyne, Sandy Flitterman-Lewis. “The Orijins of Semiotics”

<http://www.arts.arizona.edu/mar337/readings/Stam&others--FilmSemiotics.htm>

216 – Behavior Analysis Glossary

<http://www.coedu.usf.edu/abaglossary/glossarymain.asp>

217-

<http://www.hum.utah.edu/~phanna/classes/ling3160/autumn03/notes/0910notes/node1.html>

218 – Niels Erik Wille. “Communication Studies and Textual Studies”

http://www.komm.ruc.dk/personale/NEW/CommCourse/OHP_Meaning.pdf

219 – Texlinguistics

<http://www.anglistik.uni-freiburg.de/institut/lsmair/lv/vl-textling/VLTextlingHO.pdf>

220 – What Semantics is About?

<http://amor.rz.hu-berlin.de/~h2816i3x/SemanticsI-01.pdf>

221-[http://coral.lili.uni-](http://coral.lili.uni-bielefeld.de/Classes/Summer98/PragEngDialogue/pragengdialogue/node6.html)

[bielefeld.de/Classes/Summer98/PragEngDialogue/pragengdialogue/node6.html](http://coral.lili.uni-bielefeld.de/Classes/Summer98/PragEngDialogue/pragengdialogue/node6.html)

222 – Bernard Pottier. “Linguistique Générale” Paris, 1974

223 – Semantics: The Meaning of Language

<http://www.ling.rochester.edu/people/cross/ling20/lect9.pdf>

224 - <http://openpoetry.com/trope>

225-<http://www.fb10.uni-bremen.de/anglistik/kerkhoff/ContempDrama/DR-Glossary3.htm>

226 – What is a Definition?

http://nweb.pct.edu/homepage/staff/evavra/ED498/Essay009_Def_Def.htm

227 – Universal Quantification

<http://www.sp.uconn.edu/~li101is1/SP04/Apr14.pdf>

228 – Peter Stockinger. “From Fundamental Semantics to a Semiotics of Cultures

[\[paris.fr/escom/ressources_enligne/conferences/2002/ISI_2002/CultureDiscoursCharts.pdf\]\(http://semioweb.msh-paris.fr/escom/ressources_enligne/conferences/2002/ISI_2002/CultureDiscoursCharts.pdf\)](http://semioweb.msh-</p></div><div data-bbox=)

229 - <http://www.ling.gu.se/~lager/kurser/Semantics/handout1.pdf>

230 – Semantics. The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition, 2001

<http://www.bartleby.com/65/se/semantic.html>

ÖZGEÇMİŞ

29 Ekim 1975 tarihinde İstanbul'da doğdum. Üç çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğuyum. İlkokulu İstanbul Pendik Merkez İlkokulu'nda, orta okul ve liseyi Pendik Merkez İlkokulu'nda tamamladım. 1992-1997 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Klasik Türk Müziği bölümüne devam ettim. Bir amatör Türk Müziği topluluğunda koro şefi olarak 2 yıl görev yaptım. 2002 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü tamamladım. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başladım. 2004 yılı Ağustos ayında Prof. Dr. Rıza Filizok'un danışmanlığında hazırladığım "Temel Anlambilim (Semantik Kavramları Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezimi tamamlayarak mezun oldum.

Soner Akşehirli

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI : vi, 202 s.

TEZİN KONUSU (KONULARI) : Anlambilim, Göstergebilim, Dilbilim, Anlam

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

- 1- Anlambilim
- 2--Dilbilim
- 3- Göstergebilim
- 4- Anlam
- 5-

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

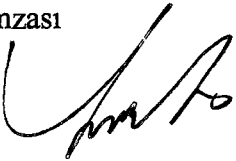
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:(Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.)

- 1-Semantics
- 2-Linguistics
- 3-Semiotics
- 4-Meaning
- 5-

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum	[]
2-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	[]
3-Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	[x]

Yazarın İmzası

Tarih : 17.08.2004

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı: Akşehirli

Adı: Soner

Merkezimizde Doldurulacaktır

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme

Yabancı Dil : A Study On The Basic Semantics Concepts

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

Doktora

Doçentlik

Tıpta Uzmanlık

Sanatta
Yeterlilik

[x]

[]

[]

[]

[]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte : EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayımlayan :

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Filizok, Rıza

Ünvanı : Prof.Dr.

ÖZET

TEMEL ANLAMBİLİM (SEMANTİK) KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Anlam incelemeleri 19.yüzyılın sonunda "Semantics" (Anlambilim) adını almıştır. Günümüzde üç tür anlambilim vardır: Dilbilimsel anlambilim, felsefi anlambilim ve genel anlambilim. Bu çalışma temel olarak dilbilimsel anlambilimle ilgilidir ve bu alana ait terim ve kavramları içermektedir.

İnceleme iki bölümden oluşmaktadır. Giriş ve Terimler. Giriş bölümünde anlambilimin tarihçesi, anlambilim türleri, anlambilimsel modeller ve teorileri kısaca ele alınmıştır.

İncelemenin asıl bölümü olan ikinci bölümde eş anlamlımlık, çok anlamlılık, temel anlam, yan anlam, hakiki anlam, mecazi anlam gibi dildeki anlam ilişkilerine ilişkin geleneksel kavramlar yeni bakış açılarıyla tanımlanmıştır. Anlambilimin disiplinler arası doğası nedeniyle pragmatik, mantık, felsefe ve dilbilimin diğer dallarına ait kavramların yanı sıra anlambirim, anlambirimcik, kavramsal metafor gibi yeni kavramlara da yer verilmiştir. Çalışmada yer alan terimler temel kaynaklardan derlenmiş ve alfabetik sıra ile verilmiştir. Bu terimlerin bir çoğunun Türkçe karşılığı konusunda araştırmacılar arasında henüz net bir anlaşma olmaması nedeniyle madde başları İngilizcedir. Çalışmada kullanılan kaynakları içeren bibliyografya, terimler bölümünün sonunda yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı temel nitelikli anlambilim metinlerini anlamak ve anlambilim kavramlarının çeşitli araştırmalara uygulanabilmesini sağlamak için bir rehber ortaya koyabilmektir.

ABSTRACT

A STUDY ON THE BASIC SEMANTICS CONCEPTS

The study of meaning took the name “semantics” in the end of the nineteenth century. Today, there are three types of semantics: Linguistic semantics, philosophical semantics and general semantics. This study fundamentally is related to linguistic semantics and includes terms and concepts which belong to that area.

The study consists of two parts: Introduction and Terms. In the introduction part a brief historical account of semantics, types of semantics, semantic models and the theories of meaning are depicted shortly.

In the second part which is the main part of the study, the traditional concepts, such as synonymy, polysemy, denotation, connotation, literal meaning, metaphorical meaning and the like, are concerned with the relations of meaning in language was elaborated with new perspectives. Because of the interdisciplinary nature of semantics, the concepts which belong to pragmatics, logics, philosophy and the other branches of linguistics and new concepts, such as seme, sememe, conceptual metaphor are involved in this study. The concepts were compiled from basic sources of semantics and were arranged in an alphabetical order. The entries are in English. Since, there is not a clear agreement among the researches for Turkish in many of these. The bibliography and sources took place in the end of the terms part.

The aim of this study is to prepare a guide to understand basic semantics texts and to apply semantics concepts on various research.